

gruodžio 8 d. nustatyta linija nuo Rytprūsių sienos iki tos vietos, kur Juodoji Ančia įteka į Nemuną, toliau Nemunu iki Gravės upelio, Gravės upeliu iki Merkinės–Ratnyčios; toliau tiesia linija iki tos vietos, kur Skroblio upelis suteka su Merkiu, toliau Merkiu, Derežnyčia iki Bastūnų stoties palei Vilniaus–Lydos geležinkelį. Varėnos ir Bastūnų stotys buvo paliktos lenkų pusėje.

Sutartimi abi pusės pasižadėjo nutraukti karo veiksmus palei visą nustatyta demarkacijos linija. Į rytus nuo Bastūnų turėjo būti nutraukti karo veiksmai ir pratęsta demarkacijos linija specialiu susitarimu, kai tik iš tos vietos pasitrauks sovietų kariuomenė. Jei nepavyktų to susitarimo pasiekti, tai susitariančios šalys pasiliko sau teisę kreiptis Tautų Sąjungon.

Sutartimi numatomas lietuvių traukinių praleidimas per Varėnos stotį ir pasikeitimas karo belaisviais. Suvalkų sutartis turėjo įsigaliooti vidurdienį, spalio 10 d., išskiriant „jau sutartą karo veiksmų sustabdymą“, ir turėjo pasilikti galioti „iki visi ginčytini klausimai tarp lietuvių ir lenkų bus galutinai išspręsti“⁴⁹⁶ (plačiau žr. 17 priedą).

Taigi Suvalkų derybos formaliu atžvilgiu buvo ne politinio, bet karinio pobūdžio. Jose buvo nustatytos ne valstybinės sienos, bet tik skiriamoji linija, kuri lietuvius turėjo apdrausti nuo lenkų veržimosi į Lietuvos teritoriją. Vis dėlto svarbiausias derybų objektas buvo politinis, susijęs su Vilniaus likimu, nors apie Vilnių derybose ir nebuvo kalbama. Kartu pažymėtina, jog Suvalkų sutartis Lenkiją iš esmės nedaug teipareigojo. Pati nustatyta demarkacijos linija buvo Lengvai apeinama iš rytų.

Visgi ši sutartis turėjo praktinę ir ypač moralinę reikšmę. Netrukus po jos pasirašymo įvykdyta Vilniaus užgrobimą Lietuvos vyriausybė galėjo kvalifikuoti kaip šiurkštą Suvalkų sutarties sulaužymą bei remtis ja tolesniuose santykiuose ne tik su Lenkija, sprendžiant teritorinius klausimus, bet ir tarptautinėse instancijose.

7. ŽELIGOVSKIADA

Gen. L. Želigovskio „maišto“ parengimas. Gen. L. Želigovskio „maištas“ iš esmės buvo ne koks nors visai nelauktas įvykis, o nuosekliai vykdytas J. Pilsudskio politikos tęsimas. Būdamas tikras politinio nusistatymo „gente Lituanus, natione Polonus“ („kilme lietuvis, tautybe lenkas“) atstovas, J. Pilsudskis niekad neatsisakė minties atskirti nuo grynai lietuviškos etnografinės Lietuvos Vilnių su jo mišriai kalbančiu kraštu ir sudaryti iš jo lenkiškąjį federacinės Lietuvos kantoną. Jo didžiausias politinis troškimas buvo Lietuvos–Lenkijos unija.

Numatydamas, kad kils diplomatinių sunkumų Vilniui užimti, J. Pilsudskis sugalvojo savo agresyvius veiksmus remti tariama gyventojų valia. Iš anksto ruošdamasis tai tariamai Lenkijos „pakraščiu“ gyventojų valiai įrodyti, jis, kaip minėjome anksčiau, ėmė organizuoti vadinamąją lietuvių–gudų diviziją. Pagrindinis šios divizijos uždavinys buvo kovoti su Lietuva, o svarbiausia – užimti Vilnių, kuri J. Pilsudskis vadino „brangiu, mylimu Vilnium“, „mielu miestu“⁴⁹⁷.

Lietuvių–gudų divizija buvo suformuota dar 1918 m. gruodžio mėn. pabaigoje. Ją sudarė 9 pėstininkų pulkai – Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino, Naugarduko,

Minsko, Baltstogės, Lydos ir Slucko; 4 kavalerijos pulkai – Užnemunės, II Vilniaus, III lietuvių ir totorių raitelių (Tatarska jazda). Ši divizija turėjo būti aprūpinta artilerija, pionieriais, pagalbiniais ginklais ir tarnybomis. Jos vadu buvo paskirtas gen. V. Ivaškevičius. Dauguma divizijos kareivių buvo iš Galicijos, Poznanės ir Varšuvos, tačiau nemaža ir sulenkėjusių lietuvių, gudų ir Vilniaus krašto totorių. Šie sulenkėję vilniečiai suteikė divizijai lietuvių–gudų atspalvį⁴⁹⁸.

J. Pilsudskis šią diviziją atitraukdavo nuo Lietuvos pasienio tik labai didelio reikalo spiriamas, kaip, pavyzdžiui, bolševikų vykdyto didelio puolimo Varšuvos kryptimi metu. Krizei praėjus ir planuojant Vilniaus okupavimą, minėta divizija vėl buvo pasiūsta arčiau Lietuvos.

Maršalas J. Pilsudskis okupuoti Vilnių tariamai sukilusiais to krašto kilmės daliniais numatė dar 1920 m. rugsėjo mėn. vidury. To mėnesio 20 d. į vyriausiąją būstinę Baltstogėje buvo iškvieštas kilimo iš Vilniaus krašto gen. L. Želigovskis. M. Biržiškos teigimu, „Želigovskis nebuvo pirmas, į kurį Pilsudskis kreipėsi pasiūlydamas prieš jį „sukilti“. Tačiau pirmieji generolai, kurie gavo tokį pasiūlymą, vienas po kito atsisakė, nesutikdami prisiimti negarbingo kariui žygio – dirbtinio karinės sutarties laužymo. Kai tas pats buvo pasiūlyta Želigovskiui, šis iš viso nesusivokė kas čia darosi, kam ir prieš ką jis turi „sukilti“, jei su lietuviais jau susitarta, ir be Pilsudskio įsakymo nesutiko prieš lietuvius žygiuoti. Tuomet Pilsudskis, kaip vyriausiasis vadas, pareiškė jam tai įsakąs atlikti, ir šis tepasakęs „Rozkaz“ (Klausau!) išėjo jau kitą parengtam žygiui vadovauti. Jam išėjus, Pilsudskis ciniškai apie Želigovskį draugams pastebėjo: „Maniau, jog turiu reikalą su žmogum (*myślalem, że to człowiek*), o čia d... *wolowa*“ (jautinė ...). Ir tikrai, nuo to meto garbingą karį pakeitė pamintos garbės politikas – pseudosukilimo iškamšinis vadas“⁴⁹⁹.

1920 m. spalio 1–2 d., vadovaujant J. Pilsudskiui, vyko „maišto“ vadų pasitarimai jo specialiame traukinyje Gardine ir Lydoje. Pasitarimų metu buvo priimtas savanorių divizijos viršininko plk. A. Koco parengtas operacijų planas Vilniui okupuoti⁵⁰⁰.

Spalio 2 d. J. Pilsudskis atliko I lietuvių–gudų divizijos apžiūrą ir pasižymėjusius karius apdovanojo kryžiumi „Virtuti Militari“. Prieš išvykstant iš Lydos jis pasitarimo klebonijoje su buvusiu minėtos divizijos vadu gen. Rzonckovskiū ir štabo viršininku kpt. Perkovičiumi metu įsakė, kad divizija turėsianti užimti Vilnių, kartu pastebėdamas, jog nei dabar, nei paskiau negausianti tam įsakymo. Be to, J. Pilsudskis pabrėžė, jog uždavinį reikia atlikti taip, kad I Vilniaus pulkas pirmas įsiveržtų į miestą. Prieš tai turėjo būti užimta Varėnos geležinkelio stotis ir nutrauktas Kauno susisiekimas su Vilniumi⁵⁰¹.

Spalio 5 d. buvo sudaryta gen. W. Sikorskio vadovaujama III armija, kuri kartu su II armija, veikdamos „supamuoju vainiku“, turėjo remti gen. L. Želigovskio veiksmus iš rytų ir vakarų pusių⁵⁰².

Lietuvos Generalinio štabo žvalgybos skyriaus apytikriais duomenimis, mūsų fronte 1920 m. spalio 5–16 d. veikė tokios lenkų pajėgos:

I lietuvių–gudų divizija	– iki 4000 žmonių
II lietuvių–gudų divizija	– iki 4000 žmonių
I ir II Varšuvos divizijos	– iki 9500 žmonių
XVII Poznanės divizija	– iki 7200 žmonių
Iš viso	– iki 24700 žmonių

Prie šių divizijų buvo iki 550 kulkosvaidžių ir 141 pabūklas.

Kariuomenės skaičius Vilniaus–Baranovičių rajone siekė iki 45 000 žmonių⁵⁰³.

Pagal lenkų šaltinį, gen. L. Želigovskis savo žinioje turėjo apie 14 000 kareivių. Jį dengusioje gen. W. Sikorskio vadovaujamoje armijoje buvo per 50 000, o II armijoje – 15 000 karių. Iš viso tos jėgos sudariusios 80 000 karių ir kone 4 kartus viršijo visos Lietuvos kariuomenės skaičių⁵⁰⁴.

Tomis dienomis Lietuvos kariuomenė buvo taip išsidėsčiusi: X pėst. pulkas saugojo barą nuo Rytprūsių sienos ir plentą iš Kalvarijos į Suvalkus. Štabas buvo Kalvarijoje. Pulkui vadovavo mjr. A. Jakaitis.

V pėst. pulkas saugojo barą abipus Galaduso ežero, štabas buvo Lazdijuose. Kpt. K. Škirpai perėjus dirbti į Steigiamąjį Seimą, pulkui nuo 1920 m. rugsėjo 23 d. laikinai vadovavo kpt. A. Zubrys⁵⁰⁵.

VIII pėst. pulkas saugojo barą nuo Šlavantų iki Nemuno, štabas buvo įsikūręs prie Seirijų. Mjr. J. Čaplikui 1920 m. rugsėjo 22 d. patekus į lenkų nelaisvę, laikinai pulko vadu buvo paskirtas mjr. A. Liutermoza⁵⁰⁶.

Rezerve buvo II pėst. pulkas, iš Alytaus perkeltas į Krosną. Mjr. J. Laurinaičiui rugsėjo 22 d. patekus į lenkų nelaisvę, pulko vado pareigas nuo tos dienos iki spalio 1 d. ėjo mokomojo bataliono majoras K. Valeišo, o nuo spalio 1 d. – mjr. J. Petraitis⁵⁰⁷.

Baro nuo Rytprūsių sienos iki Nemuno vadu tebebuvo gen. ltn. M. Katchė, štabas – Simne.

Į rytus nuo Nemuno: VI pėst. pulkas buvo Nedzingėje, nukreiptas Perlojos kryptimi. Jam tebevadovavo plk. ltn. J. Butkus. I pėst. pulkas (vadas – mjr. Vl. Skorupskis) buvo išsidėstęs į šiaurę nuo Varėnos. Šiam fronto barui vadovavo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis. Vadavietė buvo Alytuje.

Vilniuje buvo gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamos I pėst. divizijos štabas. Divizija susidėjo iš IV, VII ir IX pėst. pulkų.

VII pėst. pulkas po nesėkmės prie Druskininkų ir Pariečės rinkosi Vilniuje. Plk. ltn. E. Adamkavičių 1920 m. rugsėjo 14 d. laikinai paskyrus I pėst. divizijos vadu, pulko vadovavimą laikinai perėmė mjr. Vl. Rėklaitis⁵⁰⁸.

IV pėst. pulkas (vadas – kpt. J. Variakojis) stovėjo ir saugojo barą priekyje gen. L. Želigovskio rinktinės. Pagrindinė pozicija: Jasiūnai–Rūdninkai, prie Merkio upės. Sargybos stovėjo Stasylių–Šalčininkėlių–Tabariškių rajone.

IX pėst. pulkas (vadas – mjr. A. Paškovičius) buvo labai plačiai išsisklaidęs. Vienas batalionas stovėjo Vilniuje, kitas saugojo barą nuo lenkų drauge su IV pėst. pulku, o dar vienas veikė Švenčionių apylinkėje.

Raitelių pulkas (vadas – kpt. A. Šileris) veikė paskirais eskadronais. Iš viso buvo 4 eskadronai. Spalio mėn. buvo stengiamasi pulką sutelkti Vilniaus apylinkėse⁵⁰⁹. Vilniuje tuo metu dar buvo Vilniaus komendantūros batalionas ir 1920 m. rugpjūčio 26 d. iš Kauno atkelta karo mokykla (III laida).

Artilerijos turėta mažai. Iš buvusių 10 baterijų (40 pabūklų) per 1920 m. rugsėjo mėn. karo veiksmus netekta 3,5 baterijų, iš viso 14 pabūklų. Spalio mėn. pradžioje Vilniuje buvo VI ir X baterijos. Baterijos buvo skaldomos ir paskirstomos pulkams būriais.

Lietuvos kariuomenės išdėstymas Vilniui ginti buvo labai neparankus. Ją sutelkti Vilniui ginti trumpu laiku buvo neįmanoma. Sudėtingą padėtį tuometinėje

Lietuvos kariuomenėje tiksliai apibūdina krašto apsaugos ministro, vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko žodžiai, pasakyti Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui: „...blogi dalykai, ir noriu atvirai su Tamsta pasikalbėti. Nebegaliu toliau nešti atsakomybės. Kariuomenės beveik neturime, nėra net fronto. Po kelių nepavykusių mūšių su lenkais kariuomenė, galima sakyti, pakriko. Bent aš negaliu tvarkos palaikyti. Neįstengiu. Reikia skubiai skirti kitą apsaugos ministrą arba vyriausiąjį kariuomenės vadą. Kitaip mes prapuolę. Aš sutinku bet kokias pareigas eiti – karininko, net eilinio kareivio. Šiandien einu tai pranešti ministrų kabinetui ir prašau man padėti“⁵¹⁰.

Tuo būdu sąlygos gen. L. Želigovskio avantiūrai vykdyti buvo palankios. Lenkų su bolševikais frontas slinko vis toliau nuo Vilniaus į rytus. Lenkų derybos su bolševikais vyko sėkmingai. Atsirado pakankamai daug laisvų ginkluotų pajėgų, kurias buvo galima nukreipti prieš lietuvius. Gen. L. Želigovskis iš jam skirtų dalių sudarė dvi pėstininkų brigadas Varanavo–Benekainių apylinkėje ir vieną mišrią mjr. M. Koscialkovskio vadovojamą rinktinę Eišiškių apylinkėje. Žygio išvakarėse gen. L. Želigovskio žinioje buvo 16 pėstininkų batalionų, 5 kavalerijos eskadronai, 36 lauko patrankos, 8 sunkios patrankos, 139 kulkosvaidžiai ir keletas šarvuotųjų⁵¹¹.

Nors Tautų Sąjungos kontrolės komisijos Suvalkuose pasiūlymu abiejų pusių karo veiksmai spalio 5 d. buvo sustabdyti, lenkai vis šaudė ir puolė Varėnos apylinkėje kai kurias mūsų pusėje esančias gyvenvietes, Biekšių ir Bartelių kaimus.

Spalio 6 d. lenkai didelėmis jėgomis puolė mūsų sargybas į rytus nuo Eišiškių ir tarp geležinkelio linijų Vilnius–Lyda ir Vilnius–Molodečnas. Mūsų sargybos buvo priverstos pasitraukti. Lenkai atskirose vietose perėjo Šalčios upelį ir užėmė Butrimonis, Gerviškes, Benekainius ir Kauleliškes⁵¹².

Šiuo mažu puolimu gen. L. Želigovskis pasistengė užimti išeities ribą tikrajam puolimui, t. y. priėti kiek galima arčiau, kad paskui, puolant vienu šuoliu, greitai užimtų Vilniaus miestą. Tad gen. L. Želigovskio karo veiksmų pradžia reikia laikyti spalio 6 d., o ne spalio 8 dieną.

Lietuvos kariuomenės vadovybė žinojo, kad lenkai yra sutelkę gan dideles jėgas Varanavo–Benekainių apylinkėje, tačiau nieko nedarė ir šio baro, kuris buvo menkai pridengtas, nesustiprino. Reikia manyti, kad to nepadarė dėl šių priežasčių: pirma, turėta maža jėgų ir, antra, buvo tikėtasi, jog derybos Suvalkuose baigsis nuolatine taika.

Tuo metu gen. L. Želigovskis spalio 7 d. Eišiškėse tarėsi su savo grupės karo dalinių vadais, išaiškino jiems „maišto“ tikslą ir pareiškė, jog jo vadovaujamai divizijai reikės nutraukti visus ryšius su Lenkijos karo vadovybe ir jokių jos įsakymų neklaudyti. Jis pridūrė, jog dabar duodama laisvai apsispręsti, kas nori ar nenori prisidėti prie šios akcijos. Pasitarime paaiškėjo, jog ne visi dalių karininkai patikėjo, jog ruošiamas „maištas“ yra Lenkijai reikalingas bei tikslingas. Rengiamo „maišto“ reikalingumu suabejojo ne tik žemesniojo rango karininkai – net pats divizijos vadas gen. Rzonckovskis nusiskundė, kad po 30 metų ištikimos karo tarnybos dabar jis turįs dalyvauti „maište“ ir tariamai neklaudyti Lenkijos vyriausiosios karinės vadovybės. Apskritai karininkų nusiteikimas buvo blogesnis negu eilinių kareivių⁵¹³. Kareiviams buvo pasakyta, kad jie eis mušti lietuvių, kitaip tariant, atsiimti iš jų Vilniaus. Be to, kareiviams ta akcija nebuvo vadinama „maištu“.

Turėdami žinių apie gen. L. Želigovskio rengiamą žygį į Vilnių, santarvininkų misijų atstovai – anglas Pargiteris ir prancūzas kpt. Puyollo – dar spalio 6 d. nuvyko į Varanavą ir bandė gen. L. Želigovskį nuo to žygio sulaukyti. Tokios pat misijos ėmėsi ir Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos nariai, vadovaujami plk. A. Char-digny, tačiau jų pastangos buvo bevaisės⁵¹⁴.

1920 m. spalio 7 d. 20 val. gen. L. Želigovskis išleido operatyvinį įsakymą, kad viskas turi būti parengta žygiui iki spalio 8 d. 6 val. ryto. Sužinoję apie žygį, kai kurie karininkai, ypač artileristai, pareiškė, jog jie nenori būti „maištininkai“. Nepasitenkinimas buvo stiprus, ir gen. L. Želigovskis turėjo apie tai pranešti J. Pilsudskiui. J. Pilsudskis į šį reikalą tiesiogiai kištis nenorėjo, tad pavedė gen. V. Sikorskiui. Naktį iš spalio 7 į 8 d. gen. V. Sikorskis atvyko į Varanavą ir paaiškino, kad tai yra politinis manevras, daromas su vyriausiojo karo vado žinia ir kad tai reikia atlikti⁵¹⁵. Karininkai nurimo ir gen. L. Želigovskis išsakė operatyvinį įsakymą vykdyti.

Spalio 9 d. gen. L. Želigovskio karinės grupės štabo viršininkas plk. L. Bobickis „slaptai“ į rankas karo vadovybei atsiuntė pranešimą, kuriame gen. L. Želigovskis taip aiškino: „Apsvarstęs, kad su Kauno vyriausybe sudarytų paliaubų linijomis mus, Vilniaus, Gardino ir Lydos kraštų gyventojus, mūsų kraštą, kartu su lenkišku Vil-nium, jau iš anksto ir mūsų nenaudai, priskiria lietuviams, nutariau su ginklu ran-koje ginti mano Tėvynės gyventojų apsisprendimo teisę ir paėmiau vyriausiąją va-dovybę kareivių, kilusių iš tų žemių.

Negalėdamas veikti prieš savo sąžinę ir pilietiiskus jausmus, su pasigailėjimu atsisakiau nuo tarnybos pareigų ir vadovavimo grupei.

Drausmėje išauklėti ir Tėvynės idėjai ištikimi man priklausą vadai ir kariuo-menė klauso mano įsakymų, o likusioms dalims prašau duoti tiesioginius įsakymus.

X. 8

Generolas Želigovskis⁵¹⁶

Naktį iš spalio 7 į 8 d. savo įsakymus išleido ir atskirų dalių vadai.

Gen. L. Želigovskio avantiūros pradžia. 1920 m. spalio 8 d. 6 val. I lietuvių-gudų divizijos abi brigados pradėjo žygį. I brigada žygiavo Lydos keliu pro Sližiūnus Parudaminio, o II – dviem voromis pro Šalčininkus ir Šalčininkėlius šiau-rės kryptimi. 7 val. 30 min. mjr. Z. Koscialkovskio grupė išžygiavo Rūdninkų kryptimi.

Lenkai daugiausia puolė IV pėst. pulko dalis, užėmusias Rūdninkų-Sližiūnų-Jašiūnų-Vidnopolio liniją. 8 val. dvi lenkų kuopos, išstūmusios mūsų sargybas iš Smoliankos, puolė pulko užtvaras ties Mažosiomis Salomis. Užtvara atkakliai gynė-si iki 9 val., tačiau, turėdami dešimteriopai gausesnes jėgas, lenkai ją apėjo iš abiejų pusių ir privertė atsitraukti. Lenkų kavalerija, pasinaudojusi niekieno neužimtu dideliu tarpu tarp I ir IV pėst. pulkų, iš dešinės pusės miškais apėjo lietuvių gina-mas pozicijas ir užėmė kelią tarp Mažųjų Salų ir Gudelių. Lenkai dešinėje pusėje buvo giliai įsibrovę, todėl I kuopai buvo įsakyta užimti Jundziliškių-Čiaukšlių-Salininkų liniją. 10 val. stiprios lenkų pajėgos puolė antrąją gynimosi liniją ties Sližiūnais. Kadangi I kuopos dešinysis sparnas per 10 km liko lenkų užnugaryje ir iš visų pusių buvo jų apsuptas, įsakyta kovojant trauktis Jašiūnų link ir, perėjus antrąją gynimosi liniją, apsistoti rezerve Zakariškėse. Atskiroms I kuopos sargy-

boms teko prasimušti pro tirštas lenkų grandines, bandžiusias užkirsti joms kelią. III kuopa kuri laiką atkakliai kovojo ties Vidnopoliu, tačiau, patyrusi didelius nuostolius, turėjo pasitraukti⁵¹⁷.

Pasitraukus I batalionui, lenkai smarkiai puolė II-jį. Supdami iš dviejų pusių, jie sumušė iš Jašiūnų pasiųstą žvalgybą, o po to puolė Sližiūnus. Kurį laiką jiems labai atkakliai priešinosi VI kuopa. Tačiau ir šį kartą, panaudodami supamąjį manevrą, lenkai privertė VI kuopą atsitraukti į Papiškių–Terešiškių liniją. V kuopa Sližiūnų–Jašiūnų linijoje išsilaikė iki 17 val., atmušdama kelias stipraus priešo atakas. Lenkams supant iš dešinės ir ties Keidžių dvaru užėmus atsitraukimo kelią, traukėsi Keidžių kaimo link. Priešui užpuolus iš užnugario vado sumanumo dėka kuopa prasiveržė pro priešą grandines, perėjo į kontrpuolimą ir užėmė Keidžių dvarą. Prasimušant pro lenkus, buvo daug užmuštų bei sužeistų ir netekta 4 kulkosvaidžių (žr. 41 schemą).

Atsitraukus II batalionui, buvo įsakyta tą pat padaryti ir I-jam. Visos IV pėst. pulko kuopos buvo labai išsklaidytos, todėl įsakyta I batalionui susikoncentruoti Katičiuose, o II-jam – Tatarkoje. Laikini barą užėmė raitelių II eskadronas, o dešinėje – IX pėst. pulko batalionas. Spalio 9 d. rytą IV pėst. pulko batalionai užėmė liniją Pauluva–Naujasodis⁵¹⁸.

Spalio 9 d. 10 val. lenkai puolė Rūkainių rajone, bet čia juos IV pėst. pulkas atmušė. Sukoncentravęs jėgas, priešas puolė Jermoliškio kryptimi ir iš dviejų pusių ėmė pulką supti. Pulko vado įsakymu II batalionui nurodyta trauktis Vileikos kryptimi, o, nesant galimybių ten išsilaikyti, per Nemenčinę ir Maišiagalą pasitraukti į Sudervę. I batalionui įsakyta atsitraukti, užimti prie Kotlovkos esančią 225 aukštumą ir ten gintis. Atsitraukus IX pėst. pulkui, ir I batalionui trauktis Vilniaus link⁵¹⁹.

Gen. L. Želigovskio puolimas lietuviams buvo didelė staigmena. Spalio 1 d. perėmęs vadovavimą armijai, gen. S. Žukauskas rado ją tokios padėties, kad trumpu laiku negalėjo sutelkti didesnių jėgų Vilniui ginti. Panaudojo tik Vilniaus apylinkėse buvusius IV, VII ir IX pėst. pulkus, kurie buvo nesukomplektuoti. Iš viso ten tuo metu buvo 7 pėstininkų batalionai, dvi lauko artilerijos baterijos ir trys kavalerijos eskadronai. Pozicija prie Rūdninkų, Jašiūnų ir Turgelių, pagal Merkio upę – 25 kilometrai į pietus nuo Vilniaus miesto, buvo užimta mažomis jėgomis. Prasidėjus lenkų puolimui, gen. S. Žukausko įsakymu IV pėst. pulko vadas kpt. J. Variakojis paskubomis geležinkeliu pasiuntė dar vieną batalioną į šį gynimosi barą. Tuo būdu prie Merkio upės pozicijoje Vilnių gynė IV pėst. pulko du batalionai, IX pėst. pulko vienas batalionas, I raitelių eskadronas ir I lauko baterija⁵²⁰.

Armijos vadas gen. S. Žukauskas, sužinojęs, jog lenkai pradėjo Jašiūnų stoties bei teritorijos į vakarus ir į rytus nuo geležinkelio linijos Vilnius–Lyda puolimą, spalio 8 d. nusprendė Vilnių ginti. Nesitikėdamas, kad prie Merkio pavyks lenkus sulaukyti, jis už 10–12 km nuo Vilniaus miesto pagal Vokės upelį sudarė antrąją gynimosi liniją Baltoji Vokė–Barkiškės–Daržininkai–Grigaičiai ir įsakė I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai užimti šią poziciją. Be to, jam buvo nurodyta turėti stiprią atsargą. Tuo atveju, jei lenkai pultų toliau, IV pėst. pulkas turėjo trauktis išilgai geležinkelio Lyda–Vilnius. VII pėst. pulko batalionui įsakyta saugoti Vokės tiltą ant 164 aukštumos. Vilniuje I pėst. divizijos vado žinioje turėjo likti VII pėst. pulko 1,5 bataliono, IV ir IX pėst. pulkų naujokai ir I raitelių eskadronas. Be to, vienas raitelių eskadronas buvo pasiųstas į Nemėžį–Medininkus, o kitas – į Jašiūnus⁵²¹.

Tačiau, gavęs išsamesnę informaciją apie priešų pajėgas bei puolimo kryptis ir supratus, jog lenkų užmojai neapsiriboja vien Vilniaus miesto užėmimu, gen. S. Žukauskas minėtą sprendimą ginti Vilnių pakeitė. Tos pat dienos 19 val. jis I ir III pėst. divizijų vadams paskelbė naują įsakymą, kuriame nurodė iš Vilniaus pasitraukti. I pėst. divizija (IV, VII ir IX pėst. pulkai, VI ir X baterija bei trys raitelių eskadronai) turėjo trauktis per Nerį į šiaurę ir užimti liniją Vokės intakas–Papiškės–Ražkažiai–Bukiškės–Didžioji Riešė (10–12 km nuo Vilniaus).

III pėst. divizijai (I, III, V ir VI pėst. pulkai, VII pėst. pulko I batalionas, šarvuo-

41 schema
Gen. L. Želigovskio puolimas 1920 m. spalio 8–9 d.

tas traukinys, II ir III baterijos, II haubicų baterija ir IX baterijos būrys) įsakyta imti ir gintis linijoje Vokė–Ligainė–Jurgelionys–Valkininkai.

Jeigu priešas toliau pultų ir nebūtų galima laikytis, gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamai I pėst. divizijai trauktis keliu Maišiagala–Širvintos, o mjr. Ig. Musteikio III pėst. divizijai – tarp geležinkelių Vilnius–Kaunas ir Varėna–Alytus.

Generaliniam štabui buvo įsakyta iš Vilniaus persikelti į Kauną⁵²². II pėst. divizijai (vadas – gen. ltn. M. Katche) nebuvo duotas uždavinys, nes ji tebebuvo dislokuota Suvalkijoje, kur tuo metu frontas su lenkais buvo pasyvus.

Spalio 8 d. gen. S. Žukausko suplanuotą gynimosi liniją ruože Rūdninkai–Jašiūnai–Turgeliai gynė kpt. J. Vidugirio vadovaujamas IV pėst. pulko I batalionas. Ši ruožą ir puolė lenkų sutelktos I lietuvių–gudų divizijos dvi brigados, mjr. Z. M. Koscialkovskio vadovaujama grupė ir raiteliai. Lietuvių batalionas prieš šias lenkų pajėgas buvo užėmęs gerą poziciją dešiniajame Merkio upės krante ir tvirtai laikėsi, laukdamas atvykstančio į pagalbą kpt. J. Andrašiūno vadovaujamo II bataliono. Atvykusio kpt. J. Andrašiūno žinioje, be minėto bataliono, buvo dar III bataliono kuopa ir visų trijų batalionų kulkosvaidžių kuopos. Į kairę (į rytus) nuo II bataliono buvo išsidėstęs I batalionas, o dešinėje poziciją buvo užėmęs vienas IX pėst. pulko batalionas, su kuriuo ryšys buvo sunkiai palaikomas.

Pirmąjį lenkų puolimą lietuvių pajėgos sėkmingai atlaikė ir privertė juos su nuostoliais pasitraukti. Tačiau lenkams pradėjus smarkiai šaudyti artilerijos ugnimi ir metus stiprias pėstininkų jėgas, II bataliono vadas kpt. J. Andrašiūnas nusprendė pasitraukti į miškus, nes tuo metu nei iš dešinės, nei iš kairės pusės lietuvių nebuvo⁵²³.

II batalionas traukėsi Šalčininkų–Jašiūnų–Nemenčinės–Sudervės kryptimi, o I batalionas – į Vilnių. Tą pat dieną į Pagirių–Juodšilių–Solomiankos–Kinolaukos–Kotlovkos barą atvyko IX pėst. pulko operatyvinis štabas su I ir II batalionais (624 žmonėmis, tarp jų ir nerikiuotės kareiviais) pridengti Vilniaus evakuaciją⁵²⁴. Tikėtasi susilaukti ir IV pėst. pulko paramos.

Spalio 8 d. vakare I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka, painformavęs, jog lenkai tęsia Vilniaus puolimą, savo dalių vadams įsakė toliau trauktis, kartu pranešdamas, jog Vilnių teksią apleisti⁵²⁵. Iš įsakymo turinio matyti, kad mūsų kariuomenės štabai buvo jau visiškai supasavę ir nebedarė jokios įtakos tolesnei kautynių eigai.

Lenkų pajėgos, pernakvojusios Parudaminio–Papiškės riboje, spalio 9 d. apie 7 val. 40 min. pradėjo puolimą Pagirių–Juodšilių–Solomiankos rajone. Kelis kartus jų puolimai buvo atmušti. Sukoncentravę savo pajėgas Tatarkos–Rudaminos rajone, remiami dviejų šarvuotų automobilių, jie tęsė atkaklius puolimus, bet ir vėl buvo atmušti. Turėdami jėgų persvarą ir matydami, kad puldami iš fronto nieko nepadarysią bei žinodami, jog lietuvių sparnai atviri, pradėjo supti iš dešinės nuo Kauno geležinkelio linijos ir iš kairės – nuo Ogrodnikų–Nemėžio, priversdami lietuvius trauktis. Priešui atkakliau pasipriešinti kurią laiką įstengė tik IX pėst. pulko I batalionas ties Puikių kaimu⁵²⁶.

Po pietų lenkų I lietuvių–gudų divizijos bei mjr. Z. M. Koscialkovskio dalys prislinko prie Vilniaus. 14 val. Lydos vieškeliu atvyko prancūzų plk. K. Reboul'io adjutantas ir norėjo lenkų vadovybei pasiūlyti, kad gen. L. Želigovskis susilaikytų žygiavęs, o Vilnius taptų laisvu miestu. Gen. L. Želigovskis su tuo nesutiko⁵²⁷.

IX pėst. pulko vadovybė nutarė palikti Vilnių pro Aušros vartus, Katedros

aikštę ir Žaliąjį tiltą ir išeiti į Maišiagalos–Širvintų plentą. Paskutinysis žygiavo kpt. Vl. Girštauto vadovaujamas I batalionas. Kariuomenės traukiasi iš Vilniaus ir tiltus per Nerį saugojo du šarvuoti automobiliai – „Perkūnas“ ir „Pragaras“.

Lietuvos kariuomenės daliniai spalio 9 d. iš Vilniaus traukėsi tokia tvarka: 6 val. ryto išžygiavo karo mokykla su išsiųstais priekiniais ir galiniais patruliais. Priekyje išėjo mokyklos viršininkas mjr. P. Tvaronas ant margo žirgo. Karo mokykla pasitraukė Maišiagalos link⁵²⁸.

7 val. 30 min. iš Vilniaus į Kauną traukiniu išvyko kariuomenės Generalinis štabas, o apie 11 val. – ir krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas su armijos vadu gen. S. Žukausku bei štabo likučiais⁵²⁹. Nuvykus į Kauną, armijos vadas gen. S. Žukauskas įsakė I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai užimti geležinkelio liniją Vilnius–Daugpilis ir sustabdyti lenkų žygiavimą⁵³⁰.

Mūsų kariuomenės traukiasi iš Vilniaus tam tikru mastu komplikavo lenkų partizanai, kurie apšaudė lietuvius ties geležinkelio tiltu, Katedros aikštėje bei pereinant Žaliąjį tiltą. Pasitraukimo iš miesto metu vien IX pėst. pulkas neteko 1 karininko ir apie 100 kareivių (daugelis iš jų dezertyravo), 6 kulkosvaidžių, 4 telefono aparatų, 35 km kabelio, keleto arklių ir kt. Pulko abiejuose batalionuose teliko 433 kareiviai⁵³¹.

9 val. buvo nuimtos visos miesto įgulos sargybos. III pėst. divizijos štabas persikėlė į Lentvarių. Jos dalys užėmė liniją Vokės upė–Valkininkai⁵³². Apie 11 val. iš miesto ėmė trauktis I pėst. divizijos dalys. Jos pasitraukė Maišiagalos link. VII pėst. pulkas apsistojo Bukiškio dvare, kur užėmė barą nuo Ražkažių iki Bajorų kaimo. I pėst. divizijos štabas įsikūrė Chalino dvarelyje⁵³³.

Vilniaus evakuacija praėjo gana sklandžiai. Didelę turto dalį pavyko išgabenti traukiniais. Čia daug energijos ir sumanumo parodė geležinkelių karo viršininkas mjr. A. Birontas, kuris savo veikloje vadovavosi Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais. Kitą dalį teko gabenti vežimais per Širvintas, bet visgi dalis turto ir valdininkų su savo manta pasiliko Vilniuje. Tarpininkaujant anglų karinės misijos atstovui plk. R. B. Wardui ir jie buvo išgabenti. Visgi, anot buvusio krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko, „mūsų nuostoliai ir materialiai, ir moraliai buvo dideli“⁵³⁴. Visos lietuvių valdžios įstaigos, prieš porą savaičių atvykusios į Vilnių, dabar turėjo pasitraukti, palikdamos daugybę inventoriaus.

Spalio 9 d. popietę Vilnių apleido lietuvių kariuomenės ariergardas. Su lietuviiais pasitraukė daug vietos žydų, nes jiems anksčiau teko išgyventi lenkų išsišokimus. Tuomet daug žydų, tapdami benamiais ir beturčiais, stojo savanoriais į lietuvių kariuomenę.

Prieš išvykdamas iš Vilniaus I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka painformavo Lietuvos vyriausybės įgaliotinį Ig. Jonyną apie kariuomenės dalių pasitraukimą iš Vilniaus. Ig. Jonynui buvo įsakyta perduoti Vilniaus valdžią santarvininkų karinių misijų atstovams, kurie prancūzų plk. K. Reboul'į paskyrė laikinuoju Vilniaus gubernatoriumi, o anglų plk. R. B. Wardą – jo padėjėju⁵³⁵ (Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniuje Ig. Jonyno 1920 m. spalio 17 d. pranešimą spaudai, kaip gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių, žr. 18 priede).

Apie 15 val. lenkų kariuomenės priekinės dalys priėjo prie miesto ir netrukus jį užėmė. Gen. L. Želigovskis iškilmingai paskelbė laikinosios „Vidurinės Lietuvos“ (Lit-

wa Srodkowa) vyriausybės sudarymą, kurios vadovu tapo lenkų nacionalistas V. Abromavičius. Vilniui sustiprinti plk. Rybickis buvo paskirtas komendantu, o mjr. S. Bobiatinskis – miesto vadu⁵³⁶.

Dėl tarptautinės padėties Vilnius negalėjo būti atvirai inkorporuotas į Lenkijos sudėtį, todėl reikėjo tam tikros formos fakto esmei pridengti. Todėl gen. L. Želigovskis, užgrobes Vilnių, ėmėsi kurti tariamai savarankišką valstybę – tartum vietinių gyventojų valios išdavą. Ta „valstybė“ ir buvo pavadinta Vidurine Lietuva. Šis pavadinimas susijęs su J. Pilsudskio šalininkų federalistų planais sudaryti istorinę Lietuvą iš trijų dalių pagal nacionalinę gyventojų sudėtį: vakarinę (lietuvišką) su centru Kaune, vidurinę (lenkišką) su centru Vilniuje ir rytinę (baltarusišką) su centru Minske. Vidurinės Lietuvos teritorija apėmė Vilniaus, Švenčionių, dalį Trakų, Ašmenos apskritis⁵³⁷.

Gen. L. Želigovskis su savo „vyriausybe“ pasirašė deklaraciją, kuri atmetė Lietuvos–Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. sutartį ir kuri pareikalavo apsisprendimo teisės. Apie minėtą deklaraciją lenkų radijas paskelbė šį pranešimą:

„Gen. Želigovskis, stovėjęs priešakyje kariuomenės, susidedančios iš Vidurinės Lietuvos piliečių, kuri sutartimi tarp Kauno valdžios ir Sovietų 1920 m. liepos 12 d. buvo atiduota Lietuvos valstybei, susitaręs su krašto organizacijomis ir politinėmis partijomis, paskyrė laikinąją vykdomosios valdžios komisiją Vidurinės Lietuvos teritorijoje. Ši komisija nepripažįsta Kauno valdžios, kuri yra sudaryta be Vidurinės Lietuvos piliečių, tarp kurių lietuviai sudaro tik mažą procentą. Laikinoji komisija laiduoja gyventojams laisvą apsisprendimą, artimiausiu laiku Vilniuje šaukia Seimą, susidedantį iš krašto atstovų, rinktų visuotiniu balsavimu. Įvykdyti tai pareigai reikia, kad Kauno karo ir civilinė valdžia tuoj apleistų jos užimtą teritoriją, iš kurios lenkai, bolševikų spaudžiami, turėjo pasitraukti“⁵³⁸.

Spalio 9 d. vakare lenkų šiaurės fronto vadas gen. V. Sikorskis pranešė spaudai, girdi, gen. L. Želigovskis buvo priverstas išpildyti savo karių reikalavimą užimti „lenkišką“ Vilnių⁵³⁹.

Iš viso to matome, kaip gen. L. Želigovskis, pamynęs po kojomis 1920 m. spalio 7 d. sutartį, po poros dienų užgrobė Vilnių. Jis ne tik sulaužė abiejų pusių – lenkų ir lietuvių – pasirašytą sutartį, kuria remiantis Vilnius buvo paliktas Lietuvai, bet ir lordo Curzono sukurtąją liniją, kuri lenkų buvo priimta ir pasirašyta 1920 m. liepos 11 d. O šią sutartį santarvininkų vardu buvo pasirašę anglių, italų, prancūzų ir japonų atstovai.

Svarbiausias gen. L. Želigovskio „maišto“ kaltininkas buvo pats maršalas J. Pilsudskis, kuris dar 1923 m., kalbėdamas miesto teatre Vilniuje, viešai prisipažino, kad gen. L. Želigovskis veikęs pagal jo duotąjį įsakymą ir instrukciją. Jis ir spaudos konferencijoje tu pat metų rugpjūčio mėn. patvirtino, jog gen. L. Želigovskis pagal jo įsakymą turėjęs vykdyti „fait accompli“ – įvykusių faktų padėtį⁵⁴⁰.

Šiandien niekam nekelia abejonių, jog gen. L. Želigovskis vykdė paties J. Pilsudskio įsakymus, kad vadinamojoje lietuvių–gudų divizijoje nei lietuvių, nei gudų beveik nebuvo, todėl jiems tikrai nebuvo reikalo „grįžti“ į Vilnių.

Vėliau tam tikra lenkų veikėjų dalis laikėsi nuomonės, jog Suvalkų sutartis buvusi didžiausia jų klaida. Atseit tada lenkai jau visai buvo sumušę bolševikus ir niekuomet nebūtų pasirašę tos sutarties, jei ne Tautų Sąjungos ir didžiųjų valstybių

spaudimas. Tas spaudimas, neva buvęs toks didelis, jog lenkai negalėję prieš jį atsi-
spirti. Antra vertus, nenorėdami atsisakyti Vilniaus ir anksčiau jų okupacijoje buvu-
sių lietuviškųjų žemių, lenkai pasirinko apgavystės kelią⁵⁴¹.

Spalio 9 d., vos atvykęs į Vilnių, gen. L. Želigovskis buvo pakviestas pas miesto
gubernatorių plk. K. Reboul'į. Su juo susitikę santarvininkų misijų atstovai prie-
kaištavo gen. L. Želigovskiui, kuria teise remiantis jis užėmęs Vilnių, nes Lenkija
esanti pasirašiusi su Lietuva Suvalkų sutartį. Į tai gen. L. Želigovskis atsakė, kad
Vilniuje atsiradęs todėl, jog norėjęs sudaryti sąlygas patiems Vilniaus gyventojams
laisvai išspręsti savo politinį likimą. Plk. K. Reboul'is pasiūlė gen. L. Želigovskiui
Vilnių palikti laisvu miestu, bet pastarasis su tuo nesutiko. Įsiplieskus abipusiems
priekeištam bei pasipylus replikoms, gen. L. Želigovskis pareikalavo, kad spalio
10 d. 12 val. santarvininkų misijos apleistų Vilnių. Drauge su protestu misijų at-
stovai pareiškė gen. L. Želigovskiui, jog jie yra priversti nusilenkti jėgai ir išvykti iš
Vilniaus⁵⁴².

Reakcija dėl Vilniaus netekties. Žinia apie Vilniaus praradimą
labai blogai paveikė ir kariuomenę, ir visos tautos dvasią. Nuomonių būta įvairių.
Vienas iš pirmųjų, kritikavusių Lietuvos karinę vadovybę dėl Vilniaus praradimo,
buvo užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis. Jo nuomone, Lietuvos kariuomenė
buvo pernelyg išmėtyta po ilgą frontą ir todėl negalėjo parodyti rimto pasipriešini-
mo. Karinės vadovybės padaryta didelė klaida ta, kad ji nepasirūpino tinkamai pri-
dengti Vilnių. Nors, dr. J. Purickio teigimu, apginti Vilnių gal ir nebuvo galimybių,
tačiau labai negražu buvo prieš visą pasaulį, kad Lietuva atidavė savo sostinę prie-
šui beveik be pasipriešinimo⁵⁴³.

Praėjus 17 metų po Vilniaus praradimo, buvusio 1920 m. Generalinio štabo
(viršininkas – plk. K. Kleščinskas) ir ypač armijos vado gen. S. Žukausko veiksmus
kovų dėl Vilniaus metu labai griežtai vertino plk. J. Petraitis. Visų pirma jis kritikavo
gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. paskelbtus įsakymus, iš kurių pirmajame buvo
nuspręsta ginti Vilnių, tačiau nesiimta tinkamų gynimo priemonių, o tos pat dienos
antrajame jau nurodyta pavaldžioms karinėms dalims iš miesto pasitraukti. Plk. J.
Petraitio nuomone, jeigu ne šie įsakymai, IV ir IX pėst. pulkai, gavę nors šiokią tokią
paramą, kuri laiką galėję Vilnių ginti ir gal net apginti. Jis teigė, jog Vilnius, nors ir
ne tvirtovė, bet buvo mūsų sostinė, o sostinių niekas taip lengvai neatiduoda, nes tai
labai stipri moralinė jėga⁵⁴⁴.

Plk. J. Petraitis kaltino Generalinį štabą, kad šis nebežinojęs ką daryti, skelbė
vieną paskui kitą keistus įsakymus, neturėjo parengęs rezervų, kuriuos lemiamu mo-
mentu būtų buvę galima panaudoti, užmiršo turįs šarvuotą traukinį, kuris Vilniaus
gynyboje galėjo būti labai veiksmingas, nepanaudojo gynybai tokių svarbių natūra-
lių gamtinių kliūčių, kaip Neries upės, kalvotos miesto apylinkės ir kt. Ilgiau sulai-
kius lenkus prie miesto, plk. J. Petraitio manymu, pagal Suvalkų sutartį būtų buvę
galima reikalauti, kad Tautų Sąjunga pradėtą gen. L. Želigovskio avantiūrą tuojau
nutrauktų. Tačiau padaryta visiškai priešingai ir įsakyta trauktis „Maišiagalos kryp-
timi“, net nenurodžius, kurioje vietoje galų gale reikės sustoti⁵⁴⁵.

Panašios nuomonės dėl netinkamos Vilniaus gynybos laikėsi ir to meto karo
mokyklos kariūnas, o vėliau plk. V. Šliogeris. Jis teigė, jog Lietuvos karinei vadovybei

trūko ryžto ir operatyvumo telkiant kariuomenės dalis miesto gynybai, o vėlesni jos paaiškinimai bei pasiteisinimai dėl Vilniaus praradimo 1920 m. spalio 9 d. nepakankamai pagrįsti⁵⁴⁶.

Visiškai kitaip Vilniaus gynimo klausimą aiškino buvęs krašto apsaugos ministras ir vyr. kariuomenės vadas plk. lt. K. Žukas. Praėjus 38 metams po šių įvykių, savo atsiminimų knygoje „Žvilgsnis į praeitį“ jis teigė, jog „turint dideliame plote išmėtytas dvi silpnas divizijas, o rezerve tik karo mokyklą ir Vilniaus komendantūrą, ginti Vilnių buvo beviltiška ir beprasmiška“, nes tai būtų pareikalavę daug aukų. Jo žodžiais tariant, „vėlesni priekaištai gen. Žukauskui, o kartu ir man dėl „per lengvo“ Vilniaus atidavimo nedaug teturėjo pagrindo“, pridurdamas, jog turint prie Vilniaus tik vieną skystą I diviziją, vesti „generalinį mūšį“ savo sostinei apginti būtų buvę neįmanoma“, nes „toks pasipriešinimas būtų buvęs desperatiškas ir beviltiškas žingsnis“. Plk. lt. K. Žuko nuomone, didelį pavojų kėlė gen. L. Želigovskio žinioje turėtos buvusios dvi kavalerijos brigados, kurios, Vilniaus gynimo atveju, „galėjo apeiti mūsų besipriešinančią kariuomenę ar iš dešinės, ar iš kairės ir atkirsti mums atsitraukimo kelią..., kada savo kavalerijos, galima sakyti, beveik neturėta“⁵⁴⁷.

Tokiam to laikotarpio įvykių įvertinimui pritarė ir vienas iš žymiausių mūsų karo istorikų plk. lt. K. Ališauskas⁵⁴⁸.

Norint realiai įvertinti tuometinę situaciją ir jos tolesnes pasekmes, reikia atkreipti dėmesį į daugelį aplinkybių. Visų pirma palyginkime abiejų kovojusių pusių karinį pajėgumą. Lenkų gen. L. Želigovskio vadovaujamoje grupėje buvo 64 pėstininkų kuopos, 936 raiteliai, turėta 139 kulkosvaidžiai bei 44 pabūklai. Šios grupės veiksmus bet kuriuo atveju galėjo paremti netoli dislokuotų II ir III lenkų armijų daliniai⁵⁴⁹. Štai kodėl gen. L. Želigovskis elgėsi taip ižūliai.

O lietuvių Vilniaus įguloje tebuvo 23,5 kuopos pėstininkų (iš jų 3-jose neapmokyti naujokai), apie 300 raitelių, 78 kulkosvaidžiai ir tik 8 patrankos. Tuo būdu lietuvių karinės pajėgos buvo mažiausia 3 kartus silpnesnės už lenkų.

Disponuodamas tokiomis menkomis karinėmis pajėgomis, spalio 1 d. tapęs armijos vadu gen. S. Žukauskas stengėsi lenkus tik šiek tiek prilaikyti, kad būtų palengvinta Vilniaus miesto evakuacija. Šiuo atveju, manytume, reikiamo vaidmens neatliko nuo 1920 m. rugpjūčio 23 d. plk. K. Kleščinsko vadovaujamas mūsų kariuomenės Generalinis štabas, kuris nepasimokė ir nepadarė reikiamų išvadų iš neseniai patirtos Augustavo–Seinų–Druskininkų katastrofos. Ir toliau prastai veikė lietuvių žvalgyba. Štabas neturėjo tikslių duomenų apie lenkų pajėgas, o pastarieji apie lietuvių kariuomenę turėjo tiksliausią informaciją. Mūsų štabas tebesilaikė atgyvenusios pozicinio karo taktikos, o judri priešo kavalerija beveik visada užeidavo lietuviams iš sparnų ir priversdavo juos trauktis, dažnai patiriant nemažus nuostolius.

Ne paslaptis, kad Vilniaus įgulos padėtį mieste ir apylinkėse gerokai apsunkino aktyviai veikusios slaptos lenkų organizacijos, vykdžiusios kenksmingą veiklą ir net rengusios sukilimą prieš lietuvius, apšaudžiusios juos pasitraukimo iš miesto metu.

Negalima sutikti su kai kurių mūsų kariuomenės karininkų teigimu, jog gen. L. Želigovskio puolimas lietuviams buvusi didelė staigmena. Tai, kad Lenkija siekė užgrobti Vilnių, Lietuvos diplomatams, valstybės ir kariniams veikėjams jau seniai buvo žinoma. Šį lenkų siekimą užgrobti Vilnių ir jo kraštą patvirtino ir jų kariuome-

nės veiksmai 1920 m. rugsėjo mėn. pabaigoje – spalio mėn. pirmomis dienomis, ypač kai buvo užimta strateginiu atžvilgiu labai svarbi Varėnos geležinkelio stotis, atkirtusi nuo Vilniaus Suvalkijoje buvusias mūsų kariuomenės dalis. Šie įvykiai ryškiai rodo mūsų kariuomenės Generalinio štabo nesugebėjimą pasinaudoti visomis galimomis gynimosi priemonėmis, jo nepakankamą rūpestingumą ar tiesiog pasidavimą panikai.

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų didinimas bei pergrupavimas. Gen. L. Želigovskiui užgrobęs Vilnių ir toliau veržiantis į Lietuvos teritoriją, kraštas sujudo. Visuose miestuose ir miesteliuose vyko didelės protesto demonstracijos, gyventojai reiskė pasitikėjimą savo vyriausybe ir pasiruošimą ginklu atremti prieš užmačias. Daugelyje vietų kūrėsi šaulių būriai, į kuriuos stėjo beveik visi inteligentai, mokytojai, vyresniųjų klasių mokiniai. Vyko krašto valymas nuo šnipų ir lenkų agentų⁵⁵⁰.

Į Lietuvos gynimo komitetą iš visų Lietuvos kampelių plaukė aukos. Moterų komitetas į ypatingą globą perėmė sužeistuosius karius. Pasiryžimas ginti kraštą, jo garbę buvo visuotinis⁵⁵¹.

Buvo susirūpinta ir pačios kariuomenės didinimu. Dar 1920 m. rugpjūčio 13 d. Steigiamasis Seimas pakoregavo naujokų šaukimo įstatymą, kuriuo remiantis į kariuomenę buvo pašaukti visi vyrai, Lietuvos piliečiai, gimę 1894–1895 ir 1901 metais⁵⁵². Iki 1920 m. pabaigos tespėta pašaukti 7583 naujokus, iš kurių priimti 1822⁵⁵³.

Tų pat metų spalio 15 d. Steigiamojo Seimo nutarimu buvo paskelbta visų rikiuotės ir nerikiuotės puskarininkių, tarnavusių ir Lietuvos, ir kitų šalių armijose, gimusių 1885–1900 metais, mobilizacija⁵⁵⁴. Tačiau mobilizacija užsitęsė. Iki metų pabaigos į kariuomenę buvo paimta 1180 puskarininkių⁵⁵⁵.

1920 m. spalio 20 d. Steigiamasis Seimas priėmė 1892, 1893 ir 1901 metais gimusių piliečių, baigusių ne mažiau nei 4 klases (gimnazijų, miesto ir kitų mokyklų), šaukimo ir mobilizacijos įstatymą. Juo remiantis, turėjo atlikti karo prievolę ir visi tie, kurie buvo atleisti nuo jos pagal Laikinosios vyriausybės 1919 m. gegužės 26 d. įstatymą. Spalio 20 d. įstatymas nebuvo taikomas dvasinių seminarijų auklėtiniams, matininkų kursų mokiniams ir užsienio aukštųjų mokyklų studentams nuo penkto semestro, faktiškai tebesimokantiems⁵⁵⁶. Šio įstatymo 1920 m. nespėta įgyvendinti.

Šaukiant naujokus į kariuomenę, įvyko nesusipratimų. Vyriausybė ir Steigiamasis Seimas gavo skundų, kad gydytojai atleidžia nuo karo tarnybos sveikus vyrus. Nors tai buvo melas, bet kai kurie vyriausybės pareigūnai tuo patikėjo. Tas labai supykino gydytojus patriotus ir jie pradėjo imti visus į kariuomenę, kurie tik buvo pašaukti. Taip kariuomenės dalys gavo nemažai nesveikų vyrų, su kuriais nežinojo ką daryti. Ligoti vyrai apsunkindavo kariuomenės dalis, ypač žygio metu. Šis reikalas buvo sutvarkytas tik kovoms su lenkais pasibaigus. Nesveiki vyrai buvo atleisti.

Tų metų spalio mėn. buvo steigiamos naujos kariuomenės dalys. Kavalerijos turėta mažai, vos vienas pulkas, o saugoti teko ilgą frontą, todėl, norint sėkmingai kovoti prieš lenkus, reikėjo turėti daugiau šios judrios ginklų rūšies. Plintant visuomenėje karingoms nuotaikoms, Steigiamojo Seimo atstovo kpt. L. Natkevičiaus iniciatyva pradėta organizuoti savanorių raitelių šimtines, pavadinant jas „Geležinio vilko“ šimtinėmis. Šiuo pavadinimu norėta išreikšti Lietuvos nepriklausomybės idė-

ją su sostine Vilniumi, tuo stiprinant raitelių dvasią jų būsimose kovose. I atskiros raitelių šimtinės vadu buvo paskirtas jos iniciatorius Steigiamojo Seimo narys kpt. L. Natkevičius⁵⁵⁷.

1920 m. spalio mėn. po visą Lietuvą buvo platinama daug atsišaukimų į krašto jaunuomenę, kviečiant stoti savanoriais į „Geležinio vilko“ šimtines. Šie atsišaukimai susilaukė didelio jaunuomenės pritarimo. Savanoriai pradėjo rinktis iš visų Lietuvos kampų. Daugelis jų stojo su savo žirgais ir apsiginklavę. Įstojo keletas Steigiamojo Seimo narių, inteligentų, visuomenės veikėjų. Prie „Geležinio vilko“ šimtinių kūrimo nemažai prisidėjo ir menininkai. Dailininkai piešė įvairius plakatus, rašytojai rašė atsišaukimus, kompozitoriai kūrė maršus. Antai „Geležinio vilko“ maršas labai paplito visose kariuomenės dalyse.

Lapkričio 1 d. šimtinė buvo performuota į raitelių pulką, pavadintą III raitelių „Geležinio Vilko“ pulku. Jo vadu buvo paskirtas plk. J. Litvinas⁵⁵⁸.

1920 m. spalio 30 d. pradėtas kurti II raitelių pulkas. Jo vadu buvo paskirtas plk. Pr. Jackevičius⁵⁵⁹.

Spalio 14 d. A. Panemunėje buvo įsteigtas XI pėst. pulkas. Jo branduolį sudarė Vilniaus m. ir apskr. bei Vilniaus stoties ir ruožo komendantūrų kareiviai, todėl nuo pat pirmos dienos pulkas ir buvo pavadintas XI pėst. Vilniaus pulku. Jo vadu paskirtas mjr. J. Skorulis⁵⁶⁰.

Tą pat dieną Vilkaviškyje buvo pradėtas formuoti XII pėst. pulkas. Jo branduolį sudarė Suvalkų m. ir apskr. Eglaitės, Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir Mažeikių stočių ruožų komendantūrų kareiviai. Nuo tos dienos pulkas buvo pavadintas XII pėst. Kauno pulku. Jo vadu buvo paskirtas mjr. V. Šaudzis⁵⁶¹.

Pora dienų anksčiau, t. y. spalio 12 d. Kaune, A. Panemunėje, buvo įsteigtas I pėst. savanorių pulkas. Jo vadu buvo paskirtas Steigiamojo Seimo narys kpt. K. Škirpa. Krašto apsaugos ministerijos skyriai, kariuomenės dalių vadai ir karo komendantai buvo įpareigoti teikti kpt. K. Škirpai visokeriopą pagalbą⁵⁶².

Nuo 1920 m. spalio 14 d. buvo pradėta formuoti IV pėst. divizija. Jos vadu buvo paskirtas plk. ltn. K. Ladyga. Į šios divizijos sudėtį įėjo X, XI ir XII pėst. pulkai⁵⁶³.

Lygiagrečiai buvo didinama artilerija steigiant baterijas ir sustiprinti karo technikos daliniai – priemonėmis ir žmonėmis.

Visa tai buvo daroma, deja, pavėluotai, kai Vilnius buvo jau prarastas. Iki galo susiformuoti naujos kariuomenės dalys nebesuspėjo. Tačiau reikšmės jos turėjo, nes jų steigimas atsiliepė kovų eigai fronte su lenkais. Jų vaidmuo būtų kur kas didesnis, jeigu tai būtų pora mėnesių anksčiau padaryta.

Užėmęs Vilnių, gen. L. Želigovskis nesustojo. Jis stengėsi išplėsti „Vidurinės Lietuvos“ teritorijos plotą, o jeigu pavyktų – tai užimti ir visą Lietuvą. Jis iš Lenkijos sulaukė paramos, naujų dalinių – ypač daug kavalerijos.

Gen. L. Želigovskio nuomone, lietuvių pajėgos buvo negausios, prastai ginkluotos ir išsklaidytos kuopomis ilgame kelių šimtų kilometrų fronte, negalėsiančios jam rimtai pasipriešinti. Be to, lietuvių kariuomenė, sukoncentruota pietuose, negalėjo skubiai traukiniais persikelti į šiaurę, nes Varėnos geležinkelio stotis jau buvo lenkų rankose. Tarp Vilniaus ir Kauno tebuvo keli lietuvių šaulių bei partizanų daliniai.

Gen. L. Želigovskio kariuomenėje kilo naujas šūkis: „do Kowna“ (į Kauną). Judrūs lenkų kavalerijos daliniai veržėsi tolyn – į šiaurę ir į vakarus. Spalio 10 d. lenkai

užėmė Švenčionis. Pabradė buvo jau anksčiau užimta. Spalio 11 d. jų rankose atsidūrė Nemenčinė. Tą pat dieną įvyko susirėmimai su lenkais prie Švenčionėlių, tačiau lietuviai atsiginė ir juose išsilaukė⁵⁶⁴.

Spalio 12 d. įvyko dar viena nemaloni staigmena. Latvių kariuomenės dalys, pasinaudojusios lietuvių karo su lenkais sunkumais ir tuo, kad Ilukštos krašte beveik nebuvo jokios mūsų ginkluotos jėgos, užėmė šį miestelį, Eglainės geležinkelio stotį, neleisdamos net turto pasiimti, ir, perėjusios tas ribas, net priėjo per 1 kilometrą nuo Zarasų. Jie kėsinosi užimti ir Zarasus. Lietuvos vyriausybė protestavo, bet ką nors daugiau daryti nebuvo pajėgi. Užimto krašto gyventojų daugumą sudarė lietuviai, latvių ten gyveno labai mažai. Sutikti latvių gyventoją tuo metu toje apylinkėje buvo didelė retenybė. Kaip vėliau rašė plk. J. Petraitis, „Ilukštos kraštas mums brangiai kainavo. Šiame krašte mes nemaža aukų palikom, nemaža kraujo išliejom 1919 m., iki pasiekėm Dauguvos krantus. Latviai nei piršto neprisidėjo šiam gražiam kraštui išvaduoti. Nebent tuo jie galėtų pasigirti, kad 6-tas latvių komunistų pulkas labai narsiai prieš mus kariavo“⁵⁶⁵.

Tolesnių kovų su želigovskininkais metu susidarė du lietuvių–lenkų fronto barai. Vienas į šiaurę nuo Neries upės, jos dešiniajame krante. Šiam šiauriniam barui vadovavo I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka. Jo vadavietė kilnojosi pagal kelią Vilnius–Maišiagala–Širvintos–Ukmergė. Kairėje šiai divizijai priklausė baras nuo Neries upės iki susitikimo su latviais Zarasų apylinkėse. Antrasis, pietinis baras, buvo į pietus nuo Neries, kairiajame upės krante. Jam vadovavo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis. Jo vadavietė persikėlė iš Alytaus į Kaišiadoris. Čia III pėst. divizijos vadavietė prastovėjo ilgą laiką. Šiai divizijai priklausė baras nuo Neries upės į pietus, per Valkininkus, Varėną, Merkio upe iki Nemuno. Tuo būdu skiriamoji linija buvo Neries vaga.

II pėst. divizijos baras Suvalkijoje, kaip minėjome, kurią laiką buvo pasyvus. Anksčiau sutarus dėl 12 kilometrų neutralios zonos, čia buvo ramu. Minėtame bare buvusios II divizijos kariuomenės dalys buvo perkeliamos į aktyvų frontą – vienos pirmosios, o kitos – trečiosios divizijos vadų valdžion. Spalio 6–9 d. V pėst. pulkas buvo perkeltas į Valkininkus, o spalio 12 d. jau kovojo su lenkais Vievio apylinkėse⁵⁶⁶. Spalio 16 d. į Vievio rajoną atvyko X pėst. Marijampolės pulkas⁵⁶⁷. Šie abu pulkai perėjo III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio valdžion. Spalio 4–29 d. II pėst. DLK Algirdo pulkas buvo perkeltas į Ukmergės barą I pėst. divizijos vado valdžion⁵⁶⁸. Lapkričio 17–19 d. į šį barą buvo perkeltas ir VIII pėst. Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas⁵⁶⁹.

II pėst. divizijos štabas ir vadas gen. ltn. J. Galvydis-Bykauskas spalio 28 d. išvyko iš Simno ir po poros dienų atvyko į Kauną, kur įsikūrė Žaliakalnyje. Kovose su želigovskininkais, išskyrus I pėst. divizijai perduotą II pėst. pulką, II pėst. divizija nedalyvavo⁵⁷⁰.

Pergrupavus Lietuvos kariuomenės dalis, 1920 m. lapkričio mėn. I pėst. diviziją sudarė II, IV, VII, VIII ir IX, o III pėst. diviziją – I, III, V, VI ir X pėst. pulkai. Rezerve buvo Kaune stovėjusi plk. ltn. K. Ladygos vadovaujama IV pėst. divizija, kurią sudarė XI, XII ir I pėst. savanorių pulkai, taip pat II bei III kavalerijos pulkai⁵⁷¹.

Kovos su lenkais šiauriniame fronto bare. Kaip jau minėjome, iš Vilniaus pasitraukęs VII pėst. pulkas spalio 10 d. užėmė barą nuo Ražkažių iki Bajorų. Dešinėje nuo jo išsidėstė IV pėst. pulkas, sustojęs linijoje Zujūnai–

Papiškiai–Šilėnai, kurio štabas buvo Sudervėje. Į kairę nuo VII pėst. pulko buvo IX pėst. pulkas, apsistojęs prie Riešės. Jau tą pačią dieną Fabijoniškių kaimo rajone buvo pastebėtas lenkų jėgų grupavimas ir judėjimas Avižienių kaimo link. Vakare VII kuopos bare pasirodė lenkų žvalgai, tačiau, mūsų karių apšaudyti, pabėgo. IX pėst. pulko II kuopa, lenkų spaudžiama, pasitraukė į Liudžiniškius⁵⁷².

Spalio 11–12 d. visuose baruose lenkai prieš lietuvių liniją telkė savo jėgas. Spalio 13 d. 8 val. ryto maždaug 1,5 kuopos jėgomis prasidėjo jų puolimas. Lenkų artilerija apšaudė Užubalių kaime buvusį III bataliono štabą, o plentu artėjo du lenkų šarvuoti automobiliai. Tačiau panaudoti prieš juos artilerijos galimybių nebuvo, nes grėسė pavojus, jog, prasiveržę pro IX pėst. pulko dešinią sparną, lenkai galėjo perkirsti jai atsitraukimo kelią. Be to, neturėta ir šarvamušių kulku. Visgi lenkų šarvuotuosius automobilius pavyko sulaukyti – tam padėjo išvakarėse perkastas plentas ir ant jo užverstas medis. Itin sunkioje padėtyje buvo atsidūrusi kpt. T. Balno vadovaujama VIII kuopa, kurios dešiniajam sparnui grėسė priešo šarvuočiai.

Prieš lenkus atsilaukta iki 12 val. Po to ėmė pulti trys naujos lenkų kuopos, remiamos artilerijos baterijos, kuri, tiesiai taikydama, apšaudė VIII ir IX kuopų barą ir padegė Bukiškių dvarą. Apie 4,5 lenkų pėstininkų kuopų tiršta grandine atakavo VIII kuopą, o pervažiavę plento perkasą jų šarvuočiai apšaudė iš sparno. Apie 13 val. daug stipresnio priešo spaudžiamos VIII ir IX kuopos atsitraukė į Aukštųjų Rusokų poziciją. VII kuopai buvo įsakyta trauktis Magazinėlio dvaro link.

Į pagalbą atėjo I ir III kuopų 70 karių būrys. Tačiau, neturint kuo sulaukyti be pertraukos atakuojančių lenkų šarvuočių, po 2 valandų gynimosi buvo atsitraukta iš Aukštųjų Rusokų pozicijos ir apie 17 val. išitvirtinta Skauduliškių–Pavidokų dvaro–Lauriniškių linijoje. Kuopos patyrė didelius nuostolius. Perėjęs kpt. V. Vitkausko žinion, I batalionas užėmė barą Lauriniškiai–Vabaliai imtinai, o III batalionas – Vabaliai išimtinai–Skauduliškiai imtinai. Pulko štabas apsistojo Maišiagalėje, o I divizijos štabas – Juodelių kaime, netoli Širvintų⁵⁷³.

Spalio 14 d. vyko dviejų pusių žvalgybų susišaudymai. Apie 13 val. lenkai pradėjo spausti I bataliono dešinią sparną. Jam į pagalbą buvo pasiūsta IV pėst. pulko VI kuopa ir vyr. ltn. G. Šmidto vadovaujama VI baterija. Lenkų eskadronui prasiveržus pro VII ir IV pėst. pulkų tarpą, I, o netrukus ir III kuopos neatlaikė jų spaudimo. Lenkai prasiveržė pro Lauriniškius ir kilo grėسė, kad puls užnugarį. Siekdami to išvengti, lietuviai atsitraukė ir užėmė barą Sanguniškiai–Karvys imtinai. Lenkams pavyko užimti Pavidokus, Masiūnus, Vabališkius, Lauriniškius⁵⁷⁴.

Siekdama pakelti prislėgtą karių nuotaiką, VII pėst. pulko vadovybė nusprendė parodyti lenkams, kad ir lietuviai moką priešą mušti. Spalio 15 d. buvo gautas įsakymas pulti ir užimti liniją Skauduliškiai–Pavidokai–Ežeraičiai–Švenčioniškiai–Stakiniškiai–Babrikauščizna. Kpt. V. Vitkausko žiniai buvo priskirtos šios jėgos: I batalionas: I kuopa – 40, II kuopa – 23, III kuopa – 30 karių; III batalionas: VII kuopa – 67, VIII kuopa – 18, IX kuopa – 40 karių. Šioms pajėgoms buvo priskirti 5 kulkosvaidžiai ir šarvuotas automobilis, IV pėst. pulko kuopa (60 karių) ir VI baterija⁵⁷⁵.

Prieš pradėdama puolimą, VI baterija apšaudė Kryžiokų–Vabalių rajoną, kur buvo susektos stiprios lenkų jėgos. I batalionas su IV pulko kuopa turėjo užimti Gladkiškius, Stakiniškius ir Babrikauščizną, VII kuopa ir ltn. S. Gerdvilio vadovaujamas šarvuotas automobilis – Pavidokus, o IX kuopa – Skauduliškius.

Pradėjus puolimą, ėmė veikti lenkų artilerija. Stipresnės priešo jėgos buvo sutiktos Misiūnų kaime, tačiau greita lietuvių ataka juos iš ten išmušė. Tiršta lenkų grandinė gynė poziciją ties Pavidokų kaimu, bet, lietuviams toliau smarkiai atakuojant, jie buvo priversti pasitraukti į Pavidokų dvarą. Prieš pat dvarą plentas buvo užverstas dideliu medžiu. Iš dvaro šaudė 3 lenkų kulkosvaidžiai. Pavidokų dvaro–Ežeraičių liniją buvo užėmusios tirštos lenkų grandinės. Nepaisydami to, lietuviai smarkiai veržėsi į dvarą ir spėjo šarvuočiui atlaisvinti kelią. Pirmą kartą sušukus „Valio!“, lietuvių grandinė, šarvuočio palaikoma, įsiveržė į dvarą, o po antros komandos, puolant dar smarkiau, lenkų kulkosvaidžiai nutilo. Dalis lenkų išsisklaidė po gretimą miškelį, kiti atsitraukė toliau. Pavidokų dvaras buvo užimtas. Tuomet labai taikliai ėmė šaudyti lenkų artilerija, tačiau daug jų sviedinių nesprogo, o ir sprogsieji lietuvių grandinei didesnių nuostolių nepadarė. Todėl karių nuotaika buvo gera ir jie, toliau atakuodami, užėmė Kurilinkos ir Laidogalio kaimus. Lenkai, apimti panikos ir apšaudomi smarkia kulkosvaidžių ugnimi, netvarkingai išsisklaidė Magazinėlio link. Netoli šio kaimo esančiose aukštumose jie dar bandė gintis, tačiau netrukus, nebelaukdami naujos lietuvių atakos, pasileido Bendorių kaimo link. Lietuvių žvalgybos ir vietinių gyventojų teigimu, lenkų artilerija buvo atsitraukusi net už Fabijoniškių, o pėstininkai – už Bukišio bei Bajorų kaimų. Naktį lietuvių karinės dalys įsitvirtino linijoje: Skauduliškiai–Pavidokai–Ežeraičiai–Gladkiškiai–Stakiniškiai ir Babrikauščizna⁵⁷⁶.

Apklausinėjus nelaisvėn paimtus lenkų kareivius paaiškėjo, jog daugelis jų buvo atsiųsti iš buvusių lenkiškųjų gubernijų.

Naktį iš spalio 15 į 16 d. veikusiai lietuvių žvalgybai išsiaiškinus, jog lenkų pajėgos buvo įsitvirtinusios Chalino–Lauriniškių linijoje, kpt. V. Vitkauskas gavo įsakymą pradėti puolimą ir užimti poziciją Aukštieji Rusokai–Žemieji Rusokai. Šis savo ruožtu įsakė VI baterijai apšaudyti abejus Rusokus, po to Bendorius, dešinėje buvusias aukštumas, o po pertraukos perkelti ugnį į Fabijoniškes ir toliau, sudarant lengvesnes sąlygas mūsų puolantiems pėstininkams. Kpt. Žilinskas su I batalionu ir IV pėst. pulko VI kuopa turėjo užimti ir įsitvirtinti Puciuniškių–Izabelino linijoje, o VIII kuopa, puldama iš Ežeraičių, užimti Chalino dvarą, o po to Būdą; VII kuopa su šarvuotu automobiliu turėjo pulti plentu Chalina, po to Magazinėlį ir įsitvirtinti Aukštuosiuose Rusokuose. IX kuopai įsakyta užimti Gudelius ir 186 aukštumą⁵⁷⁷.

Besiartinančius prie Chalino dvaro lietuvius iš pradžių pasitiko šautuvų, o netrukus – ir kulkosvaidžių ugnis. Likus 120–150 metrų iki dvaro, kpt. V. Vitkauskas įsakė grandinei smarkiai apšaudyti dvarą iš priekio, o šarvuočiui – iš šono. Davus komandą „Pirmyn – atakon!“, buvo sužeistas kpt. V. Vitkauskas. Susidarė kritiška padėtis, nes VII kuopoje tebuvo tik vienas karininkas – kuopos vadas vyr. ltn. J. Černius. Būdamas sužeistas, kpt. V. Vitkauskas dar sušuko „Valio!“ ir kuopa metėsi pirmyn. Labai aktyviai veikė lietuvių kulkosvaidžiai ir šautuvai bei šaudė artilerija. Buvo prieita jau iki durtuvų kautynių. Pagaliau VII kuopa gražiai pralaužė kairėje barą ir pradėjo supti priešą. Lenkai visiškai pakriko ir paniškai ėmė bėgti. Į nelaisvę buvo paimta 20 jų kareivių. Chalino dvaras buvo paimtas. Tomis kautynėmis įbauginti lenkai jau buvo pradėję net evakuotis iš Vilniaus. Sėkmingai laimėjęs mūšį, VII pėst. pulkas vėl atsitraukė į savo senas pozicijas, nes to reikalavo bendra fronto padėtis⁵⁷⁸.

1920 m. spalio 15–16 d. VII pėst. pulko kovos su lenkais parodė, jog, gerai

pasiruošus puolimui ir energingai atakuojant, galima ne tik stipresnį priešą sulaikyti, bet ir jį nugalėti. VII pėst. pulkas, kaip minėjome, buvo užėmęs barą pagal strategiškai svarbų plentą Vilnius–Širvintos–Ukmergė, todėl jam ir teko atlaikyti didelį spaudimą kovų su želigovskininkais metu.

I pėst. divizijos dešinįjį sparną gynė IV pėst. pulkas. Lenkams užėmus Vilnių, šis pulkas spalio 13 d. užėmė barą Vaičiūniškiai imtinai–Ražkažiai išimtinai. Tos dienos rytą lenkai užpuolė Plocieniškių kaimo apylinkėse buvusias pulko sargybas ir privertė jas pasitraukti. Pasiuntus stipresnes pajėgas, lenkai iš šio kaimo buvo išvyti. Tuo pačiu metu kitos lenkų dalys puolė Balandiškius, Gelažius ir Papiškius. Mūšis tęsėsi apie 3 valandas. 13 val. lenkai iš kairės pusės apėjo ties Balandiškais buvusias lietuvių sargybas ir iš užnugario jas apšaudė. Mūšiskiai to visiškai nesitikėjo, nes Ražkažiuose stovėjo gretimo VII pėst. pulko sargybos. Teko pasitraukti. Tik vėliau paaiškėjo, jog VII pėst. pulkas, tądien neatlaikęs lenkų puolimo, pasitraukė, apie tai nepranešęs IV pėst. pulkui ir tuo leidęs lenkams apeiti jo sargybas. Stumdami toliau VII pėst. pulką, lenkai giliau skverbėsi į IV pėst. pulko kairįjį sparną. Kadangi šis sparnas liko visai atidengtas, nebuvo ryšio su VII pėst. pulku, o užnugary pasirodė lenkai, buvo įsakyta pulkui atsitraukti ir užimti Šilėnų–Laičių–Sudervės liniją. Čia pulkas išsilaikė iki 18 val. 30 min. Sutemus lenkų 3 eskadronai netoli Laičių prasišverbė pro miškus ir atsirado pulko užnugary. Padėtis tapo grėsminga. Atmušęs lenkų antpuolį, pulkas pasitraukė ir užėmė Ringalkos–Nedvediškių liniją⁵⁷⁹.

Spalio 15 d. dvi lenkų kuopos, vedamos vietinių partizanų, miškais prislinko prie pat Levidanų ir Nedvediškių kaimuose buvusių pulko sargybų ir jas netikėtai užpuolė. Tačiau pulko sargybos, budriai sekusios priešą, lenkų ataką atmušė. Nors kai kur lenkai buvo prisiartinę iki 25 metrų, po 2 valandų smarkaus mūšio jie su nuostoliais buvo priversti atsitraukti.

Norint geriau iširti priešų jėgas, kitą dieną mjr. Br. Bilminui buvo įsakyta įvykdyti sustiprintą žvalgybą. Buvo sudaryta nedidelė rinktinė, į kurią įėjo VIII kuopos du būriai naujokų, du IX kuopos būriai ir IV kuopos būrys. Šis būrys, vadovaujamas energingo ir drąsaus karin. A. Žukausko, išmušė lenkų uždvarą iš Budų kaimo, po to užpuolė juos Padvarėnų kaime ir po trumpo, bet smarkaus mūšio juos iš ten išvijo. Vėliau puolė Berezovkos kaimą, kur lenkams iš rezervo buvo atsiųsta parama, smarkiai atakavo ir išmušė. Užėmęs Berezovką, būrys puolė Mikališkius, kur buvo sutelktos nemažos priešų jėgos. Netikėtai užpulti, lenkai buvo priversti pasitraukti. Veržiantis tolyn, būrį pasitiko miške apsikasę ir pasirengę mūšiui lenkai, kuriuos palaikė artilerijos ugnis. Kadangi būrys pritrūko šovinių, o užduotis iš esmės jau buvo įvykdyta, mūšiskiai ėmė tvarkingai trauktis. VIII ir IX kuopų žvalgybos, nustūmusios kelias lenkų sargybas, priėjo iki Sudervės. Čia gausios lenkų jėgos perėjo į kontrpuolimą. Įvyko smarkus susirėmimas. Spaudžiami 4 kartus stipresnio priešų, mūšiskiai atsitraukė ir grįžo atgal, taip pat įvykdę savo užduotį. Tą dieną pulkas neteko 20 sužeistų ir užmuštų. Tarp jų buvo mirtinai sužeistas ir pateko lenkų nelaisvėn VIII kuopos vadas ltn. J. Baušys⁵⁸⁰.

I pėst. divizijos kairįjį sparną gynė mjr. A. Paškovičiaus vadovaujamas IX pėst. pulkas, išsidėstęs Riešės rajone, VII pėst. pulko linijoje. Kairysis šios divizijos baras buvo nusidriekęs per Švenčionis toli į rytus net ligi sienos su rusais, kuri saugojo tik IX pėst. pulko III batalionas, veikęs Salako rajone. Išsklaidytas dideliuose plotuose,

jis negalėjo bent kiek rimčiau pasipriešinti Švenčionių bei Lentupio rajonuose veiksiai stipriai lenkų III legionų divizijai. Pasinaudodami savo jėgų persvara, lenkai be kovų užėmė didelius Lietuvos teritorijos plotus į rytus nuo Vilniaus⁵⁸¹.

Kovos su lenkais pietiniame fronto bare. Želigovskininkams užėmus Vilnių, mūsų III pėst. divizija kairiajame Neries krante užėmė šią poziciją: III pėst. pulkas – Paneriai–Panerėliai–Krosna ir Lukos ež. imtinai; I pėst. pulkas – nuo Lukos ež. per Trakus, Rūdiškių geležinkelio stotį iki Valkininkų miestelio – iš viso apie 32 km ilgio barą. VI pėst. pulkas iš Merkinės–Valkininkų fronto buvo perkeltas į Aukštadvarių. Divizijos štabas iš Lentvario persikėlė į Kaišiadoris⁵⁸².

Jau spalio 10 d. gausios lenkų pajėgos puolė ir užėmė Rūdiškių geležinkelio stotį ir miestelį, o spalio 13 d. – Lentvario geležinkelio stotį. Tuo būdu jų rankose atsidūrė geležinkelio ruožas Lentvaris–Rūdiškės. Spalio 15 d. lenkai mūsų III pėst. divizijos bare tęsė puolimą beveik visu frontu. Po smarkių kautynių jiems III pėst. pulko bare pavyko užimti Rykantus. Lenkų sėkmę iš dalies lėmė ta aplinkybė, jog divizijoje dar nebuvo sutvarkyti ryšiai, o baterijos nebuvo užėmusios kovinių pozicijų⁵⁸³. I pėst. pulkas buvo priverstas pasitraukti į Akmenos–Margių–Drabužiukų ežerų liniją.

Gavęs žinių apie lenkų jėgų telkimą Rykantų rajone ir galimą puolimą išilgai geležinkelio Vievio kryptimi, III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis nutarė lenkų spaudimą neutralizuoti ir spalio 16 d. pereiti į antpuolį⁵⁸⁴. III pėst. pulkas, remiamas trimis lauko ir viena haubicų baterijomis, turėjo susigražinti anksčiau turėtas pozicijas – Rykantus, Trakus ir Rūdiškes⁵⁸⁵.

Spalio 16 d. auštant visu frontu prasidėjo mūšis. Mjr. Vl. Skorupskio vadovaujamo I pėst. pulko dalys Olsokų–Margių ežerų linijoje puolė 205-ą lenkų pulką. Po atkaklių kautynių lenkams pavyko lietuvių puolimą atremti. I pėst. pulkas liko senosiose pozicijose⁵⁸⁶.

Mjr. I. Griciaus vadovaujamas III pėst. pulkas puolimą pradėjo trimis batalionais. 6 val. artilerijai atidengus smarkią ugnį, II bataliono V ir VI kuopos miškingomis Neries pakrantėmis, o po to plentu, geležinkeliu ir mišku į rytus nuo jo, atakavo 162 aukštumą ir Rykantus iš šiaurės ir rytų pusės. I batalionas veržėsi 176 aukštumos kryptimi ir siekė užimti Rykantus iš pietų pusės. III bataliono uždavinys buvo ginti užimamas vietas ir palengvinti I ir II batalionų puolimą. Artilerijos baterijos, smarkia ugnimi apšaudžiusios mišką prie Daubių, Alšinkos ir Panerėlių kaimų, vėliau ją sutelkė į Balčiūnų ir Rykantų kaimus. Perkėlus jos ugnį dar toliau į priekį, pėstininkų dalys, nesutikusios didesnio lenkų pasipriešinimo, užėmė aukštumą 162 ir Balčiūnų kaimą. Lenkai puolė ežerų 150–157 defile buvusią VII kuopą. Jos dalis, neatlaikiusi puolimo, išsibėgiojo. Tuo pasinaudoję, lenkai užėmė Krosnos kaimą⁵⁸⁷.

Lenkų veržimuisi sustabdyti ir III kuopos, skirtos Rykantams atakuoti, sparnui apsaugoti, buvo mestos dvi likusios I bataliono kuopos. Užvirė atkaklus mūšis, kuris be pertraukos tęsėsi iki 16 val. Priešo veržimasis buvo sulaikytas, tačiau jam pasisekė ir pulko III kuopos žygiavimą pirmyn sustabdyti.

Lenkai, į Rykantus sutraukę daugiau jėgų, pradėjo smarkiai spausti II bataliono kuopas, kurios, vadovaujamos vyr. ltn. Rūkšto, ltn. J. Kuncaičio ir kitų karininkų, tvirtai laikėsi savo pozicijose. Ir tiktai priešui sutelkus daug artilerijos, šarvuotą traukinį bei šarvuotus automobilius, mūsų šeimams teko atsitraukti.

Pagrindinės III pėst. pulko nesėkmės priežastys buvo šios: dauguma kareivių buvo jauni, mažai dalyvavę kovose, labai bijojo artilerijos, ypač šrapnelių, ugnies, dėl menkiausios priežasties traukdavosi ir negriždavo į kuopas kol nepasibaigs mūšis. Pavyzdžiui, laikinai ėję karininko pareigas Loiba ties Rykantais su visu būriu pasitraukė iš kovos lauko, sukeldamas ir kitų kareivių paniką, dėl kurios teko operaciją galutinai nutraukti⁵⁸⁸.

Apie 14 val. II pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis įsakė pulkui pakartoti Rykantų puolimą. Tačiau šį įsakymą įvykdyti galimybių nebuvo. I batalionas tuo metu dar kovojo su lenkais ties Cukliškių kaimu, III bataliono dalys buvo pakriksios, II bataliono kuopų karių, dalyvavusių mūšyje, nuotaika irgi buvo prislėgta, todėl pasisiekimo nebuvo galima tikėtis. Ryšium su tuo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis savo ankstesnį įsakymą atšaukė ir nurodė pulkui susitvarkyti ir įsitvirtinti Alšinkos ir Daubių linijoje⁵⁸⁹.

Spalio 15–16 d. kovų ties Rykantais metu III pėst. pulke 3 kareiviai žuvo, 1 karininkas ir 43 kareiviai sužeisti, prieš nelaisvėn pateko 1 kareivis, dingo be žinios 46 kareiviai⁵⁹⁰.

Spalio 19 d. lenkai iš Trakų pusės puolė III pėst. pulką, bet buvo atmušti. Nuo spalio 20 d. divizijai buvo įsakyta pereiti prie gynomios taktikos. Buvo stiprinamos ne tiek priešakinės, kiek antroji linija, kurioje, ištikus reikalui, galima būtų visomis jėgomis suduoti puolančiam priešui didesnę smūgį⁵⁹¹.

Spalio 26 ir 29 d. lenkai organizavo puolimus prieš V pėst. pulką, bet buvo su nuostoliais atmušti. Prieš III pėst. divizijos barą kovėsi lenkų I lietuvių–gudų ir I Varšuvos savanorių divizijų dalys⁵⁹². Nuolatiniai žvalgų susirėmimai ir vietinės reikšmės mūšiai divizijos bare vyko iki 1920 m. lapkričio mėn. pabaigos.

Pirmasis lenkų kavalerijos prasiveržimas. I pėst. divizijos štabo katastrofa. 1920 m. spalio 17 d. lenkai pradėjo smarkų puolimą visame lietuvių I pėst. divizijos ginamame bare pagal kelius Vilnius–Širvintos ir Vilnius–Giedraičiai. Prieš tai jie užėmė Švenčionėlius, priversdami ten buvusias mažas IX pėst. pulko pajėgas pasitraukti į Palūšės–Kaltanėnų ribą.

Reikia pažymėti, kad čia labai aktyviai ir narsiai veikė mūsų lakūnai. Visų grįžusių į bazę lėktuvų sparnai buvo kulkomis išvarpyti⁵⁹³.

Atkakliausios kovos vyko Sudervės–Pikeliškių ruože. Pralaužti frontą lenkams niekur nepavyko, nes ten buvusios I pėst. divizijos dalys – IV, VII ir IX pėst. pulkai – atkakliai gynėsi. Kartais jie vykdavo priešpuolius. Negalėdami atsilaikyti vienoje pozicijoje, pasitraukdavo į kitą vos keletą kilometrų ir vėl sustodavo gintis.

Lenkų vadovybė, negalėdama pralaužti mūsų fronto tiesiu puolimu, sugalvojo manevrą. Turėdama daug kavalerijos ir kontroliuodama perėjimus per Neries upę prie Nemenčinės ir Pabradės, ji šiose apylinkėse sutelkė kavalerijos brigadą, kuriai buvo iškeltas uždavinys sutrukdyti lietuvių jėgų telkimą ir sudaryti pavojų kairiajam lietuvių fronto sparnui. Šiai lenkų kavalerijos brigadai vadovavo Lietuvos dvarininkas plk. ltn. M. Butkevičius.

Spalio 18 d. lenkų brigada, persikėlusi per Nerį, nužygiavo vakarų kryptimi į Riešę, pakeliui šalindama sutinkamas nedideles lietuvių sargybas. Lenkams atkakliau buvo pasipriešinta Riešės–Raudondvario rajone bei ties Pikeliškių kaimu ir dvaru. Per šiuos abu antpuolius lenkai neteko 5 nukautų ir sužeistų⁵⁹⁴.

Lenkai savo plano apeiti kairįjį lietuvių sparną neatsisakė. Iš vietinių sulenkėjusių gyventojų jiems pavyko gauti vertingų žinių apie Lietuvos kariuomenės išdėstymą, taip pat ir jų štabų apsisojimą Kielių ir Juodelių kaimuose. Spalio 21 d. lenkai smogė į mūsų I pėst. divizijos užnugarį ir pasiekė Giedraičių bei Širvintų apylinkes. Viena kavalerijos dalis išiveržė į Kielių kaimą, kur paėmė į nelaisvę III artilerijos diviziono vadą mjr. V. Kapciuką, o jo štabe radodaug vertingos karinės informacinės medžiagos⁵⁹⁵.

Dar didesnė nesėkmė lietuvių karinę vadovybę ištiko Juodelių kaime, kur buvo įsikūręs gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamas I pėst. divizijos štabas. Tą pačią dieną lenkai, netikėtai jį užklupę, paėmė į nelaisvę gen. ltn. St. Nastopką, radijo stoties viršininką kpt. V. Petraitį, ryšių komandos viršininką ltn. S. Petkelį, intendanto raštvedį karo valdininką B. Giedrą, veterinarijos gyd. S. Krasauską ir 64 komendanto komandos puskarininkius bei kareivius. Be to, lenkams atiteko automobilis, 35 arkliai su pakinktais, gurguolė, maisto atsargos, 3 motociklai ir kt.⁵⁹⁶ Štabo viršininkui vyr. ltn. V. Lanskoronskiui su būriu karininkų, puskarininkų bei eilinių pavyko pabėgti. Nuo spalio 22 d. armijos vado įsakymu (telefonograma Nr. 1367) I pėst. divizijai ėmė laikinai vadovauti VII pėst. pulko vadas plk. ltn. E. Adamkavičius. Vadovavimą minėtam pulkui laikinai perėmė mjr. Vl. Rėklaitis⁵⁹⁷.

Vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko įsakymu I pėst. divizijos štabo katastrofos Juodelių kaime priežastis tyrė armijos inspektorius gen. ltn. V. Ramanauskas. Išardęs šiame fronto bare veikusių atskirų dalių vadus, išsiaiškines jų veiksmus ir susipažines su štabų dokumentais (įsakymais, telefonogramomis, lauko knygutėmis ir kt.), jis pareiškime Nr. 282 vyr. kariuomenės vadui plk. ltn. K. Žukui laikė „savo pareiga pranešti apie ypač vaizdžiai ir nenuginčijamai nepakenčiamą požiūrį į savo užduotį ir beprasmius veikimus atskirų dalių su savo vadais“⁵⁹⁸.

Minėtame pareiškime armijos inspektorius gen. ltn. V. Ramanauskas padarė tokia išvada:

1. Dėl minėtos katastrofos kalčiausias buvo pats divizijos štabas, labai aplaidžiai ėjęs savo pareigas ir neįvertinęs buvusios padėties. Paskirtoms užimti atitinkamus fronto barus kariuomenės dalims nebuvo tinkamai nurodyta, kaip jos turėtų veikti besikeičiant aplinkybėms, kokia tarpusavio ryšių palaikymo tvarka bei atsakomybė. Dėl to kariuomenės dalys, sužinojusios apie lenkų kavalerijos prasiskverbimą pro mūsų barą, savavališkai keitė savo pozicijas, traukėsi tai atgal, tai į šalį, o apkaltintos dėl tokių veiksmų vertė kaltę viena ant kitos. Užuo, kad kairįjį platų baro sparną būtų gynęs pats IX pėst. pulkas, ši užduotis buvo paskirta IV raitelių eskadronui, kuris nebuvo pajėgus tai padaryti. Pats divizijos štabas ne tik neturėjo parinktos pozicijos, nestatė sargybų, nesiuntinėjo žvalgų. Todėl lenkų raitelių pasirodymas jam buvo netikėtas. Štabo nariai, supratę esą priešą apsupti, užuo gynėsi, slapstėsi kaip įmanydami, o kiti iškart pasidavė lenkams.

2. IV raitelių eskadrono vadas mjr. M. Glinskis, gavęs pranešimą, jog lenkai joja Glintiškių kaimo link, pasiuntė 8 savo raitelius išsiaiškinti, ar tai tikrai lenkai ir kokios jų jėgos. Sužinojęs, jog ten yra 3 lenkų eskadronai ir, priešui net nepuolant, savąjį eskadroną išskleidė grandinėn ir ėmė trauktis atgal Kaušiadalos kaimo link, visiškai išleisdamas jį iš savo akių. Gen. ltn. V. Ramanausko teigimu, „toks mjr. M. Glinskio, kaip eskadrono vado, elgesys buvo maža sakyti nepakenčiamas, bet didis prasižengimas“.

3. IX pėst. pulko vadas mjr. A. Paškovičius, iš I pėst. divizijos štabo negavęs nurodymo, kaip pasielgti tokiu atveju, kai pro kairiąją baro sparną laisvai žygiuoja lenkų eskadronai, veikė savarankiškai. Tačiau tas jo veiksmas buvo beprasmiškas. Žinodamas lenkų pajėgų žygiavimo kryptį ir tai, jog jos pulkui nėra labai pavojingos, užuot uždengęs apleistą, silpną baro dalį ir sukliudęs prasiveržusiems eskadronams laisvai grįžti atgal, su savo pulku vis traukėsi: iš pradžių atsidūrė VII pėst. pulko užnugaryje, po to jo dešiniajame sparne, o galiausiai net persikėlė į kairiąją Neries krantą.

VII ir IV pėst. pulkų veiksmuose, išskyrus silpnokus ryšius, gen. ltn. V. Ramauskas nieko blogo neižiūrėjo. Šie pulkai tuo metu veikė drąsiai ir sutartinai⁵⁹⁹.

Šis lenkų kavalerijos manevras privertė I pėst. divizijos dalis pasitraukti į Kernavės–Musninkų–Širvintų–Giedraičių liniją. Perėmęs vadovavimą I pėst. divizijai, plk. ltn. E. Adamkavičius vadavietę perkėlė į Ukmergę.

Lenkai, spalio 22 d. abiejų paimtų nelaisvėn lietuvių štabų vadovybę su grobiu nugabėję į Vilnių, grįžo į Riešės–Verkių rajoną, o vėliau į pietus nuo Paberžės. Lietuviams pasitraukus, spalio 23 d. lenkai užėmė Maišiagalą ir Paberžę, taigi padidino savo teritorijas.

A n t r a s i s l e n k ų k a v a l e r i j o s p r a s i v e r ž i m a s.
Gen. L. Želigovskio kariuomenės vadovybė, norėdama sutrukdyti lietuvių kariuomenės telkimą trikampyje Širvintos–Musninkai–Želva ir galutinai užtikrinti tiek paties Vilniaus miesto, tiek jame buvusių atsargų saugumą, ryžosi pasiųsti savo pajėgas dar giliau į Lietuvos teritoriją Želvos kryptimi. Tam reikalui nutarta panaudoti Paberžės apylinkėse besiilsintį 13 ulonų pulką.

Po spalio 21 d. I pėst. divizijos štabą ištikusios katastrofos divizijos ginamame fronto bare susidarius sudėtingai padėčiai, VII pėst. pulkas pasitraukė apie 20 km ir užėmė poziciją abipus Širvintų–Vilniaus plento, 3 km prieš Širvintų miestelį. Spalio 23 d. į pulką atvyko 379 naujokai, kurie papildė praretėjusias kuopas ir komandas⁶⁰⁰.

Sužinojus, jog lenkai telkia didesnes savo pajėgas prieš kairiąją mūsų sparną Švenčionėlių–Dūkšto rajonuose, kitą dieną I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu VII pėst. pulko vadui mjr. Vl. Rėklaičiui su VI baterija pavesta saugoti barą nuo Sketerių iki Romaškonių kaimo. Grįžusiam iš Vievio apylinkių IX pėst. pulkui su baltgudžių ir Panevėžio atsargos kuopomis nurodyta ginti barą nuo Romaškonių kaimo iki sienos su latviais. Šio pulko žinion buvo paskirtas IV raitelių eskadronas. Kartu su IX pėst. pulku parvyko ir VII pėst. pulko VII kuopa, kuri apsisėjo Širvintose. IV pėst. pulkas su X baterija ir I eskadrono būriu saugojo barą iki Sketerių kaimo. Dalių vadams įsakyta palaikyti nuolatinį ryšį su divizijos štabu ir savo dalimis fronte⁶⁰¹.

Spalio 25 d. apie 9 val. ties Alionių dvaru pasirodė lenkų raitųjų žvalgų būrys. Susidūręs su mūsų žvalgais, jis išsisklaidė miške. Rytojaus dieną lenkai didelėmis pajėgomis puolė IV, VII ir IX pėst. pulkus baruose Ukmergės kryptimi. Tos dienos 11 val. lenkų dalys mūsų IV pėst. pulko bare veržėsi į Sketerių, Puorių kaimus, siekė užvaldyti svarbią 115 aukštumą. Sketerių kaimą jiems pavyko laikinai užimti, tačiau suvienytomis IV pėst. pulko ir VII pėst. pulko V kuopos pajėgomis jis buvo susigrąžintas. Padedant VI baterijai, lenkai buvo atmušti ir nuo Puorių kaimo bei minėtos 115 aukštumos. Apie 17 val. lenkai pradėjo Alionių kaimo ir dvaro puolimą. IX pėst.

pulko IV kuopa, neatlaikiusi priešo puolimo, turėjo atsitraukti. Romaškonių ir Pagirių kaimus bei Šešuolėlių dvarą puolančius lenkus atmušė VII pėst. pulko II ir IV kuopos bei IV raitelių eskadronas. Sustiprinta I ir II batalionų kuopų žvalgyba išvijo lenkus iš Alionių dvaro.

Lenkų artilerija, norėdama sukelti paniką mūsų užnugaryje, sprogstamaisiais sviediniais bandė padegti Kielių kaimą, tačiau to padaryti jiems nepasisekė.

Spalio 26 d. lenkų 13 ulonų pulkas, sustiprintas kitomis dalimis, pradėjo žygiuoti iš Paberžės apylinkių ir kitą dieną, apėjęs mūsų I pėst. divizijos kairįjį sparną ir, nustumdamas ten buvusias nedideles dalis, pralaužė frontą tarp Širvintų ir Dubingių ir užėmė Giedraičius, Želvą, Dubingius, Videniški, Lyduokius. Grėsė pavojus Ukmergei. Vyko atkaklios kovos.

Tą pačią dieną buvo gautas I pėst. divizijos vado plk. lt. E. Adamkavičiaus įsakymas atsitraukti prie linijos Ramoniškiai–Musninkai–Alionys–Šešuolės upė⁶⁰². Norėdamas sulaikyti tolesnį lenkų veržimąsi, divizijos vadas iškviatė iš Širvintų rajono II pėst. pulko III batalioną, vadovaujama vyr. lt. T. Balno, ir įsakė jam veikti kaip atskirai grupei, skubiai vykti į Želvos rajoną, užimti šį miestelį ir vyti lenkus Giedraičių kryptimi. Be to, prieš šiame rajone veikusius lenkus dar buvo nukreiptas vienas IX pėst. pulko batalionas ir turinčio atvykti iš Ukmergės II pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas kpt. E. Noreikos. Pirmuoju spalio 29 d. auštant į Želvos rajoną atvyko VII pėst. pulko III batalionas. Tačiau Želvoje lenkų nebuvo – jie dar išvakarėse buvo iš jos pasitraukę ir nakvojo aplinkiniuose kaimuose. Tuomet viena kuopa buvo pasiūsta Giedraičių link, kuri Bikonių kaime užklupo poilsiaujantių lenkų 13 ulonų pulko eskadroną. Durtuvų ataka kaimas buvo paimtas. Į nelaisvę pateko 7 lenkų kareiviai ir paimta 70 arklių. Gurguolės ir kito turto nespėta paimti, nes lenkai, pastebėję nedideles lietuvių jėgas, pakvietė netoli buvusius kitus du eskadronus ir ėmė supti iš kairės ir dešinės. Kadangi iš minėtų pusių savųjų jėgų nebuvo, teko trauktis Želvos link. Batalionas apsistojo Paškonių kaime, per 3 km nuo Želvos miestelio, kur užėmė visus tiltus ir kelius, vedančius į Ukmergę. O lenkai tą pačią dieną vėl užėmė Želvą ir joje apsistojo⁶⁰³.

Spalio 29 d. vakare į Želvos rajoną atvyko II pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas kpt. E. Noreikos, kuris apsistojo Butkūnų kaime. Kpt. E. Noreika, dar būdamas Ukmergėje, iš divizijos vado gavo įsakymą susisiekti su VII ir IX pėst. pulkų batalionais ir bendrai vyti priešą Giedraičių link. Naktį iš spalio 29 į 30 d. batalionai tarp savęs užmezgė ryšį. Spalio 30 d. praėjo ramiai, vyko tik žvalgančių dalių susirėmimai.

Mūsų ir priešų jėgų santykis taip atrodė: lietuvių pusėje buvo trys batalionai, bet visi nepilni. VII pėst. pulko batalione tebuvo tik VIII ir IX kuopos – apie 180–200 kovotojų. II pėst. pulko III batalione taip pat buvo ne daugiau kaip 200 kovotojų, nes jis buvo sunkiai nukentėjęs kautynėse ties Seinais. IX pėst. pulko batalione irgi buvo ne daugiau kaip 200 kovotojų. Savosios artilerijos neturėta. Prieš šias lietuvių jėgas veikė visas lenkų 201 pėst. pulkas, remiamas artilerijos, ir 13 ulonų pulkas, kuris buvo šiek tiek nuvargęs⁶⁰⁴.

Spalio 30 d. įvyko mūsų batalionų vadų pasitarimas dėl bendro veikimo prieš lenkus. Susitarta, kad puolimo Giedraičių kryptimi metu II pėst. pulko III batalionas puls iš Butkūnų kaimo per Mateikiškius, Dvarekšlius, Karališkius Pusnės krypti-

mi; VII pėst. pulko III batalionas iš Paškonių kaimo per Želvą – Pusnės kryptimi; IX pėst. pulko batalionas iš Šešuolių miestelio – Šiupienių–Dūdėnų kryptimi. Visi batalionai turėjo sueiti į Pusnės kaimą tartis dėl tolesnio puolimo. Puolimą numatyta pradėti spalio 30 d. 20 val.⁶⁰⁵ Tai buvo sveika ir to momento aplinkybių diktuojama iniciatyva.

Iš žvalgų buvo sužinota, jog du lenkų eskadronai apsistoję Želvoje ir ant kelių Želva–Lyduokiai išstatę savo užtvaras. Mateikiškių ir Dvareliškių rajone stovėjo 201 lenkų pėst. pulkas. Lenkai pastebėjo mūsų kariuomenės grupavimąsi ir, spėdami mus pulsiant, taip pat pergrupavo savo jėgas. Dalis 201 pėst. pulko patraukė į Dūdėnų rajoną, o 13 ulonų pulką sugrupavo Bastūnų, Sauginių, Pusnės kaimų rajone.

Tos pat dienos 20 val. kpt. E. Noreikos vadovaujamas batalionas kautynių tvarka priėjo Mateikiškių kaimą, bet lenkų nebesutiko – jie jau buvo pasitraukę. Išstovėjęs jame keletą valandų, batalionas spalio 31 d. 4 val. per Dvareliškius, Karališkius patraukė Pusnės kaimo kryptimi. Priešakyje kautynių tvarka ėjo VII kuopa, vadovaujama vyr. ltn. A. Butkevičiaus, o už pusės kilometro užnugaryje su bataliono vadu kpt. E. Noreika – VIII ir IX kuopos. Auštant batalionas ties Lelikonių dvaru sutiko raituosius lenkų žvalgus. Juos išvaikius, gautas pranešimas, jog lenkų 2–3 eskadronų dydžio pajėgos per Sauginius skubiai vyksta į Pusnės kaimą. Kpt. E. Noreika įsakė VII kuopos vadui vyr. ltn. A. Butkevičiui pulti Pusnės kaimą iš šiaurės pusės, o IX kuopai – frontu iš vakarų pusės. VIII kuopa buvo palikta bataliono atsargoje. Tiek lenkai, tiek lietuviai skubėjo užimti į šiaurę nuo Pusnės kaimo esančią 153 aukštumą. Pirmasis atbėgo VII kuopos būrys, o tuoj pat ir lenkai. Laukta susirėmimų durtuvais, tačiau lenkai pasitraukė. VII kuopa ėmė juos persekioti. Dešinėje Pusnės kaimą puolė vyr. ltn. J. Andriūno vadovaujama IX kuopa. Su šia kuopa ėjo ir ltn. A. Šova, ėjęs III kulkosvaidžių kuopos vado pareigas. Nelaukdamas įsakymo, su būriu IX kuopos kareivių ir kulkosvaidžiais, ties Pusnės kaimu paskubomis užėjo lenkų sparnan, vykusiai išstatė kulkosvaidžius ir pradėjo smarkiai šaudyti⁶⁰⁶. Tuo metu vyr. ltn. J. Andriūnas atakavo kaimą iš fronto. Susirėmimas vyko prie pat Pusnės kaimo saulei tekant, spalio 31 d., ir truko ne ilgiau kaip valandą. Lenkai traukėsi nuo vienos kalvos prie kitos, nenorėdami jų užleisti mūsų kariams. Ties Seirūnų dvaru lenkai, sulaukę pėstininkų paramos, atsipeikėjo ir apsistojo kalnų viensėdyje, Karklynės ir Seirūnų dvaruose, ant 184 aukštumos 184⁶⁰⁷.

Kaip buvo sutarta, VII pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas vyr. ltn. T. Balno, spalio 30 d. 20 val. išvyko iš Paškonių kaimo ir apie 22 val. užėmė Skalų kaimą. Sužinojęs, jog Želvoje lenkų nebėra, batalionas, įgudęs nakties veiksmuose, užėmė šį miestelį ir toliau žygiavo Giedraičių kryptimi. Priėjęs Laumenų kaimą, sutiko lenkų sargybas, kurias išvaikė, po to užpuolė prieš užtvarą ir netrukus kaimą užėmė. Neleisdamas lenkams susikoncentruoti, bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas įsakė forsuotu maršu eiti pirmyn ir atakuoti Bastūnų kaimą, kuriame buvo apsistoję du lenkų eskadronai su 2 kulkosvaidžiais. Po pusvalandį trukusių kautynių kaimas buvo apsuptas, lenkai išsibėgiojo, palikdami savo arklius ir gurguolę. Lenkai, pajutę nedideles mūsų jėgas, susitvarkė, perėjo į kontrpuolimą ir ėmė batalioną supti. Nelaukdamas II pėst. pulko bataliono, kuris tuo metu dar buvo Mateikiškių ir Dvareliškių kaimuose, vyr. ltn. T. Balnas su savo batalionu buvo priverstas trauktis. Lenkams atkirtus atsitraukimo kelius, batalionas paliko jiems visą grobį, prasimušė per

apsupti ir apsistojo Bikonių kaime, laukdamas kol išauš. Spalio 31 d. apie 12 val. batalionas, gavęs pranešimą iš kpt. E. Noreikos, išvyko Giedraičių kryptimi⁶⁰⁸.

Spalio 31 d. apie 7 val. pradėjo puolimą ir IX pėst. pulko dvi kuopos. Pradėjusios žygi iš Šešuolių rajono Dūdėnų kaimo kryptimi, jos apie 12 val. atvyko į Dūdėnų–Šiupienių kaimų rajoną, kur susitiko su II pėst. pulko batalionu, vadovaujamu kpt. E. Noreikos. Lenkai buvo įsitvirtinę labai patogiose Bekupės dvaro pozicijose. Įsitikinus, jog frontiniais veiksmais bus sunku juos iš minėtų pozicijų išmušti, nutarta smogti į sparną. Norėdama apeiti minėtą dvarą, IV kuopa atakavo lenkus Dūdėnų kaime ir jį užėmė, paimdama keletą belaisvių. IV kuopai apsupus lenkus iš kairiojo sparno, o II pėst. pulko dalims puolus iš priešakio, Bekupės pozicijos buvo greitai užimtos. Lenkai pasitraukė Giedraičių link. Laimėjus šias kautynes, nepaprastai pakilo karių nuotaika⁶⁰⁹.

Kpt. E. Noreika nutarė toliau tęsti puolimą. IX kuopai buvo įsakyta pulti pagal vieškelį, Seirūnų dvarą, 154 aukštumą, Bekupės dvarą Giedraičių kryptimi, o VII kuopai, buvusiai į kairę nuo IX – pagal Kalnų viensėdį, Juozapavos ir Martiniškių dvarus.

Puolančius lietuvius lenkai pasitiko smarkia artilerijos ugnimi. Mūsiškiai artilerijos neturėjo, stokojo kulkosvaidžių, trūko ir parengtų kulkosvaidininkų. Pergalė buvo galima pasiekti tik staigiais puolimais, greitais judesiais. Tai lietuviai gerai suprato.

Kpt. E. Noreikos vadovaujamas batalionas apie 12–13 val. pradėjo puolimą Giedraičių kryptimi. IX kuopa, pasiūsta iš Šiupienių, ties Seirūnais užėmė 184 aukštumą. Puolime dalyvavusi VII kuopa po atkaklaus mūšio užėmė Kalnų viensėdį ir Karklynės dvarą, priversdama lenkus pasitraukti į Marcinkoniškius ir Zanėnus. Netrukus buvo užimtas Padvaronių kaimas, Juozapavos ir Bekupės dvarai. Iš abiejų pusių spaudžiami, lenkai traukėsi Giedraičių link⁶¹⁰.

Užėmusios aukščiau minėtas vietas, mūsų dalys, išsiuntusios žvalgybą, sustojo susitvarkyti, nebelaukdamos lenkų puolimo. Tačiau šie, persigrupavę Giedraičių miestelyje, apie 17 val. vėl pradėjo puolimą. 13 ulonų pulkas atakavo Bekupės dvarą iš dešinės nuo miško, o 201 pėst. pulkas – iš kairės nuo Jaurų kaimo. Lenkams pradėjus pulti, kpt. E. Noreika vyr. ltn. J. Andriūno vadovaujamą IX kuopą iš Bekupės dvaro pasiuntė Karklynės dvaro bei Jaurų kaimo kryptimi. Kuopa žygiavo tankine rikiuote.

Vyr. ltn. J. Andriūnas atvedė kuopą prie miškelio ties Juozapavos dvaru. Lenkams netikėtai į kuopą paleidus keletą šūvių, keli kareiviai buvo nukauti ir sužeisti. Kuopa sumišo. Vyr. ltn. J. Andriūnas parodė nepaprastą savo valios stiprumą. Stiprus jo balsas atkūrė tvarką kuopoje, ji pasuko prieš link ir pradėjo pulti. Lenkai šaudė nervingai, nepataikydami. Dalis lenkų, pamatę blizgančius lietuvių durtuvus, pradėjo bėgti. Mūsiškiams buvo vilties kautynes laimėti.

Atakos metu vyr. ltn. J. Andriūnas atsidūrė prieš lenkų karininką ir buvo beįmęs pistoletą šauti. Deja, nežinomo lenko kulka mirtinai pakirto vyr. ltn. J. Andriūną. Kuopa vėl sumišo. Paleidusi keletą granatų į lenkus, ji leidosi bėgti. Šį kartą jau nebebuvo kam kuopos tvarkyti. Kiek vėliau išsibėgiojusią kuopą surinko vyr. pusk. Kasperaitis. Kpt. E. Noreikos įsakymu IX kuopa užėmė pozicijas ties Kalnų viensėdžiu⁶¹¹.

Lenkams išstūmus ir Bekupės dvare buvusią IX pėst. pulko kuopą, II pėst. pul-

ko VII kuopa buvo suremta iš abiejų pusių. Prasidėjo jos naikinimas. Kpt. E. Noreika, tai matydamas, operatyviai suorganizavo besitraukiantiems kuopos kovotojams paspirtį, aukštumoje prie Kalnų viensėdžio išstatęs sunkiuosius kulkosvaidžius, kurių ugnis sudarė galimybę iš abiejų pusių puolamiems VII kuopos kariams pasitraukti.

II pėst. pulko III batalionas turėjo žymių nuostolių: žuvo IX kuopos vadas vyr. ltn. J. Andriūnas, buvo sužeistas III kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. A. Šova. Be to, 10 kareivių buvo užmušta, 26 sužeisti, 1 pateko nelaisvėn, 6 dingo be žinios⁶¹².

Lenkai taip pat patyrė daug nuostolių: žuvo jų brigados vadas ir 6 karininkai. Žuvusiųjų prieš karių tikslaus skaičiaus išaiškinti nebuvo galima, nes dauguma buvo išvežti iš kovos lauko. Gauta žinių, kad prieš dalys, veikusios šiame bare, buvo visiškai išvestos iš rikiuotės.

Mūšiuose savo narsumu bei sumanumu ypač pasižymėjo II pėst. pulko III bataliono vadas kpt. E. Noreika, kuris nesuprato komandos „atgal!“ , o tik žinojo komandą „pirmyn!“ ir „pirmyn!“ Kovose pasižymėjo ir žuvęs IX kuopos vadas vyr. ltn. J. Andriūnas, kuriam nesvarbu buvo, ar jo vadovaujami kareiviai buvo naujokai, ar seni, patyrę – svarbu, kad tik jų būtų buvę. Jis sugebėjo juos sutelkti į „kumštį“ ir vesti į svarbiausius antpuolius. Nors ir patirta didelių nuostolių mūšio metu, karių nuotaika buvo gera – jie buvo tvirtai pasiryžę ir toliau arba „žūti“, arba „nugalėti“ daug gausesnį priešą⁶¹³.

Po mūšio II pėst. pulko III batalionas pasitraukė į liniją Seirūnų kaimas–Kalnų viensėdis. Apie 18 val. į kautynių lauką atvyko VII pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas vyr. ltn. T. Balno. Susipažinęs su padėtimi vietoje, bataliono vadas smarkiai puolė lenkus Jaurų–Padvaronių kryptimi. Tačiau, sutikęs atkaklų lenkų pasipriešinimą, buvo priverstas atsitraukti. Apie 19 val. batalionas apsistojo ties Čivilių kaimu. II pėst. pulko II ir IX kuopos nuvyko į Krasnapolės dvarą, o IX pėst. pulko batalionas užėmė barą linijoje: Želvos vieškelis–Giedraičiai–Dūdėnų kaimas⁶¹⁴.

Lapkričio 1 d., iš žvalgų gavus pranešimą, jog priešas iš Bekupės dvaro pasitraukė į Giedraičius, lietuvių kariuomenės dalys per Bekupę ir Marcinkoniškius pradėjo žygį Giedraičių link. Lenkams naktį iš šio miestelio pasitraukus, kpt. E. Noreikos vadovaujamas II pėst. pulko III batalionas, drauge su VII ir IX pėst. pulkų batalionais, apie 13–14 val. iš lėto, atsargiai įėjo į Giedraičius ir be mūšio juos užėmė. Priešas traukėsi Paberžės link, palikdamas miestelyje daug sužeistųjų. Daug rūpestingumo, surenkant ir globojant sužeistuosius, parodė Giedraičių mokyklos vedėja M. Valeikienė⁶¹⁵.

Vykstant atkaklioms kovoms Giedraičių apylinkėse, lenkai bandė pralaužti frontą ir ties Musninkų miesteliu. Lapkričio 1 d. jie didelėmis jėgomis puolė čia užėmusias pozicijas kpt. J. Variakojo vadovaujamo IV pėst. pulko dalis, apšaudydami jas smarkia artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi. Šis puolimas buvo atremtas.

Iš patekusio nelaisvėn lenkų kareivio buvo sužinota, jog tai buvę tik sustiprintos žvalgybos veiksmai, o netrukus, gavę pastiprinimą, lenkai pradėsią puolimą visame pulko bare, siekdami pralaužti frontą ir nustumti mūsiškius iki Šventosios upės. Netrukus lenkai gausiomis pajėgomis pradėjo pulti ties Viršuliškėmis, o po to stipriomis kolonomis išvystė puolimą visame pulko bare. Prasidėjo atkaklus mūšis, iš abiejų pusių šaudė artilerija ir daugybė kulkosvaidžių. Lenkų artilerija smarkiai mušė į mūsiškių apkasus. Po to keliose vietose lenkai mėgino pralaužti mūsų barą, bet

buvo atmušti. 16 val. lenkai sukonzentravo savo jėgas ties kairiuoju pulko sparnu ir puolė Sketerius iš dviejų pusių – nuo Bartkuškio ir Užublindžių kaimų, panaudodami daug kulkosvaidžių ir kelis bombosvaidžius. Po to buvo atidengta smarki artilerijos ugnis į Sketeriuose iškastus apkasus. Tuo pat laiku nuo Kernavės pusės pasirodė dar vienas batalionas, kuris įėjo į mišką ties III kuopos baru. Tuoju po to lenkų artilerija ėmė smarkiai mušti į tos kuopos (vidurinio baro) apkasus. 17 val. po stipraus artilerijos apšaudymo lenkai atakavo Sketerius, bet mūsiškiai, nors ir neturėjo durtuvų, panaudodami rankines granatas ir kulkosvaidžių ugnį, juos atmušė. Lenkai su nemažais nuostoliais buvo priversti atsitraukti. Apie 17 val. 30 min. lenkai vėl atakavo Sketerius. Mūsiškiams besiginant dvi lenkų kuopos, apėjusios mūsiškius iš kairės, puolė Sketerius iš užnugario. Mūsiškiai, iš abiejų pusių taip netikėtai užpulti, vos suspėjo iš apsupties prasimušti, palikę sunkiai sužeistus karius ir 1 kulkosvaidį⁶¹⁶.

Vėliau paaiškėjo, jog lenkai apėjo Sketerių kaimą per VII pėst. pulko barą. Šio pulko sargyba, prasidėjus mūšiams, pasitraukė ir Sketeriuose kovojantiems mūsiškiams nieko nepranešė. Lenkai tuo pasinaudojo ir nejučiomis užėjo mūsų sargybai į užnugarį.

Tuo pačiu metu vyko smarkūs mūšiai viduriniame bare. Tačiau lenkai visur buvo atremiami. Jų artilerija per 10 mūšio valandų į mūsiškių apkasus paleido apie 3000 sviedinių. Iš jų tesprogo tik 5–10 proc., todėl gynėjai įstengė išsilaikyti apkasuose. Mūsų artilerija dėl sviedinių stokos išleido jų tik apie 350. Po atkaklių mūšių apie 20 val. Sketerius pavyko atsiimti⁶¹⁷.

Atsiėmus Sketerius ir atmušus lenkus ties viduriniuoju bei dešiniuoju sparnais, prieš puolimą buvo likviduotas. Mūsiškių nuostoliai: 1 užmuštas, 4 sužeisti ir 10 karių dingę be žinios. Lenkų nuostoliai buvo kur kas didesni. Tai liudijo mūšio lauke jų paliktos kruvinos milinės, šautuvai, ir kt. 3 lenkų kareiviai pateko nelaisvėn⁶¹⁸.

Lenkų puldinėjimai nesiliovė. Jų pajėgų dydžiui išsiaiškinti lapkričio 12 d. 6 val. ryto iš Kaimynų kaimo įvairiomis kryptimis buvo pasiūsti 4 sustiprintos žvalgybos būriai. Kairysis būrys, priėjęs Plekiškių dvarą, rado netoli jo apsikasusius 37 lenkus su 1 kulkosvaidžiu. Mūsiškiai juos atakavo ir privertė paniškai bėgti, paimdami 1 belaisvį ir kulkosvaidį. Tačiau netrukus iš Darkuškių kaimo pasipylė lenkų kuopa, privertusi mūsų būrį grįžti atgal. Kiti būriai, išvaikę priešakines lenkų sargybas, taip pat sugrįžo į savas pozicijas. 4 lenkai buvo užmušti ir apie 12 sužeistų. Persekiodami mūsų žvalgybą, jie priėjo iki mūsiškių baro ir užpuolė Kaimynų ir Sketerių kaimus, tačiau kulkosvaidžių ugnimi buvo atmušti⁶¹⁹.

Lapkričio 14 d. 16 val. po smarkaus artilerijos apšaudymo lenkai minėtų Kaimynų ir Sketerių kaimų puolimą pakartojo. Sketerius puolė 3 kuopomis su kulkosvaidžiais ir bombosvaidžiais. Puolimą vykdė iš dviejų pusių, o netrukus ėmė veržtis ir į dešinįjį barą, palaikomi stipria kulkosvaidžių ir bombosvaidžių ugnimi. 18 val. verždamiesi nuo Bartkuškių dvaro pusės, jie užėmė pietvakarinę Sketerių kaimo dalį, kurią gynė mūsų naujokai kariai. Kita mūsų karių grupė, kurią sudarė patyrę kovose kariai, pasidalijo į dvi dalis ir viena jų liko gintis nuo atakuojančių iš vienos pusės, o kita perėjo kontrataką ir rankinėmis granatomis išmušė pusę Sketerių kaimo užėmusius lenkus. Tuo pačiu metu kitos lenkų dalys atakavo Kaimynų kaimą ir

tarp Kaimynų ir Sketerių kaimų mūsiškių ginamus apkasus. Pasinaudoję tamsa, lenkai priėjo tiek arti, jog nebegalima buvo juos apšaudyti iš kulkosvaidžio. Ir tik rankinėmis granatomis pavyko atmušti jų stiprią ataką. Nepavykus prasimušti minėtoje vietoje, lenkai dar kelis kartus puolė Viciūnų kaimą ir kairįjį pulko barą. Vėl pasinaudoję tamsa, jie kelis kartus buvo priėję prie pat mūsiškių apkasų ir su šauksmu veržėsi atakon, bet visais atvejais buvo atmušti, patirdami didžiulius nuostolius. Mūsiškiams daug pagelbėjo gilūs, geri apkasai, kuriuos buvo išsikalusios visos sargybos. Apie 19 val. 40 min. mūšiai liovėsi⁶²⁰.

Lietuviams užėmus Giedraičius, I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu įvyko kai kurie kariuomenės dalių pergrupavimai. IV pėst. pulkui su X baterija ir I eskadronu įsakyta ir toliau saugoti ir ginti barą nuo Pakalniškių iki Sketerių kaimų imtinai. VII pėst. pulko III batalionas išvyko į Širvintas ir su visu pulku bei VI baterija saugojo ir gynė barą nuo Sketerių kaimo išimtinai iki Šešuolėlių kaimo imtinai. II pėst. pulko I batalionas iš Vidiškių miestelio atvyko į Giedraičius. Kartu iš Ukmergės atvyko ir pulko vadas mjr. Vl. Rėklaitis su V baterija perėmė vadovavimą visam pulkui ir gynė barą nuo Šešuolėlių išimtinai iki Giedraičių išimtinai. IX pėst. pulko du batalionai palikti rezerve Videnišio rajone⁶²¹.

Kovos ties Giedraičiais parodė, jog II, VII ir IX pėst. pulkų batalionų vadovybė, jaunesnieji karininkai, puskarininkiai ir eiliniai kareiviai pasižymėjo nepaprastu narsumu, pasiryžimu nugalėti, sveika iniciatyva, grumdamiesi su gerokai stipresniu priešu. Šių kovų sėkmė galėjo būti kur kas didesnė ir mažiau patirta nuostolių, jei aktyviau būtų veikęs I pėst. divizijos štabas, minėtiems 3 batalionams paskirtas bendras vadas jų veiksmams koordinuoti ir tinkamu momentu panaudoti toli nuo kovų vietos buvę rezervai.

Lietuvos vyriausybės ir Tautų Sąjungos reagavimas į gen. L. Želigovskio „maištą“. Suvalkų sutarties sulaužymas, o po to sekęs želigovskiados komedijos inscenizavimas – pasaulio istorijoje vargu ar buvęs kitas tokios klastos ir apgaulės pavyzdys, kuri tuometinė Lenkijos vadovybė parodė lietuvių tautai. Iš pradžių lenkai oficialiai per Tautų Sąjungą visam pasauliui paskelbė gen. L. Želigovskį „maištininku“, aiškiai sulaužiusiu karinę drausmę. Tačiau tą pačių 1920 m. spalio 14 d. notoje sąjungininkams pradėjo jį teisinti, melagingai nurodydami, jog gen. L. Želigovskio divizija yra Vilniaus krašto kilmės ir todėl esąs suprantamas karininkų ir kareivių, kuriems, po dviejų sunkių kovų metų kraštui laisvę atkariaujant, buvo uždraustas perėjimas į jų miestą Vilnių, susierzinimas.

Vėliau Lenkijos vyriausybė aiškinosi Tautų Sąjungai, kad Lenkija bus atsakinga už gen. L. Želigovskio dalinių elgesį, nes Lenkija Vilniaus klausimą yra pasirengusi spręsti, remdamasi bešališkumo ir teisėtumo principais⁶²².

Vėliau, kai Tautų Sąjungoje buvo keliamas gen. L. Želigovskio „maištininkų“ nuginklavimo klausimas, išaiškėjo, jog lenkai buvo numatę dar tokį planą. Kad išvengtų nuginklavimo, gen. L. Želigovskis turėjo žygiuoti į Kauną. Dvi lenkų divizijos būtų iš abiejų pusių pasiūstos tariamai jį nuginkluoti. Pasiėkęs Kauną, gen. L. Želigovskis turėjęs nuversti Lietuvos vyriausybę, o jį malšinti pasiūstos lenkų divizijos prisidėtų prie jo. Tokiu būdu būtų užgrobtą visa Lietuva ir likviduota jos nepriklausomybė.

Žinoma, jog gen. L. Želigovskis visą laiką gaudavo karo medžiagą, įskaitant šarvuočius, iš Lenkijos, o kai tie transportai ėjo, tai sąjungininkų kontrolės karininkams buvo keliamos puotos, kad jie to nepastebėtų. Daugumą jo kariuomenės sudarė lenkai iš Poznanės ir Galicijos, o ne Vilniaus krašto „prislėgti“ lenkai.

Sužinojęs apie gen. L. Želigovskio „maištą“, Lietuvos atstovas Londone A. Tiškevičius 1920 m. spalio 11 d. įteikė notą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui J. Drummondui, kurioje kaltino sulaužius Lenkiją Suvalkų sutartį ir nevykdžius Tautų Sąjungai duotų įsipareigojimų. Spalio 13 d. jis papildomai pranešė J. Drummondui, jog gen. L. Želigovskio vadinamojoje Lietuvių–gudų divizijoje visiškai nėra nei lietuvių, nei gudų⁶²³.

Gen. L. Želigovskio žygis į Lietuvą buvo netikėtas ne tik lietuviams, bet ir Vakarų Europos politikams, kurie stengėsi stabilizuoti Lietuvos–Lenkijos santykius. Lietuvių diplomatijai pavyko pasiekti, kad Tautų Sąjungoje ir didžiosiose valstybėse gen. L. Želigovskio smurtas būtų griežtai pasmerktas. Britų ministras gen. L. Želigovskio žygį parlamente apibūdino kaip negirdėtą tarptautinį skandalą. Ne tik Londone, bet ir Paryžiuje lenkai turėjo išgirsti daug nemalonių žodžių.

Lietuvos vyriausybei notomis užvertus santarvininkus bei Tautų Sąjungą ir pareikalavus įsakyti, kad gen. L. Želigovskio vadovaujama lenkų kariuomenė pasitrauktų iš Lietuvos teritorijos, Tautų Sąjungos pirmininkas L. Bourgeois laiške lenkų atstovui prie Tautų Sąjungos 1920 m. spalio 14 d. pasmerkė gen. L. Želigovskio žygį kaip duotų Tautų Sąjungai pasižadėjimų laužymą. Bet toliau žodžių bei protestų eiti niekas negalvojo. Tautų Sąjungai buvo iškilusi problema, nes jokia Santarvės valstybė nebuvo pripažinusi Lietuvos, nebuvo nustatytos Lietuvos valstybės sienos. Tautų Sąjunga konkrečių priemonių nesiėmė ir todėl, nes neturėjo nei realios jėgos, nei tokio svaraus moralinio autoriteto, kuris lenkus būtų privertęs atnaujinti sulaužytą sutartį. Šitai žinodama, Tautų Sąjunga pasirinko su teise nesuderinamą kompromisų kelią.

Pačioje Lietuvoje į gen. L. Želigovskio „maištą“ smarkiai reagavo visa spauda, Steigiamasis Seimas bei lietuviškoji visuomenė. Buvo siūloma vyriausybei imtis griežtai antilenkiškos politikos. 1920 m. spalio 30 d. Steigiamasis Seimas priėmė emigrantų ir asmenų, tarnaujančių lenkų kariuomenėje, dvarų nusavinimo įstatymą⁶²⁴.

Lietuvos diplomacija ėmėsi smarkios akcijos ir kaimyninėse valstybėse – Latvijoje bei Vokietijoje. Spalio 1 d. Kaune buvo atidaryta karinė kanceliarija iš rytų Prūsijos atvykstantiems savanoriams registruoti. Iš ten buvo gauta nemažai ginklų ir amunicijos. Nemaža Mažosios Lietuvos lietuvių ir vokiečių avantiūristų įstojo į Lietuvos kariuomenę. Buvęs Vokietijos kancleris H. Muelleris savo kalboje reichstage pareiškė, jog apie 10000–15000 sunkiai ginkluotų vokiečių peržengė valstybės sieną lietuviams pagelbėti⁶²⁵. Jų atvykimas gerokai pakėlė lietuvių nuotaiką ir viltį lenkams pasipriešinti.

Šios žinios sukėlė didelį rūpestį tiek gen. L. Želigovskiui, tiek ir Lenkijos politikams. Lenkų valdžia kreipėsi į santarvininkų Karinę kontrolės komisiją, kad ši priverstų Vokietiją sukliudyti vokiečių piliečiams pereiti į Lietuvą. Sąjungininkų spaudžiama, Vokietijos vyriausybė pripažino, kad galėjo būti tik apie 1000 vokiečių savanorių, peržengusių sieną Lietuvai pagelbėti, kurie buvo rezerve ir, tik dideliame pavojui esant, galėjo būti panaudoti kare⁶²⁶.

Latvių spaudoje taip pat prasidėjo visuomenės akcija, smerkianti gen. L. Želigovskio „maištą“ ir jo vykdomą politiką. Latvijos seime buvo siūloma pagelbėti Lietuvai, jeigu gen. L. Želigovskis žygiuotų Kauno kryptimi.

Dar spalio 15 d. į Varšuvą atvykęs Tautų Sąjungos kontrolės komisijos pirmininkas plk. A. Chardigny energingai pareikalavo, kad nuo Lenkijos pusės būtų suorganizuota gen. L. Želigovskio blokada. Įvykdžius šį reikalavimą, gen. L. Želigovskis prieš lietuvius nebūtų išsilaikęs nė poros savaičių. Tačiau lenkai šį reikalavimą griežtai atmetė⁶²⁷.

Santarvininkams oficialiai pasmerkus gen. L. Želigovskio „maištą“, Lenkijos vyriausybė griežėsi visokių galimų priemonių šiai akcijai pateisinti. Spalio 19 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha, atsakydamas į paskutiniąją Anglijos ir Prancūzijos notą, vėl melagingai tvirtino, jog Lenkija nieko bendra neturėjusi su gen. L. Želigovskio „maištu“, pabrėždamas Lenkijos taikias intencijas Lietuvos atžvilgiu⁶²⁸.

Lietuvos atstovas O. Milašius spalio 18 d. painformavo Tautų Sąjungą, jog gen. L. Želigovskis glaudžiai bendradarbiauja su Lenkijos vyriausybe, lenkų kariuomenė ketina veržtis gilyn į Lietuvos teritoriją ir kad lenkai kovų su lietuviais metu net naudoja tankus ir aviaciją⁶²⁹.

Tautų Sąjunga, siekdama taikiu būdu išspręsti Vilniaus klausimą, nutarė gen. L. Želigovskio bylą svarstyti Tautų Sąjungos posėdyje. Belgų atstovui P. Hymansui pasiūlius, 1920 m. spalio 28 d. buvo nutarta Vilniaus klausimą išspręsti plebiscito keliu Tautų Sąjungai globojant. Gen. L. Želigovskio kariuomenė turėjo pasitraukti, o plebiscito laikotarpiui ten turėjo būti pasiūsti įvairių neutralių valstybių daliniai policinėms pareigoms eiti, t. y. plebiscito priežiūrai. Lietuva sutiko, bet kartu reikalavo, kad plebiscitas būtų vykdomas tik atitraukus visą lenkų kariuomenę, administraciją, sustabdžius propagandą ir kurį laiką davus kraštui nurimti. Lenkija nors su plebiscitu irgi sutiko, tačiau apie savo kariuomenės atitraukimą iš Vilniaus krašto nė negalvojo. Nors abi valstybės oficialiai sutiko su plebiscito idėja, bet faktiškai nei Lietuva, nei Lenkija jo nenorėjo. Lietuvai iš viso buvo nepriimtina sostinės likimą spręsti plebiscitu, o Lenkijos taktika nuo pat pradžių buvo rodyti didelį taikingumą, priiminėti visus pasiūlymus, bet trukdyti juos vykdyti, kad, praėjus ilgesniam laikui, galėtų sustiprinti okupaciją ir įtvirtinti aneksiją.

Kilus šiems sunkumams nuo plebiscito buvo atsisakyta. P. Hymansas taip apibūdino priežastis: „Lietuvos rezistencija nėra svarbiausias argumentas, privertęs Tarybą atsisakyti nuo plebiscito. Tarybos supratimu plebiscitas turėjo įvykti visiškoje laisvėje. Jis turėjo būti nuoširdus ir greitas. Bet tai pasidarė neįmanoma dėl generolo Želigovskio smurto. Tautų Sąjunga nenorėjo nei užmaskuoti plebiscito, nei to, kad Vilniaus srityje pasiliktu toli (generolo Želigovskio) kariuomenė. Kadangi plebiscito sritis užimta karinės pajėgos, tai buvęs reikalingas ilgas pasirengimas, reikalaujantis ilgus mėnesius išlaikyti tarptautinį ekspedicijos korpusą“⁶³⁰.

1921 m. birželio 27 d. Tautų Sąjungos pirmininkas L. Bourgeois taip pasakė: „kaip p. Balfour tik ką užsiminė, plebiscitą sukliudė gen. Želigovskio kariuomenės buvimas... Šios kariuomenės atitraukimas buvo būtinas: kadangi tas pirmas žingsnis nebuvo padarytas, tai ir tolimesnis progresas pasidarė negalimas“⁶³¹.

Atsisakius plebiscito, Tautų Sąjunga pasiūlė Lietuvai ir Lenkijai tiesiogines derybas vadovaujant Belgijos užsienio reikalų ministrui P. Hymansui. Tarp lietuvių ir lenkų ištisas savaites tęsėsi ginčai.

Padėtis gen. L. Želigovskio kariuomenėje baigiamuoju kovų laikotarpiu. Nors nuolatinės Lenkijos vyriausybė teikė nuolatinę paramą maistu, amunicija ir kariuomene, gen. L. Želigovskiui nepavyko per trumpą laiką įvykdyti užsibrėžtą uždavinį – pasiekti efektyvią pergalę. Lietuvos kariuomenė parodė atkaklų pasipriešinimą ir sudavė lenkams keletą smūgių. Kadangi Vilniaus kraštas buvo ūkiškai atsilikęs, be to, smarkiai nukentėjęs Pirmojo pasaulinio karo bei bolševikinės okupacijos metu, gen. L. Želigovskio kariuomenei greit ėmė visko stigti. Tiesa, Lenkija ir toliau rūpinosi gen. L. Želigovskio armija – apranga, ginklai ir amunicija jai buvo pristatinėjama naktimis, šalutiniais keliais arba tada, kai Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariai nėjo savo pareigų. Neretai tos komisijos karininkai būdavo gausiai vaišiniai „Georgo“ viešbutyje ir atvykusių iš Lenkijos transporto siuntų nepastebėdavo.

Nors lenkai ir teikė paramą, vadinamojoje „Vidurinėje Lietuvoje“ krizė didėjo. Pačioje gen. L. Želigovskio kariuomenėje ėmė reikštis nepasitenkinimas, pakrikinimas, demoralizacija. Kareiviai pradėjo skųstis likę gyvi, baigę karą su Sovietų Rusija, o čia staiga reikia mirti dėl kažkokio generolo „maišto“. Kariuomenė dezorganizavosi, plėšikavo, nebuvo tvarkos ir stiprios valdžios. Kareiviai pradėjo masiškai dezertyruoti. Vilniaus šaulių pulko mjr. Kulčinskis reliacijoje savo viršininkams tvirtino, kad kareiviai nėra suinteresuoti steigiamo „Vidurinė Lietuva“ ir kad vienintelis jų noras yra greičiau sugrįžti namo⁶³².

Pradėta masiškai broliautis su lietuviais kareiviais: lietuviai kariai pradėjo kvieisti pas save prastai maitinamus lenkų kareivius, vaišindavo juos pietumis, vakarieniėmis, paprastai su degtine. Tokiomis progomis buvo agituojuama, platinami propagandiniai lapeliai. Tuo būdu gen. L. Želigovskio kariuomenėje brendo nepaklusnumas ir pradėjo rasti maištinga dvasia.

Tiek „Vidurinės Lietuvos“ karinė vadovybė, tiek Lenkijos vyriausybė tokiomis aplinkybėmis ėmė ieškoti kelių, kaip greičiau ir efektyviau užbaigti karą. Buvo nutarta ruošti skubiai ir lemiamai ofenzyvai prieš Lietuvą. Konkretų planą šiai karinei operacijai įvykdyti parengė plk. M. Butkevičiaus (M. Butkiewicz) vadovaujamos Vilniaus raitininkų brigados štabas. Ši brigada buvo ką tik sudaryta iš dviejų raitininkų pulkų. Jos vadu buvo paskirtas buvusio 13 ulonų pulko vadas plk. M. Butkevičius. Šioje karinėje operacijoje pagrindinis vaidmuo buvo numatytas kavalerijai, kuri turėjo prasiveržti pro frontą, užėiti į gilų Lietuvos kariuomenės užnugarį ir sukelti tiesioginį pavojų Kaunui⁶³³.

Gen. L. Želigovskio kariuomenės vadovybės manymu, norint užbėgti už akių lietuvių pastangoms Vilniaus klausimą išspręsti ginklu, taip pat 1920 m. lapkričio mėn. numatomai Tautų Sąjungos intervencijai, po kurios tarp lenkų ir lietuvių būtų sudaromos paliaubos, reikėjo žūtbūt greičiau išplėsti jau užimtą Lietuvos teritoriją ir po to reikalauti plebiscito, kartu neišleidžiant iš akiračio ir to fakto, jog lietuviai dar tariamai yra okupavę ir kitas etnografiškai lenkiškas žemes – plotus išilgai dešiniojo Neries kranto ir žemutinėje Nevėžio upės dalyje. Taip samprotaudami lenkai siekė neišleisti iniciatyvos iš savo rankų ir, sutelkę pagrindines jėgas Kauno kryptimi, bet nepamiršę jų reikiamą kiekį palikti Vilniui pridengti, iškovoti lemtingą pergalę prieš lietuvių jėgas, išskaidytas ilgoje fronto linijoje.

Buvo numatyta prieš 15 km ilgio ruože tarp Neries ir Širvintų veikusių 5 lietu-

vių batalionus ir 2 baterijas panaudoti 15 lenkų pėstininkų batalionų, visą turėta artileriją, vieną kavalerijos pulką, kaip divizijos kavaleriją, ir vieną kavalerijos brigadą. Lenkų vadovybės nuomone, kavalerijos brigados uždavinys ir buvo išlaikyti ir sutvirtinti priešininko jėgų išsklaidymo padėtį, veikiant jo užnugaryje. O svarbiausios lenkų jėgos, eidamos Musninkų–Jonavos kryptimi, turėjo kirsti fronto liniją į dvi dalis ir nutraukti tarp jų ryšį. Lemiamieji kovos veiksmai buvo numatyti Jonavos rajone. Kavalerijos brigada šį rajoną pasiekusioms ir čia veikusioms pagrindinėms lenkų jėgoms turėjo suteikti taktinę paramą⁶³⁴.

Želigovskininkų puolimas 1920 m. lapkričio 17 d. Kaip jau minėjome, po 1920 m. spalio mėn. įvykusių kautynių mūsų I pėst. divizija buvo užėmusi poziciją Musninkų–Širvintų–Giedraičių linijoje. Iki lapkričio 17 d. tai vienoje, tai kitoje linijoje vyko nors ir dažni, bet nedideli žvalgybinio pobūdžio susirėmimai. Lenkai, įsitikinę, jog lietuviai savo puldinėjimais didesnio tikslo nesiekia, atsipeikėjo ir, gavę pastiprinimus, ėmė lietuvius puldinėti. Be anksčiau aptartų stambesnių susirėmimų Musninkų bare, lapkričio 9 d. vienas lenkų batalionas, remiamas artilerijos baterijos, staigiai puolė netoli Giedraičių esančiuose Pustilkos ir Papiškių kaimuose II pėst. pulko III kuopos sargybą, ją apsupo ir paėmė į nelaisvę. Kaimyniniame Magūnų kaime buvęs su II kuopa jos vadas ltn. K. Ališauskas, išgirdęs smarkų šaudymą, nuvyko į Santakius ir ten rado III kuopos sargybą jau išvaikytą. Tada jis pasiuntė ltn. K. Matulaitį su būriu kareivių prie Paraisčių kaimo, kuris užėjo lenkams į sparną. Tuo pačiu metu III bataliono vadas kpt. E. Noreika pasiuntė pagalbon iš Giedraičių vieną kuopą. Prieš lenkus buvo panaudota ir V baterija. Lenkai šio priešpuolio nebeatlaikė ir pasitraukė, palikdami keletą savo belaisvių⁶³⁵.

Šį barą gynusio II pėst. pulko vadovybė gerai suprato, jog negalima ilgai laukti ir ramiai sėdėti, o reikia nuolat varginti priešą. Tokiais veiksmais dažnai pavyksta suklaidinti, be to, jam sunku sužinoti, kada yra rengiamas platesnio masto ir kada vietinio pobūdžio puolimas. Karininkai šį vado pageidavimą gerai suprato ir, nelaukdami jo įsakymo, patys ėmėsi iniciatyvos priešą alinti. Tačiau tie veiksmai galėjo būti tik laikini, nes ir viena, ir kita kovojanti pusė visuomet brandina rimtesnį puolimo planą, stengdamasi perimti iniciatyvą į savo rankas.

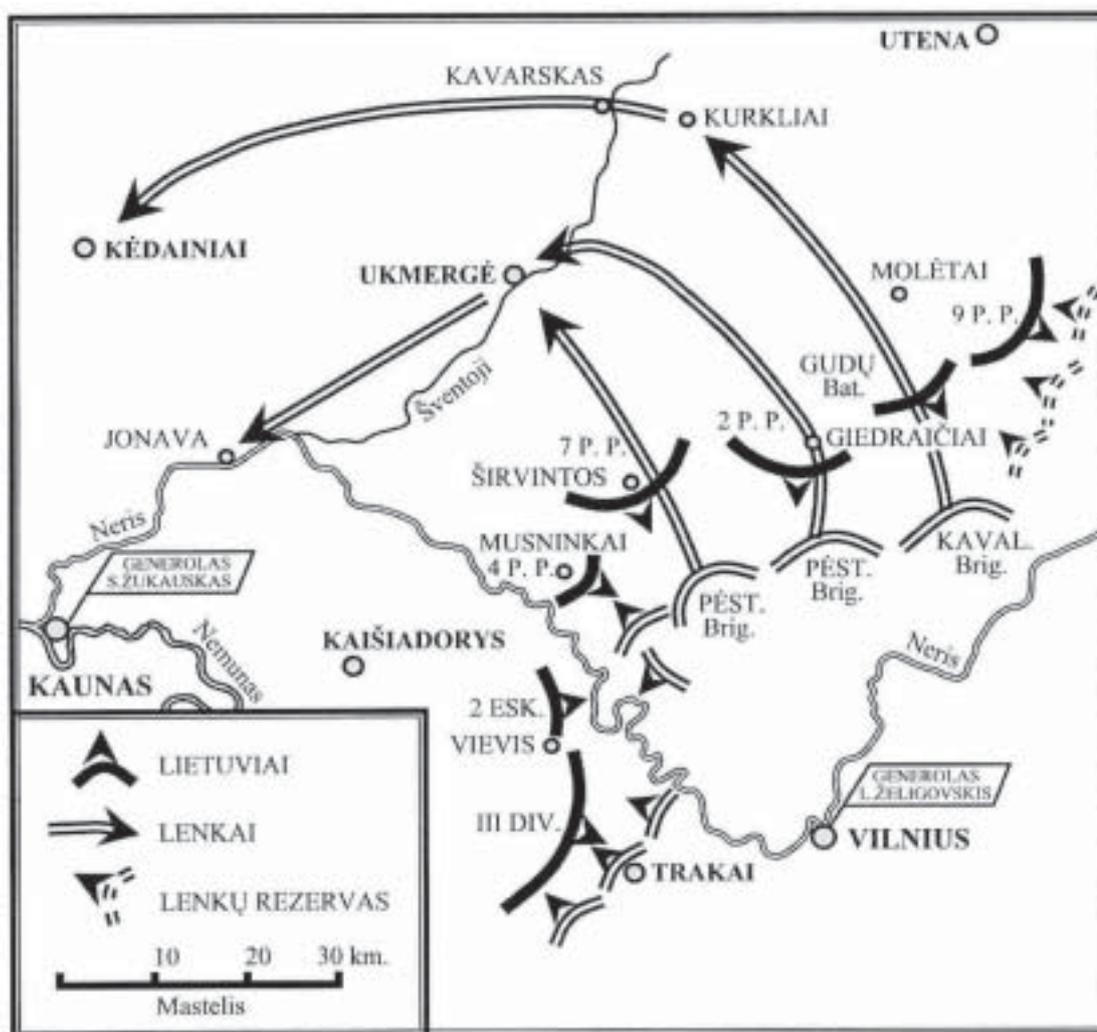
Mjr. J. Petruičio nuomone, lietuvių pajėgoms tik pasyviai ginantis atsilaikyti prieš kelis kartus pranašesnę lenkų kariuomenę vilties beveik nebuvo. O apie lenkų rengimąsi puolimui buvo žinoma tiek iš jų belaisvių, tiek iš vietinių gyventojų. Visgi, pasak mjr. J. Petruičio, pulti lenkus galimybės buvo. Visų pirma buvo patogios puolimui sąlygos. Iki Vilniaus tebuvo apie 40 kilometrų. Taip susiklostė, jog vadinamasis Neries trikampis visą laiką Vilniaus kryptimi buvo siaurėjantis. Vadinas, visiems I pėst. divizijos pulkams – II, IV, VII ir IX am – iš užimamų pozicijų sutartinai puolant Vilniaus kryptimi, prie šio miesto lietuvių pajėgos jau būtų pakankamai tirštos ir galėtų dešiniajame Neries krante buvusioms lenkų pajėgoms sukliudyti persikelti į kairįjį upės krantą. Be to, paremiant III pėst. divizijai kairiajame Neries krante, galima buvo turėti vilčių ir dėl Vilniaus išvadavimo⁶³⁶.

II pėst. pulko karininkų remiamas, mjr. J. Petraitis nuvyko į I pėst. divizijos štabą Ukmergėje painformuoti vadovybę apie padėties rimtumą ir pasiūlyti įvykdyti puolimą. Tačiau divizijos štabe pritarimo negauta.

Tuo metulapkričio 16 d. auštant du lenkų batalionai puolė II pėst. pulko užtvartas Santakių, Pustilkos ir Papiškių kaimuose ir juos užėmė. Kpt. E. Noreikai drauge su I bataliono kariais pavyko lenkus iš šių kaimų išmušti. Lenkams įsitvirtinus aukštesiose ties Burkilų kaimu, bandyta juos ir iš ten išvyti, kautasi iki sutemos, tačiau to padaryti nepavyko⁶³⁷.

Sutelkęs stambias karines pajėgas, gen. L. Želigovskis lapkričio 17 d. auštant pradėjo vykdyti savo didžiąją ofensyvą, puldamas lietuvių I pėst. divizijos užimamą barą nuo Neries upės iki Dubingių. Šią liniją gynė IV, VII ir II pėst. pulkai. Lenkai iškart perėmė iniciatyvą, nes jų pajėgos buvo kur kas didesnės negu lietuvių (žr. 42 schemą).

Gen. J. Baranausko vadovaujama brigada (Kauno, Lydos, Minsko pėst. pulkai su dviem baterijomis – 7 patrankomis) puolė Papiškių, Pustilkos, Magazinų kaimus

42 schema
Gen. L. Želigovskio puolimo planas 1920 m. lapkričio 17 d.

ir Alionių dvarą. Pirmiausia buvo smogta į kairįjį baro sparną, kur į pietryčius nuo Giedraičių, Gižų kaime, stovėjo II pėst. pulko vadui mjr. J. Petruičiui pavaldi baltgudžių kuopa. Puolimas buvo staigus ir smarkus. Nors ši kpt. B. Blagoveščenskio vadovaujama kuopa labai narsiai ir atkakliai gynėsi, bet atsispirti nepalyginamai didesnėms lenkų jėgoms neįstengė. Baltgudžiams į pagalbą buvo pasiūsta kpt. A. Kyno vadovaujamo I bataliono rezervinė III kuopa (vadas – ltn. V. Juozapavičius), o netrukus ir VIII kuopa (vadas – ltn. J. Olšauskas). Visgi baltgudžiai buvo priversti pasitraukti Molėtų link⁶³⁸.

Užėmę Taukelius, lenkai apie 9 val. pradėjo supti II pėst. pulko dešinįjį sparną Alionių dvare, kur stovėjo ltn. V. Gvildžio vadovaujama I kuopa. Tuo metu lenkų kavalerijos brigada (11 eskadronų) nuėjo Videniškių link. Buvo užpulta ir dešinėje, Romašionių kaime, buvusi gretimo VII pėst. pulko VII kuopa. II pėst. pulko I kuopos baro vieta buvo kalvota, apaugusi krūmais, ir tai trukdė sekti priešą, todėl ši kuopa iš Alionių dvaro pasitraukė į Pajuodžių kaimą. Beveik tuo pat metu lenkai puolė ir Magūnų, Santakių bei Magazinų kaimuose stovėjusią II kuopą (vadas – ltn. K. Ališauskas). Ši kuopa minėtose vietovėse išsilaikė iki 13 val., o po to pasitraukė į Dudonių kaimą.

Savo pozicijose viduriniame pulko ruože tebesilaikė tik mokomoji kuopa (vadas – ltn. M. Kareiva) ir VII kuopa (vadas – vyr. ltn. A. Butkevičius). Jos gynė šį ruožą pagrindine kryptimi Giedraičiai–Vilnius vieškelyje. Fronte pasidarė tarpai, į kuriuos lenkai siuntė vis didesnes jėgas. Pulko sparnai vis labiau buvo riečiami ir lenkai ėjo į užnugarį. Susidarė labai kritiška padėtis.

Pulko vado žinioje, atsargoje, Giedraičiuose, buvo III batalionas, kpt. E. Noreikos vadovaujamas, ir I husarų eskadronas. Sumanyta priešpuoliu paralyžiuoti lenkų puolimą ir atakuoti juos tiesiog fronto kryptimi Giedraičių–Vilniaus vieškeliu ltn. M. Kareivos bare. Tam reikalui kpt. E. Noreikai buvo išskirtos VII ir VIII kuopos bei baterijos vienas būrys. Rezerve pasilikta tik IX kuopa (vadas – ltn. M. Jakobsonas), su kuria reikėtų gintis lenkams užpuolus iš užnugario⁶³⁹.

Pulko vadas mjr. J. Petruitis su I bataliono vadu kpt. A. Kynu, vyr. ltn. B. Hincu bei IX kuopos vadu ltn. M. Jakobsonu pasiliko Giedraičiuose. Susiskambinus su Širvintose buvusio VII pėst. pulko vadovybe, sužinota, jog lenkai juos supa iš kairiojo sparno. Su divizijos štabu ryšio jau nebebuvo. Netrukus paskambinęs V baterijos vadas vyr. ltn. Vl. Matulevičius pranešė, jog lenkai iš šiaurės apeina Giedraičių ežerą ir gali atakuoti jo bateriją. Jam į pagalbą buvo pasiūsta paskutinė rezervinė IX pėst. kuopa su ltn. M. Jakobsonu, turėjusi užimti poziciją ant aukštumos tarp Martiniškių dvaro ir Daujočių kaimo ir neleisti priešui užėiti į mūsų užnugarį. Baterijos vadui vyr. ltn. Vl. Matulevičiui įsakyta sutikti lenkus karteče. Taip šaudant, galima buvo sulaikyti labai stiprią priešą jėgą⁶⁴⁰.

Tuo metu kpt. E. Noreika su vyr. ltn. A. Butkevičiumi, nuvykę į mokomosios kuopos poziciją ties Krivalaidžių kaimu, rado ją lenkų apgultą. Nieko nelaukdami jie su VII kuopa perėjo mokomosios kuopos poziciją ir atakavo lenkus Pustilkos kaimo kryptimi. Čia buvo smarkiai susiremta su lenkų pėstininkais, lydimais dviejų šarvuotų automobilių. Lenkų pėstininkai neatlaikė VII kuopos karių taiklios ugnies, turėjo nemažų nuostolių ir leidosi bėgti. Tuo pat metu kpt. E. Noreika su kareivių būriu prisiartinio prie šarvuotųjų. Jų įgula lietuvių nepažino ir palaikė savaisiais. Pra-

vėręs duris, vieno šarvuočio viršininkas buvo nušautas, o į vidų įmesta sprogusi granata užmušė jo įgulą. Iš paskos važiuavęs lenkų šarvuotis paspruko. Kadangi Krivalaidžių–Pustilkos kelyje buvo sugadintas tiltas, likusio šarvuočio nebuvo galima išvežti. Pasirodžiusios stiprios rezervinės lenkų pajėgos privertė VII kuopą pasitraukti į mokomosios kuopos apkasus⁶⁴¹.

Kupriškių kaimo link žygiavusios III ir VIII kuopos, turėjusios sulaikyti Giedraičių kryptimi besiveržiančius lenkus, to padaryti neįstengė ir buvo priverstos pasitraukti. 12 val. padėtis buvo tokia: I, III ir VIII kuopos jau buvo pasitraukusios, IX kuopa toliau gynė kairią pulko sparną ties Martiniškių dvaru, o pulko baro centre tebekovojo VII, II ir mokomoji kuopos. Pulku toliau iš abiejų pusių didėjo pavojus, nes lenkai jau buvo užėmę Pajuodžius, Alionis, Akmenką, Pustilkas, Radvoniškius, Kupriškius, Piliakonus, Zanėnus.

Apie 13 val. jau buvo visiškai aišku, jog atmušti lenkų puolimą ir likviduoti apsupties pavojų nebėra jokios vilties. Svarbiausia buvo išsilaikyti iki tol, kol pradės temti. Todėl V baterijos vadui vyr. ltn. Vl. Matulevičiui buvo įsakyta kuo intensyviau šaudyti visų kuopų, ypač mokomosios, bare. Pastarosios vadas ltn. M. Kareiva, baigęs šovinius, paskutinįją lenkų ataką atmušė vien rankinėmis granatomis⁶⁴².

Gavęs pulko vado įgaliojimus, I bataliono vadas kpt. A. Kynas 13 val. įsakė visoms pulko dalims trauktis. Ryšiai liovėsi veikę. Kpt. A. Kynas su vyr. ltn. B. Hincu paskutinieji paliko Giedraičius, nors už jų Vilniaus kryptimi dar tebekovojo minėtos mokomoji, VII ir II kuopos. Mokomosios kuopos vadas ltn. M. Kareiva apie gautą įsakymą trauktis painformavo kpt. E. Noreiką ir VII kuopos vadą vyr. ltn. A. Butkevičių. Kadangi trauktis į Giedraičius jau nebebuvo galima, nes vieškelis buvo lenkų apšaudomas, o vietomis jų užimtas, VII kuopa ir mokomoji kuopa pasuko į vakarus nuo Giedraičių – pro Pašilę į Rudžionis. Besitraukiant buvo sunkiai sužeistas III bataliono vadas kpt. E. Noreika – vadovavimą perėmė vyr. ltn. A. Butkevičius.

Tuo laiku ltn. J. Mačiukas kulkosvaidžio ugnimi iš Pašilių kaimo iki paskutinio šovinio stabdė puolantį priešą, duodamas laiko mokomajai kuopai ir VII kuopai atsitraukti. Pristigęs šovinių, ltn. J. Mačiukas norėjo išvežti kulkosvaidį, bet buvo sunkiai sužeistas ir pateko lenkų nelaisvėn. Kadangi sužeidimas buvo pavojingas gyvybei, o priežiūra bloga, lt. J. Mačiukas Vilniuje mirė, kur ir buvo palaidotas⁶⁴³.

Pats pulko vadas mjr. J. Petraitis nuvyko į V bateriją ir kartu su jos vadu vyr. ltn. Vl. Matulevičiumi smarkia artilerijos ugnimi stengėsi palengvinti pulko dalių atsitraukimą. Puolant lenkams bateriją iš Martiniškių pusės, ji buvo padalyta į du būrius. Vienas turėjo likti Bekupės pozicijoje ir palaikyti besitraukiančias pulko dalis, o kitas – pasitraukti į Šiupienių dvaro rajoną ir, užėmęs poziciją ties 154 aukštuma, mušti iš kairės puolantiems lenkams į sparną. Baterija savo uždavinį labai gerai atliko⁶⁴⁴.

Kpt. A. Kyno įsakymu pulkas sustojo Kreivinės viensėdyje, Rubikonų, Kasparavos, Dudonių kaimuose, Šiupienių dvaro bei Čivilių ruože – maždaug už 6 km nuo Giedraičių. Ėmęs vadovauti III batalionui, vyr. ltn. A. Butkevičius su batalionu užėmė Čivilių, Šiupienių dvaro barą prie Dudonių ežero. Kpt. A. Kyno vadovaujamo bataliono I kuopa buvo Dudonių kaime, mokomoji kuopa – Kreivinės ir Rubikonų kaimuose. III kuopa pasiūsta į Balninkų miestelį, o II – Kasparavo palivarke. Apie 20 val. pulko dalys jau buvo nurodytose vietose. Pulko štabas apsistojo Želvoje⁶⁴⁵.

Nors po atkaklių kautynių su didesnėmis priešo jėgomis II pėst. pulkas lapkričio 17 d. ir buvo priverstas palikti Giedraičius ir pasitraukti į naują liniją, tačiau jo kovotojai – tiek karininkai, tiek eiliniai kareiviai – savo uždavinį garbingai atliko. Jų pasiaukojimas tėvynei ir uolus pareigų vykdymas buvo aukščiausio lygio. Jei būtų sulaukta paramos iš kairiajame sparne buvusio kaimyninio IX pėst. pulko, kuris tuomet Molėtų rajone beveik nevykdė jokių kovos užduočių, taip pat didesnio dėmesio iš karinės vadovybės, rezultatai galėjo būti kur kas geresni. Puolimo pradžioje lenkai buvo nusiteikę karingai, bet, II pėst. pulko dalims labai aktyviai pasipriešinus, kautynių pabaigoje tas jų kovingumas jau buvo smarkiai išblėšęs.

Lapkričio 18 d. apie 4 val. lenkai smarkiai apšaudė II pėst. pulko užtvartas. Sužinojęs, jog jų kavalerija pasirodė Videniškio bei Geliogalių apylinkėse ir slenka Balninkų link, savo veiksmais keldama II pėst. pulkui apsupimo pavojų, kpt. A. Kynas su I batalionu pasitraukė į Rozališkių, Mateikiškių ir Šešuolių liniją, o vyr. ltn. A. Butkevičius su III batalionu – į Želvą. Apie 18 val. du lenkų raitelių eskadronai išstūmė II pėst. pulko užtvartą iš Balninkų ir slinko toliau Alantos bei Kurklių link. 21 val. sužinota, jog lenkai, užėmę Kurklius, žygiuoja Vidiškių–Ukmergės link. II pėst. pulkas buvo priverstas atsitraukti į Šešuolės–Virintos upių liniją, kad suspėtų perspėti Ukmergės link slenkantį priešą. Apie 24 val. į Vidiškes atvyko VIII pėst. pulko III batalionas. Tokiu būdu II pėst. pulkui iš kairės pusės pavojus nebegrėsė⁶⁴⁶.

Š i r v i n t ų „s t e b u k l a s“. 1920 m. lapkričio 17 d. 8 val. kita lenkų rinktinė puolė ir VII pėst. pulko užimtą Širvintų barą. Apšaudę pulko pozicijas smarkia artilerijos ugnimi, lenkai didelėmis jėgomis ėmė veržtis į Alionis, Puorius, Avižonis, Ramaškonis. Smarkus mūšis tęsėsi apie 7 val. Lenkų puolimas minėtame bare buvo atmuštas, išskyrus Ramaškonių kaime, kurį lenkai, žygiuodami miškais, apsupo ir, užėję iš užnugario, atakavo. Dalis užtvartos su ltn. K. Batūra pro lenkus prasimušė, o kita pateko jiems į nelaisvę. Apie 12 val. priešas šį kaimą užėmė. Maždaug tuo pačiu metu lenkų dviejų batalionų grupė prasiveržė per Alionių bei Pagirių kaimus ir puolė Bajorų bei Nečionių kaimus. Šiose vietovėse išsidėsčiusio VII pėst. pulko I bataliono gynimosi pozicija buvo prasta, kadangi iš visų pusių supo miškai. Tuo pasinaudodami lenkai iš jų atkakliai veržėsi. Lietuviai prieš daug gausesnį priešą gynėsi iš paskutiniųjų galimybių. Ir tik 17 val., lenkams giliai užėjus į užnugarį, nuo Bajorų–Gavėnių kaimų linijos pradėta trauktis į Kiemelių–Levaniškių liniją. Didžiausios lenkų jėgos buvo nukreiptos į Motiejūnų kaimą ir Paširvinčio dvarą. Lenkams užėmus Motiejūnus, į priešpuolį buvo pasiūstos VII pėst. pulko VIII ir IX kuopos. Tačiau jos atstatyti buvusios padėties nebeįstengė, nes priešų jėgos buvo daug kartu gausesės. Šioje nelygioje kovoje didvyriškai žuvo laikinai ėjęs VIII kuopos vado pareigas ltn. Z. Tiška⁶⁴⁷.

Dalis III bataliono karių, gindami kiekvieną žingsnį nuo smarkiai puolančio priešų, net jau sutemus atkakliai tebekovojo Širvintų miestelio gatvėse, kol buvo išstumti. II batalionas, sėkmingai atmušinėdamas smarkiai puolančius lenkus plentu, atsitraukė per Saveikiškius, Pikūnų dvarą ir užėmė pagal Širvintos upę Viesų–Liūnų–Degučių kaimų liniją. Visos VII pėst. pulko dalys tvarkingai atsitraukė, patirdamos nedidelius nuostolius⁶⁴⁸.

Tuo būdu lapkričio 17 d. gen. L. Želigovskio pradėtas stambus puolimas nesi-

sekė taip, kaip buvo tikėtasi. Užimti Širvintas ir Giedraičius ir pasistūmėti kelis kilometrus į priekį pavyko tik tos dienos pavakary. Pavojingiausia padėtis susidarė tarp VII pėst. pulko kairiojo ir II pėst. pulko dešiniojo sparno, kur lenkai buvo pralaužę frontą ir tarp šių pulkų buvo nutrūkęs ryšys.

Lapkričio 17 d. lenkai puolė ir Musninkų miestelyje bei jo apylinkėse užėmusi pozicijas IV pėst. pulką. Tačiau šis pulkas prieš puolimą atlaikė ir minėtose pozicijose išsilaikė.

Lapkričio 18 d. lenkai puolimo nevykdė. Tos dienos rytą VII pėst. pulko II batalionas užėmė Širvintos ir Kertušos upių liniją – nuo Levainių dvaro išimtinai iki Kačiniškių dvaro imtinai (apie 15 km), palaikydamas ryšius dešinėje su IV pėst. pulku minėtame Levainių dvare. Neturint ryšių su II pėst. pulku ir dėl užimtos blogos pozicijos kairiajame sparne, I ir III kuopos laikinai buvo paliktos Levaniškių rajone, kad stebėtų priešo veiksmus Staškūniškio rajone ir užmegztų ryšius su II pėst. pulku. I batalionas buvo Gumbelių rajone. Pulko štabas buvo Viesų kaime⁶⁴⁹.

Stiprios lenkų jėgos buvo užėmusios Orliškius, Kiemelius, Motiejūnus, Paširvintį, Širvintas, Šniponis, Družus ir išstačiusios savo užtvaras Naidu, Staškūniškio, Zibalų, Akmenių, Koltinės ir Surgelių kaimų linijoje.

Iš žvalgybos pranešimų ir iš vietos gyventojų lapkričio 18 d. sužinota, jog lenkai po poros dienų rengiasi pulti Ukmergės kryptimi, užimti ją, o po to veržtis į Kauną. Kadangi II pėst. pulkas vis traukėsi Ukmergės link, tai ten buvęs I pėst. divizijos vadas plk. ltn. E. Adamkavičius, savo vadovybėje neturėdamas rezervų, įsakė VII pėst. pulko vadui pasiųsti dvi kuopas į Šešuolius, kad sustiprintų II pėst. pulką. Apie 23 val. I ir III kuopos, I husarų eskadronas ir VI baterijos būrys buvo pasiųsti į Lyduokių rajoną II pėst. pulko vado mjr. J. Petruičio žinion⁶⁵⁰.

Tuo laiku buvo gauta žinia, jog lenkų kavalerijos brigada per Kurklius prasi-veržė Kavarsko link. Ta žinia stipriai paveikė VII pėst. pulko karių nuotaiką. Nesitikint gauti paramos, nutarta ryžtingai veikti savo turimomis jėgomis. O tos jėgos buvo labai menkos. Prieš VII pėst. pulke Viesų rajone turėtus maždaug 400 kareivių lenkai turėjo apie 1800. Kadangi Lietuvai grėسė neapsakomai didelis pavojus netekti nepriklausomybės, padėti galėjo išgelbėti tik nepaprastai drąsus ir rizikingas manevras.

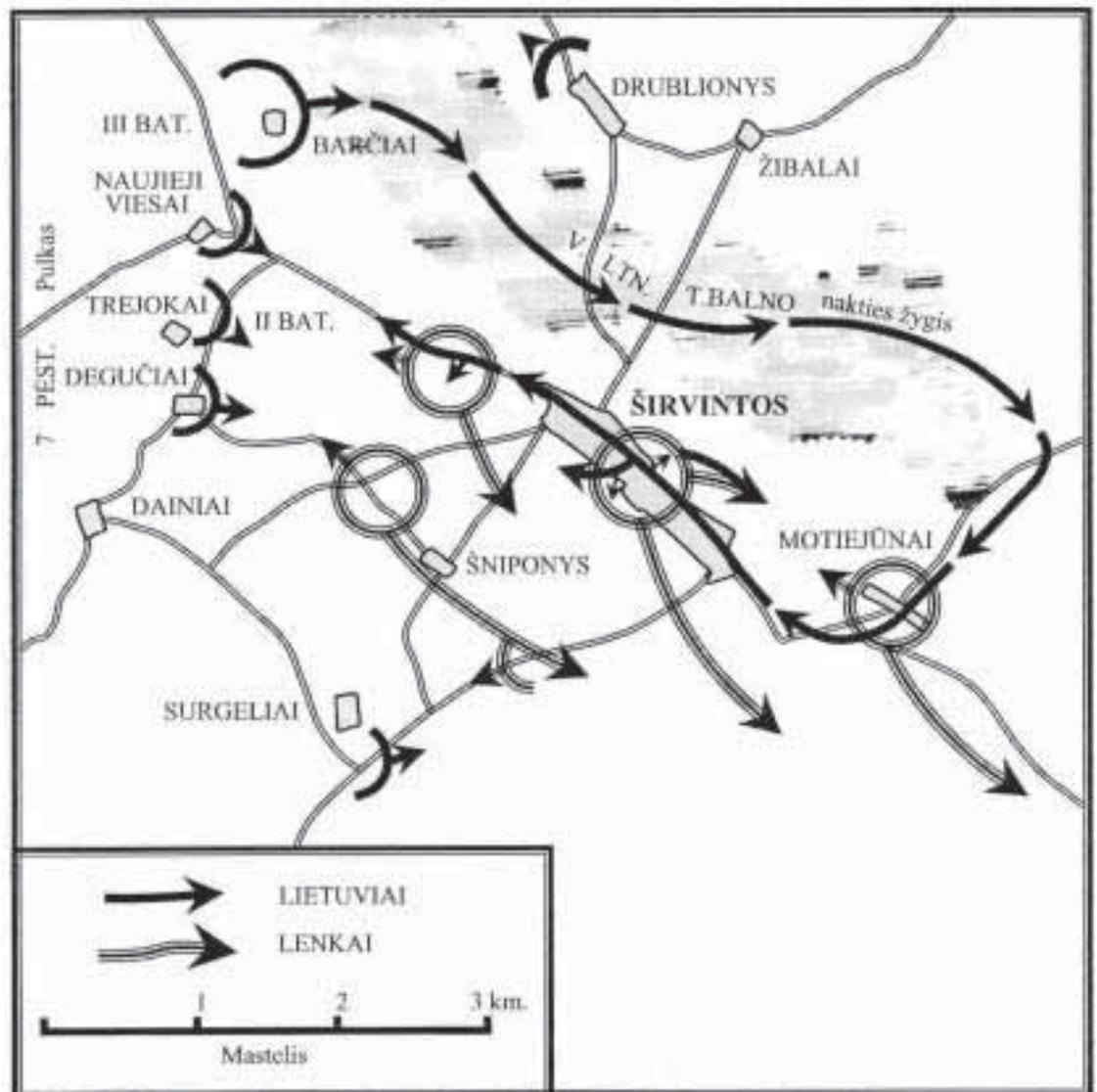
Lapkričio 18 d. pavakariop laikinai vadovavęs VII pėst. pulkui II bataliono vadas mjr. A. Kerbelis sukviė vyresnius karininkus susirinkti į pulko štabą Viesų kaime. Visiems buvo aišku, jog, lenkams puolant, pulkas negalės atsilaikyti, nes jo dalys silpnos, o jokių rezervų nėra. Pradėta ieškoti išėities iš susidariusios padėties, kaip suardyti lenkų planus. Į šį pasitarimą vėliausiai, 21 val., atvyko III bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas, kurio vadovaujamas batalionas buvo apsistojęs Barčių kaime. Jis pranešė, jog jo batalionas užėmęs 5 km pločio barą Barčių kaimas–Kryženiškių dvaras imtinai. Apsvarsčius sudėtingą viso pulko padėtį ir tai, jog lapkričio 20 d. lenkai numatę pradėti puolimą Ukmergės link, nutarta šią jų operaciją žūtbūt sužlugdyti⁶⁵¹.

Vyr. ltn. T. Balnas pasiūlė pulko vadui apeiti Širvintas per mišką iš šiaurės rytų pusės ir smogti į lenkų užnugarį. Apėjimą jis pats pasiūlė įvykdyti su savo III batalionu (ši sumanymą vyr. ltn. T. Balnas jau buvo aptaręs su savo bataliono karininkais Žvirblių viensėdyje prie Barčių kaimo – V. L.). Minėtas pasiūlymas buvo priim-

tas. Apie tokį nutarimą buvo pranešta karo vadovybei, kuri jam pritarė ir įsakė vyr. ltn. T. Balnui apėjimą vykdyti. II batalionas, išlaukęs tam tikrą laiką, turėjo artintis prie Širvintų Ukmergės–Širvintų keliu ir drauge pulti priešą iš užnugario ir priešakio pagal sutartą ženklą⁶⁵².

Be to, apie 23 val., įsakius I pėst. divizijos vadui plk. ltn. E. Adamkavičiui, VII pėst. pulko I batalionas (I ir III kuopos), I husarų eskadronas ir VI baterijos būrys buvo pasiūsti į Lyduokius paremti II pėst. pulką⁶⁵³. Tuo būdu VII pėst. pulko gretos dar labiau susilpnėjo.

Vyr. ltn. T. Balnas, gavęs įsakymą, tuoj nuvyko į Barčių kaimą ir pradėjo ruošti žygiui. Mažiau pajėgūs kovotojai į jį nebuvo imami. Vežimai, lauko virtuvės ir

43 schema
Širvintų kautynės 1920 m. lapkričio 19 d.

visa, kas galėtų kliudyti ir apsunkinti žygį per mišką, buvo palikta Barčiuose. Lapkričio 19 d. apie 5 val. ryto, perspėjęs visus savo karius apie operacijos svarbą, vyr. ltn. T. Balnas, turėdamas apie 200 kovotojų ir vieną kulkosvaidį, iš Barčių kaimo miškais be jokių kelių, naudodamasis tiktais kompasu, persirikiavęs batalioną vienon eilėn, pats vykdydamas žvalgybą, išvyko Motiejūnų link. Bataliono bare pasiliko tiktai II kuopa, kurioje tebuvo 43 kovotojai. Jos vienas būrys buvo pasiūstas į Udorkų kaimą tam, kad visą laiką galėtų stebėti teritoriją priešais dešinią baro sparną, o kitas būrys Liūnų dvare turėjo ginti barą ties vieškeliu į Ukmergę⁶⁵⁴ (žr. 43 schemą).

Vyr. ltn. T. Balnas ėjo mišku palei dešinią Širvintos upės krantą. Kovotojams reikėjo tyliai laikytis, niekam nepasirodyti. Sutikti miške žmonės buvo sulaikomi ir vedami kartu, kad apie žygį negalėtų pranešti priešui. Telefono vielos, nutiestos iš Širvintų į Zibalus, keliose vietose buvo nupjautos. Žygis per mišką ir pelkes vyko gana sėkmingai ir po 7 valandų, apie 12 val., batalionas pasiekė Motiejūnų–Giedraičių kelią. Sustota ties Gavėnių kaimu pamiškėje. Vieškeliu iš Širvintų į Giedraičius pro pamiškėje gulinčius lietuvius prajojo 4 lenkų raiteliai. Buvo įsakyta jų nekliudyti. Praėjęs pro Gavėnių kaimą batalionas išsiskleidė ir pasuko Motiejūnų kaimo link. Perėjęs mažą miškelį prie pat Motiejūnų kaimo, batalionas sugulė pamiškėje. Kaime ir gretimai esančiame dvare buvo daug lenkų: čia nakvojo Gardino pulko štabas, to paties pulko batalionas ir lauko baterija. Lenkų kariai stovėjo eilėse ir ėmė pietus. Atstumas iki kaimo buvo apie 300 metrų⁶⁵⁵.

Sustabdęs batalioną, vyr. ltn. T. Balnas II ir VIII kuopoms įsakė atakuoti Motiejūnų kaimą, o IX kuopai – būti atsargoje ir saugoti kelią, einantį nuo Giedraičių Motiejūnų link tol, kol kaimą užims mūsų bataliono kuopos.

Lenkai, nelaukdami lietuvių iš Giedraičių pusės, ramiai žiūrėjo į besiartinančias mūsų grandines, laikydami jas savosiomis. Tiktai lietuvių grandinėms prisiartinus iki keliolikos metrų bei sušukus „Valio!“ ir pradėjus smarkiai šaudyti į išsirikiavusius prie virtuvių lenkus, stovykloje kilo didžiausia panika. Kaime kilo triukšmas, girdėjosi sužeistųjų vaitojimai. Jų niekas nebežiūrėjo, nes nebuvo kada. Motiejūnų kaimas buvo greit užimtas. Lenkai su gen. A. Mokšėckiu paniškai metėsi per Širvintos upę plaukti, daug jų žuvo nuo lietuvių kulku, tarp jų ir Gardino pulko vadas, nemažai prigėrė. Kaime buvo suimti brigados ir Gardino pulko štabų vadovai. Bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas įsakė vyr. ltn. P. Baltrūnui su vienu IX kuopos būriu (12 kareivių) paimti gen. A. Mokšėckio automobilį, belaisvius, abiejų štabų turtą ir gabenti paskui batalioną. VII ir VIII kuopoms bei IX kuopos dviem būriams buvo įsakyta atakuoti priešo artilerijos būrį su jos priedanga, kuri stovėjo pozicijoje už Paširvinčio dvaro. Priešo artilerija, išgirdusi triukšmą ir šaudymą Motiejūnų kaime, pradėjo apšaudyti mišką pakeliui į Giedraičius. Tuo metu batalionas be jokių kliūčių peržengė per Širvintos upės tiltą ir metėsi prie baterijos. Ši iššovė keletą netvarkingų šūvių prie tilto, bet jau buvo per vėlu. Karininkas, vadovavęs baterijai, buvo nušautas, kareiviai išsibėgiojo. Lietuviai kareiviai pribėgę išėmė pabūklų uždarus ir paslėpė. Artilerijos būrys buvo paimtas su visa gurguole, arkliais ir šovinių dėžėmis. Išsprukę lenkai su vežimais bėgo Juodelių kaimo link. Nuo Ramaškonių kaimo pusės pasirodė lenkų grandinė ir būrelis raitelių, kurie veikia mūsų kuopų ugnimi buvo išblaškyti⁶⁵⁶.

Nugalėjus lenkus Motiejūnų kaime ir Paširvinčio dvare, batalionas pasuko į Širvintas kairiuoju Širvintos upės krantu pagal vieškelį. Širvintose ir jų apylinkėse tuo metu buvo kiti du Gardino pulko batalionai. Vyr. ltn. T. Balnas su kareivių būriu įsiveržė į miestelį su šauksmu „Valio!“ ir sukėlė tokią lenkų paniką, kad šimtai jų paskubomis pakrikę ėmė bėgti, palikdami visą savo turtą⁶⁵⁷.

Aatvyko ir II batalionas, kuris atakavo Širvintas iš pietų ir rytų. Jis ėmė belaisvius, gabeno turtą ir patrankas. Užėmęs Širvintas, II batalionas liko jose, kol aukštesnioji vadovybė įsakė iš ten trauktis. Kova buvo visiškai laimėta buvo pilnai pasiektas. Lenkų gen. A. Mokšeckis, prieš pusvalandį Širvintų bažnyčios dekanui gyręsis, kad „Lietuvos likimas šiomis dienomis bus nuspręstas, Musninkai šiandien bus paimti ir frontas likviduotas, o Kaunas, jeigu dar nepaimtas, tai ryt bus mūsų, lietuviai ant kelių išties mums rankas ir prašys valdyti“, tuoj po tų žodžių užpultas Motiejūnuose, išsoko iš automobilio ir metėsi į Širvintą, kur būtų prigėręs, bet, mūsų beginklio kareivio, išsprukusio iš lenkų, ištrauktas, pasinaudojo revolveriu ir pasislėpė miškuose⁶⁵⁸.

Anksčiau minėtas vyr. ltn. P. Baltrūnas, kuriam su būreliu kareivių buvo nurodyta evakuoti Motiejūnų kaimą, pirmiausia nutraukė ryšius buvusioje lenkų centrinėje telefono stotyje, surinko belaisvius dviem partijomis po 30–40 žmonių kiekvienoje, ir paskyręs po 3 kareivius palydovais, varė Širvintų link. Pats vyr. ltn. P. Baltrūnas nutarė išvežti likusį lenkų brigados vado gen. A. Mokšeckio automobilį. Bevažiuojant Kazliškių link automobilis įklimpo purve. Neturėdamas jokio ryšio su savo dalimis ir būdamas apie 10 km prieš užnugaryje tik su 5 kareiviais, nutarė automobilį sunaikinti, nes manė, kad III batalionas Širvintose žuvo.

Pradėjus temti, sušaukė savo kareivius, įsakė sėsti ant atimtų iš lenkų brigados arklių ir ėmė trauktis. Apšaudyti iš Širvintų apsuko apie miestelį ir, jodami per Bilotų ir Daubariškių kaimus, prie Zibalų–Širvintų kelio buvo lenkų apšaudyti. Metę arklius, spruko į mišką. To miško pakraštyje buvo du lenkų patruliai, kurie buvo paimti į nelaisvę. Po 12 valandų žygio be kelio, per balas, nevalgęs kuopos vadas vyr. ltn. P. Baltrūnas su savo kariais naktį pasiekė Viesų kaimą⁶⁵⁹. III batalionas pulko vado įsakymu 2 val. nakties 1920 m. lapkričio 20 d. atsitraukė į bendrą pozicijos liniją.

Taigi pagrindinį vaidmenį šiose kautynėse suvaidino vyr. ltn. Teodoras Balnas su savo III batalionu – paties manevro sumanytojas ir jo vykdytojas. Ties Širvintomis lapkričio 19 d. be ypatingo pasiruošimo buvo pritaikyta staigi, žaibo taktika, davusi tiesiog puikių rezultatų. Nors rizika buvo be galo didelė, visa VII pėst. pulko egzistencija buvo pastatyta ant kortos.

1920 m. lapkričio 19 d. Širvintų kautynėse visas Gardino pulkas buvo sumuštas, jo vadas ir keli kiti karininkai nukauti, apie 200 lenkų kareivių pateko nelaisvėn (dalis jų dėl mažo palydovų skaičiaus pakeliui išbėgiojo) ir nemažas karo grobis: 2 patrankos, 20 kulkosvaidžių, 1 vežimas šoviniams, 90 arklių, 22 poriniai vežimai, 12 vienkinkių vežimų, 7 virtuvės, 5 dviračiai, daug šautuvų, šovinių patrankoms ir šautuvams, dėžių su kaspinais, pakinktų, telefono medžiagos ir kt.⁶⁶⁰ Tačiau bene svarbiausia šių kautynių reikšmė buvo ta, jog buvo sutrukdytas stambus lenkų puolimas Ukmergės kryptimi. Ši pergalė nepaprastai pakėlė lietuvių karių kovinę dvasią ir įgalino mūsų ginkluotosioms pajėgoms perimti į savo rankas tolesnių karo veiksmų iniciatyvą.

Lapkričio 20 d. lenkai, lietuviams pasitraukus, vėl užėmė Širvintas, tačiau Ukmergės nebepuolė. Iš jų šaudymo buvo galima spręsti, jog priešas nervinasi. Mūsų VII pėst. pulkas, nuo lapkričio 17 d. dieną ir naktį dalyvavęs mūšiuose, buvo labai išvargęs, todėl tą dieną irgi ilsėjosi. Kadangi pulko jėgos buvo smarkiai sumažėjusios, vadas paprašė I pėst. divizijos vadą gražinti I ir III kuopas, skirtas II pėst. pulkui pagelbėti, ir papildomai skirti dar kokią nors dalį, kuri veiktų kairiajame sparne, nes II pėst. pulkas buvo susitelkęs tolokame Želvos rajone⁶⁶¹.

Vyriausioji karinė vadovybė, nebenorėdama išleisti iniciatyvos iš savo rankų, įsakė Musninkų–Širvintų–Giedraičių fronto linijoje stovėjusioms mūsų kariuomenės dalims rengtis puolimui ir iki lapkričio 21 d. 9 val. užimti pozicijas, turėtas iki lapkričio 17 d. pradėtos lenkų ofenzyvos. Tą valandą turėjo atvykti Tautų Sąjungos komisija karo veiksams sustabdyti, taigi norėta susigražinti kuo daugiau mūsų teritorijos. Todėl ir buvo nutarta lapkričio 21 d. pulti priešą visu frontu. Tą dieną į Ukmergę atvykęs armijos vadas gen. S. Žukauskas pats ėmėsi vadovauti karinėms operacijoms.

Ruošdamasis puolimui, VII pėst. pulkas jau veikė visas. I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu į jį buvo sugražintas I batalionas (I ir III kuopos) ir priskirtas VIII pėst. pulko I batalionas, vadovaujamas kpt. S. Leono. VII pėst. pulkas gavo užduotį – pulti Širvintas ir užimti liniją: Alionys–Puoriai–Ramaškonys–Šešuolėlių dvaras. 18 val. iš Ukmergės telefonu buvo įsakyta: a) II bataliono vadui A. Kerbeliui žvalgant savo dešinįjį sparną lapkričio 21 d. 6 val. ryto sutelkti batalioną Šniponių rajone ir pulti Puorių–Kielių–Avižonių kryptimi, palaikant ryšius dešinėje su IV pėst. pulku, o kairėje – su savo pulko I batalionu. Išmušęs priešą iš visų punktų, batalionas turėjo užimti aukščiau minėtą senąjį barą; b) I bataliono vadui kpt. K. Žilinskui sukongcentruoti batalioną ant vieškelio Liūnų dvaro rajone ir 5 val. pradėti puolimą Širvintų kryptimi. Išmušęs priešą, pasilikti atsargoje miestelyje ir būti pasiruošusiems bet kokiems veiksams; c) III bataliono vadui vyr. ltn. T. Balnui susikongcentruoti Barčių kaime ir lapkričio 21 d. 5 val. ryti pradėti žygiuoti keliu ir miškais į šiaurę nuo Širvintų, po to viena kuopa pulti mietelį, o kitomis tęsti Motiejūnų kaimo puolimą. Išmušęs priešą, užimti Nečionis, susisiekti su II batalionu Ramaškonyse ir VII pėst. pulko I batalionu Bajoruose⁶⁶².

1920 m. lapkričio 21 d. 2 val. nakties iš I pėst. divizijos štabo gautoje telefonogramoje buvo pranešta, jog „Tautų Sąjungos kontrolės komisija pareiškusi mūsų vyriausybei, jog gen. L. Želigovskis, atsižvelgdamas į lenkų valdžios norą, vakar (praeitą dieną) 18 val. įsakeš savo kariuomenei pereiti į defenzyvą. Tautų Sąjungos kontrolės komisija ir iš mūsų valdžios pareikalavusi sustabdyti antpuolį ir pereiti prie defenzyvos“⁶⁶³.

Vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas lapkričio 21 d. 9 val. taip pat įsakė sustabdyti aktyvią veiklą ir pereiti į gynimąsi.

Toks Tautų Sąjungos kontrolės komisijos reikalavimas tokiu metu, kai gen. L. Želigovskis patyrė didelę nesėkmę ir iniciatyva karo lauke perėjo lietuvių pusėn, dar kartą parodė, jog sąjungininkai norėjo išgelbėti likusią lenkų kariuomenę nuo greičio pralaimėjimo.

Supažindinus pulko karius su šiuo nutarimu ir Vyriausiosios karinės vadovybės įsakymu, batalionų vadams buvo įsakyta kuo energingiau ir atkakliau pulti priešą, kad nurodytu laiku būtų įvykdyta užduotis ir, jei tai bus paskutinis mūšis su lenkais, parodyti jiems lietuvių ginklo jėgą.

Lapkričio 21 d. 5 val. II batalionas, žygiuodamas pro Dailidžionis, puolė Puorių kaimą, siekdamas atkirsti lenkams Vilniaus kelią. Vienas būrys buvo pasiūstas Kielių kaimo link, kur apšaudė atsitraukiančius lenkus. Apie 18 val. Puorių–Kielių–Avižonių linija buvo užimta. Šiame susirėmime buvo sužeisti IV kuopos vadas vyr. ltn. V. Statkevičius ir V kuopos ltn. J. Gudaitis. 6 kareiviai buvo nukauti, o 20 sužeista⁶⁶⁴.

Vyr. ltn. T. Balno vadovaujamas III batalionas, pradėjęs žygį lapkričio 21 d. auštant, vykdė beveik tą patį manevrą kaip ir lapkričio 19 d., tik nebedarė tokio gilaus apėjimo. Be to, jo puolimas buvo derinamas su puolimu iš priekio. Smūgis buvo nukreiptas per mišką iš rytų pusės į Širvintas. Ataka prasidėjo apie 7 val. Batalionas pirmiausia puolė Paširvinčio dvarą, esantį prie pat miestelio, ir tiltą per upę, esantį ant kelio, einančio iš Širvintų į Zibalus. Dvaras buvo greitai užimtas, tačiau lenkai, iš Širvintų pradėję smarkiai šaudyti iš kulkosvaidžių ir šautuvų, neleido pereiti minėto tilto per upę. Tuo metu lietuvių artilerija savo ugnimi apšaudė Širvintas ir į Vilnių vedantį plentą. Susišaudymo metu buvo sužeisti keli bataliono kareiviai. Bataliono dalis, šiaip taip persikėlusį per upę, įsiveržė į miestelį, o kita dalis pasuko Kazliškių viensėdžio ir Motiejūnų kaimo link. Tuo pačiu metu II bataliono dalis ėmė supti Širvintas iš dešinės pusės. Lenkai, pamatę, jog viskas prarasta, ėmė paniškai bėgti viską mesdami. Miestelio gatvėse – kraupus reginys: sužeistieji lenkų kariai šaukėsi pagalbos, voliojosi nukautųjų lavonai, pamesti šautuvai, kulkosvaidžiai, šovinių dėžės. Širvintų miestelis buvo užimtas. Jį užėmus lenkai didesnio pasipriešinimo niekur neberodė, buvo demoralizuoti, sumišę, visur bėgo⁶⁶⁵.

Nors III bataliono atliktas pakartotinis Širvintų apėjimas nebebuvo toks efektyvus, kaip lapkričio 19 d., nes nebebuvo priešui toks netikėtas, vis dėlto į kautynių pabaigą sukėlė jo eilėse didelę paniką. Pergalė ties Širvintomis buvo pasiekta dideliu karių troškimu nugalėti, sumaniai vykdant iš anksto apgalvotą manevrą. Lapkričio 21 d. VII pėst. pulko paimtas grobis: 5 kulkosvaidžiai, 30 belaisvių, 1 lauko virtuvė, 8 vežimai, 4 arkliai, daug šautuvų ir kitos karo medžiagos⁶⁶⁶.

Lapkričio 22 d. apie 12 val. į VII pėst. pulko štabą atvyko Tautų Sąjungos kontrolės komisija gauti paaiškinimų, dėl kokios priežasties nustatytą valandą nebuvo nustota šaudyti. Vienas komisijos narys paklausė pulko vadą mjr. Vl. Rėklaitį:

„– Kodėl puoliate po ginklų sustabdymo?

– Mes puolėme dar prieš ginklų sustabdymą ir užėmėme Širvintas 8 val. ryto, – atsakė pulko vadas, – o vėliau vyko šaudymasis tik dėl užėmimo prieš keletą dienų turėtų mūsų pozicijų.

– Ką būtumėte darę toliau, jei nebūtų sustabdyti ginklai? – klausė toliau komisijos narys pulko vadą.

– Būtume vakare užėmę Vilnių, – atsakė mjr. Vl. Rėklaitis.

– O ar žinote, kas yra Vilniuje? – klausė toliau.

– Buvo I batalionas, kuris šiandien pasiūstas frontan išsibėgiojo, – atsakė pulko vadas⁶⁶⁷ (kalba netaisyta – V. L.).

VIII pėst. pulko I bataliono veiksmai 1920 m. lapkričio 21 d. Kaip minėjome, 1920 m. lapkričio 20 d. I pėst. divizijos vado įsakymu VII pėst. pulko žinion buvo paskirtas VIII pėst. pulko I batalionas (vadas – kpt. S. Leonas). Jam buvo įsakyta kitą dieną 6 val. ryto pradėti puolimą Šešuolėlių dvaro bei Gavė-

nių kaimo link, išsidėsčius tarp VII ir II pėst. pulkų⁶⁶⁸. Batalionas tą pat vakarą išžygiavo.

Žygiuojant nurodyta kryptimi, per susišaudymą su lenkų lauko sargybomis Kiemelių kaime buvo paimti į nelaisvę 7 lenkų kareiviai. Bataliono I kuopa tą pat dieną turėjo pralaužti prieš linijas, užimti Šešuolėlių dvarą ir nukirsti susisiekimą tarp Širvintų ir Giedraičių. Iš pradžių kuopa šį uždavinį bandė įvykdyti tiesioginiu smūgiu, bet lenkų bataliono stipri ugnis neleido to padaryti. Padėtį komplikavo nustojęs veikti kulkosvaidis. Tada smūgis buvo nukreiptas į prieš kairią sparną, jautriausią vietą – bataliono štabo buveinę. Šį uždavinį atliko I ir III kuopų du būriai, veikdami iš atskirų punktų, bet viena kryptimi – į Šešuolėlių dvarą. Šie būriai, būdami už kilometro nuo prieš ugnies linijos, sutartinai pakilo ir puolė atakon. Beveik visi atakoje dalyvavę kareiviai buvo naujokai, todėl kai kuriuos iš jų teko net varyti. Nors prieš kulkosvaidžių ir šautuvų ugnis buvo labai smarki, bet kulkos lėkė per aukštai, o tai naujokus drąsino. Užkimę nuo rėkimo ir uždusę nuo ilgo bėgimo, neturėdami durtuvų, jie drąsiai puolė lenkų apkasus. Tokios beprotiškos ir nesuprantamos atakos lenkų nervai neatlaikė ir jie pasileido bėgti. Jų pasitraukimas buvo toks paniškas, jog kai kurie, užmiršę čia pat esantį tiltą, šoko į šaltą Širvintos upės vandenį, palikdami jame kulkosvaidžius ir šautuvus. Bataliono kovotojai bėgančius prieš kareivius gaudė už skverną ir ėmė į nelaisvę⁶⁶⁹.

Prieš frontas lūžo. Centre ir dešiniajame sparne veikusios jo kuopos sparčiai leidosi Vilniaus link. Kelias į jį buvo laisvas – kuopos žvalgai, nesutikę jokio pasipriešinimo, buvo pasiekę net Nemenčinę.

Šiose kovose buvo paimta 13 belaisvių, 4 sunkieji kulkosvaidžiai ir daug įvairaus karo grobio. Mūsų batalionas neteko 2 kovotojų, o 3 buvo sužeisti. Už drąsą šiose kautynėse 2 karininkai ir 5 kareiviai buvo apdovanoti Vyčio Kryžiais⁶⁷⁰.

P a s k u t i n ė s k a u t y n ė s t i e s G i e d r a i č i a i s. 1920 m. lapkričio 19 d. rytą II pėst. pulko štabas ir III batalionas buvo apsistoję Lyduokiuose, o užtvartos išstatytos Skačiūnų dvare ir Žemaitkiemyje. Pulko I batalionas buvo užėmęs šiuos punktus: mokomoji kuopa – Tyvolio viensėdyje ir I kuopa – Rimeisių kaime. Pulko ligoninė buvo Vidiškių miestelyje. Čia netrukus atvyko ir VIII pėst. pulko II batalionas, kuriam buvo įsakyta užimti tiltus per Šventają, ant plento Ukmergė–Utena ir ant kelio Vidiškės–Žemaitkiemis⁶⁷¹.

Netrukus buvo gautas I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymas II pėst. pulkui susikoncentruoti Lyduokiuose ir žygiuoti Žemaitkiemio–Balninkų kryptimi susisiekti su Videnišio rajone veikiančio IX pėst. pulko dalimi, kad tuo būdu atkirstų kelią į Kurklių rajoną prasiveržusiai lenkų kavalerijos brigadai.

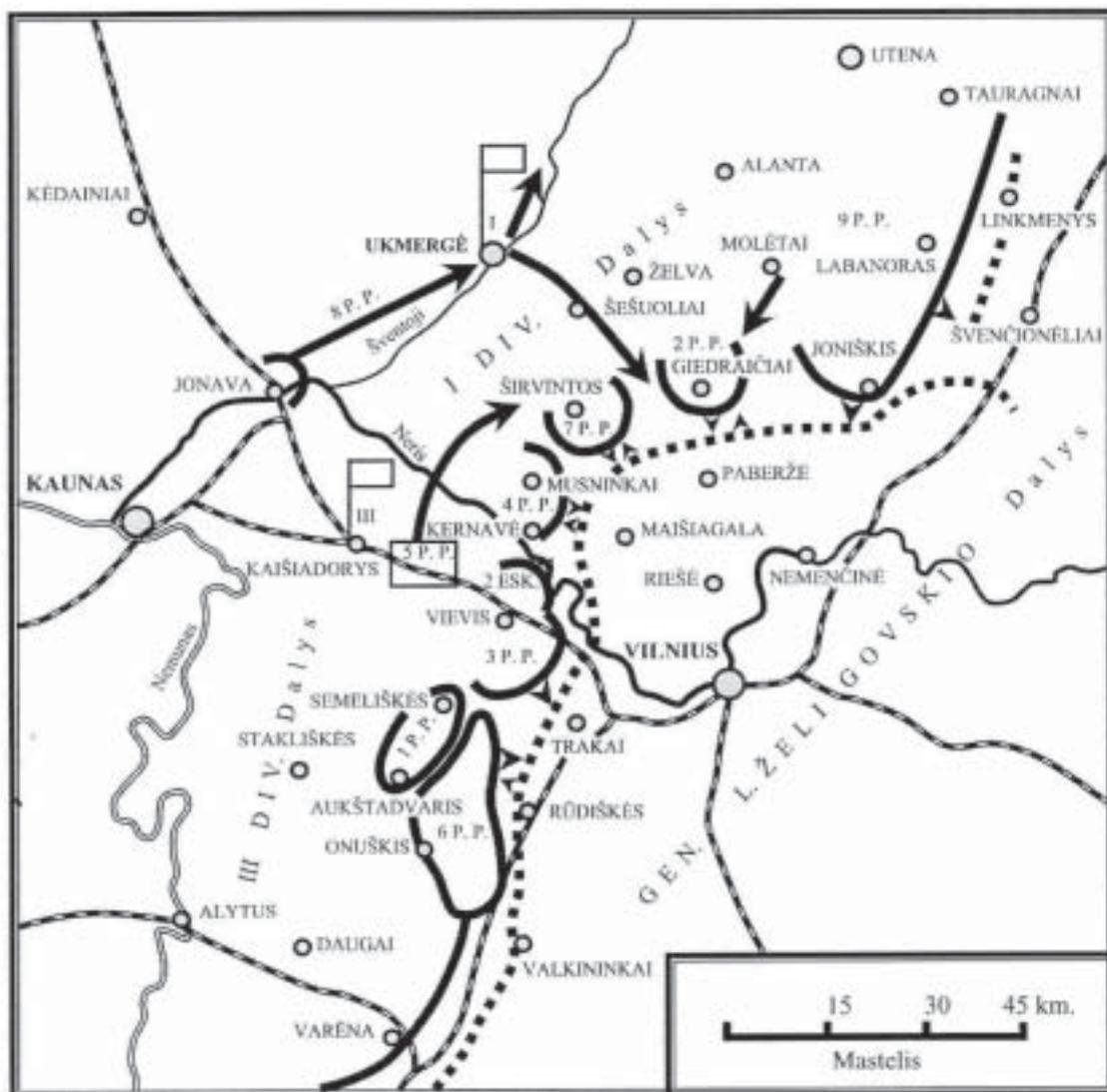
Apie 12 val. pulkui susikontcentravus Lyduokiuose, nuo Ukmergės pusės atskrido lėktuvas ir pradėjo mėtyti bombas. Buvo sužeistų kareivių, užmušta arklių. Manoma, jog tai buvęs mūsų pačių lėktuvas.

Tuo metu buvo gauta žinia, jog į Ukmergę atvyko armijos vadas gen. S. Žukauskas, kuris pakeitė I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymą ir nurodė II pėst. pulkui užimti barą kryptimi Balninkai–Želva–Šešuoliai–Giedraičiai. Netrukus vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas per Žemaitkiemį buvo pasiųstas į Balninkus. Tačiau lenkų čia jau nebebuvo, išskyrus atsilikusius rai-

telius, kurių vienas pateko nelaisvėn. Užėmęs Balninkus, vyr. ltn. A. Butkevičius išstatė sargybas Pusvaškių ir Karališkių kaimuose ir pasiuntė žvalgus į Videniški, kad susisiektų su IX pėst. pulko batalionu⁶⁷².

Kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas iš Lyduokių išvyko į Želvą. Lenkų čia nebuvo. Užėmęs Želvos–Šešuolių barą, susisiekė su VIII pėst. pulko I batalionu iš dešinės ir su savo pulko III batalionu iš kairės bei Videniškio rajone buvusio IX pėst. pulko dalimis. Pasiuntus žvalgybą, sužinota, jog lenkų pėstininkai buvo įsitvirtinę Dūdėnų–Šiupienių–Seirūnų–Miškeliškių linijoje⁶⁷³.

Lapkričio 20 d. apie 9 val. buvo gautas armijos vado gen. S. Žukausko įsakymas II pėst. pulkui susikoncentruoti Želvoje ir iš ten žygiuoti Giedraičių link. Santal-

44 schema
Lietuvių kariuomenės dislokacija Širvintų – Giedraičių kautynių metu

ka užtruko. Apie 17 val. armijos vadas gen. S. Žukauskas dar kartą paskambino pulko vadui mjr. J. Petruičiui ir įsakė, susirinkus Želvoje, pradėti puolimą Giedraičių kryptimi, nes lapkričio 21 d. 9 val. atvyksianti Tautų Sąjungos kontrolės komisija karo veiksmų sustabdyti. Todėl buvo nurodyta pulkui iki to laiko kiek galima toliau pasislinkti į priekį⁶⁷⁴.

Apie 18 val. pulko dalims susitelkus Želvoje, buvo sušauktas karininkų susirinkimas Giedraičių puolimo planui aptarti. Nors tuo metu pulke tebuvo likę tik 14 karininkų, tačiau tiek jų, tiek kareivių nuotaika buvo labai gera. Išaiškinus karininkams pulko uždavinius, mjr. J. Petruitis išsiuntė pranešimą kairėje buvusiam IX pėst. pulko bataliono vadui, jog armijos vadas įsakęs II pėst. pulkui pulti Giedraičius iš Želvos, o jam iš Videnišio (*žr. 44 schemą*).

II pėst. pulkas apie 23 val. pradėjo žygį Giedraičių link. Žygiuojama buvo tokia tvarka: kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas ir mokomoji kuopa vyko Pusnės kaimo kryptimi, kur tikėtasi sutikti rimtą lenkų pasipriešinimą, toliau 1 km nuo I bataliono – vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas su VI baterijos būriu iš paskos pulko rezerve. Ltn. V. Gvildžiui su I kuopa buvo nurodyta, pasinaudojus nakties tamsa, žygiuoti pulko voros dešinėje pusėje, iš vakarų pusės apeiti Dūdėnų ežerą ir pulti į pietus nuo Bekupės dvaro lenkų artilerijos poziciją. Želvoje paliktas ltn. A. Tilvikas su kareivių būriu turėjo apsaugoti pulko užnugarį nuo galimo besibastančių lenkų kavaleristų užpuolimo⁶⁷⁵.

Pulkas žygiavo sparčiai. Lapkričio 21 d. 2 val. pulko apsaugoje žygiuojanti II kuopa pasiekė Pusnės kaimą. Čia lenkų nebuvo. Greitu laiku į šį kaimą atvyko ir jame apsisėjo I batalionas. III batalionas su VI baterijos būriu įsikūrė Sauginių kaime. II kuopos vado pasiūsta žvalgyba grįžusi pranešė, jog lenkai užėmė Dūdėnų–Seirūnų liniją⁶⁷⁶.

Auštant kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas trimis puolančiomis grupėmis pradėjo žygį. Tiek šį batalioną, tiek mokomąją kuopą sudarė išimtinai naujokai. Apie 7 val. avangarde ėjusi II kuopa ties Šiupienių dvaru sutiko priešą ir jį puolė. Ltn. K. Matulaičio vadovaujama grupė išvijo lenkus iš Seirūnų palivarko, o ltn. K. Ališauskas su savo grupe užėmė 154 aukštumą. Tolesnį slinkimą lenkai, įsitvirtinę stipriose pozicijose, sulaukė. Iš Bekupės dvaro lenkams atėjo pagalba. Įnirtingų kautynių metu buvo sunkiai sužeistas ltn. K. Matulaitis. Jo grupės kareiviai pradėjo trauktis. Kairėje buvęs ltn. K. Ališauskas, matydamas ltn. K. Matulaičio grupės nesėkmę, savo ugnimi parėmė jos atsitraukimą. Lenkai vėl užėmė Seirūnų palivarką⁶⁷⁷.

I bataliono vadas kpt. A. Kynas pasiuntė į pagalbą mokomąją kuopą pulti šį palivarką bei Bekupės dvarą. Apšaudyti kryžmine ugnimi, lenkai buvo priversti Šiupienių dvarą palikti. Tačiau prie Bekupės dvaro mokomajai kuopai teko kuriam laikui sustoti. Čia žuvo jos vadas ltn. P. Telksnys⁶⁷⁸.

Ltn. V. Gvildžio vadovaujama I kuopa, sutikusi lenkus Dūdėnų kaime, užtruko ir laiku nesuspėjo ateiti į pagalbą ties Bekupės dvaru kovojančiai mokomajai kuopai. O laikas reikalavo energingai veikti, pradėjo šaudyti abiejų pusių artilerijos. Tuo metu prie kautynių vietos atvyko vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas. Pamatęs, jog I bataliono puolimas silpnėja, jis IX kuopą pasiuntė į dešinią sparną, VIII kuopą – vieškeliu Bekupė–Giedraičiai, o VII kuopą – kairėje VIII. Bataliono kariai, kurių pusė buvo dalyvavusių kautynėse su bolševikais ir bermontininkais, drąsiai ėjo pirmyn. Tai paveikė ir I bataliono karių nuotaiką⁶⁷⁹.

Pirmoji ugnies liniją pasiekė vyr. ltn. S. Musatovo vadovaujama VII kuopa. Mikliai išskleidęs kuopą, pradėjo puolimą. Kuopa veržėsi paspartintu tempu, dainuodama patriotines dainas. Dengiama kulkosvaidžių ugnies, VII kuopa šuoliais prisiartinė prie lenkų ir šoko durtuvų kovon. Šie neišlaikė įtampos ir leidosi bėgti. Vyr. ltn. S. Musatovas, nieko nelaukdamas, persekiojo juos palei Bekupės dvarą, kur buvo sunkiai sužeistas⁶⁸⁰. Bekupės–Juozapavos ruožas buvo užimtas.

Lenkai prieš puolančius lietuvius siuntė iš Giedraičių rajono vieną batalioną paskui kitą. Nors ir patirta nuostolių, įniršis didėjo. Čia buvo paimta nelaisvėn nemaža Lydos pulko kareivių. Tačiau, gavę paramą iš Kauno ir Minsko pulkų, lenkai laikinai užsilaikė ant linijos aukštumų prieš Giedraičius, palaikomi smarkios artilerijos ugnies, stovėjusios Martiniškių dvare. VI baterijos būrio vadui pavyko sužinoti priešo baterijos poziciją. Operatyviai perkėlęs savo būrį į Šiupienių kaimo rajoną, nukreipė artilerijos ugnį į Martiniškių dvarą. Viena granata pataikė į priešo bateriją ir išvedė iš rikiuotės jo patranką. Lenkų baterija ėmė skubiai trauktis, tuo sudarydama galimybes lietuviams toliau atakuoti priešą. Atakuojant aukštumas ties Giedraičiais, kaip minėjome, buvo sunkiai sužeistas I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis, visą laiką ėjęs grandinėje su kulkosvaidininkais, ir netrukus mirė. Tuo laiku iš dešinės priešą atakavo I kuopa. Jos metu žuvo kuopos vadas ltn. V. Gvildys. VII kuopa ir mokomoji komanda liko be karininkų – jas vedė puskarininkiai. Prieš pat Giedraičius, Martiniškių ruože, lenkai paskutinį kartą pasipriešino. Tačiau mokomajai komandai vadovavęs vyr. pusk. J. Kuliešius smarkia ataka vijo lenkus toliau. Šie jau bėgo Giedraičių miestelio link⁶⁸¹.

Tuo pat metu kairėje puolė ltn. K. Ališauskas ir ltn. A. Šova, kurie greit užėmė Martiniškių dvarą. Neatlaikę spaudimo lenkai bėgo į Giedraičius. Nesuskubusieji pabėgti buvo paimti nelaisvėn. Sumaniais veiksmais, supdami dešinią lenkų sparną, ltn. K. Ališauskas ir ltn. A. Šova palengvino Giedraičių paėmimą ir nulėmė šias kautynes lietuvių naudai⁶⁸².

Pirmuoju į Giedraičių miestelį įsiveržė vyr. pusk. J. Kuliešius su mokomosios kuopos kareivių būriu. Jis tekinas vijo bėgančius lenkus, perėjo visą miestelį ir sustojo pietinėje jo dalyje prie vieškelio Giedraičiai–Vilnius. Netrukus į miestelį atvyko iš kairiojo sparno ltn. K. Ališauskas su II kuopa, ltn. A. Šova ir ltn. A. Kaveckas. Miestelyje prie bažnyčios tarp jų užsimezgė linksmas pokalbis apie iškovotą sunkią pergalę. Į Giedraičius atvykęs III bataliono vadas vyr. ltn. A. Butkevičius ltn. K. Ališauską su II kuopa pasiuntė Magūnų–Juodiškių, o mokomąją ir VII kuopas su vyr. pusk. J. Kuliešiumi – keliu Giedraičiai–Krivalaidžiai Vilniaus link⁶⁸³.

Vyr. pusk. J. Kuliešius, prisiartinęs prie Krivalaidžių kaimo, jį staigiai puolė. Jis buvo tiek įsidrąsinęs, jog visai nebesisaugojo, ir čia pat lenkų buvo nukautas. Likę be vado jo kariai pasitraukė iš kaimo ir sustojo. O ltn. K. Ališauskas, su II kuopa žygiuodamas Magūnų–Juodiškių link, ties Mitkūnų kaimu susidūrė su besitraukiančiu lenkų būriu. Po susišaudymo lenkai ėmė bėgti. Spėję prisijungti prie II kuopos ltn. S. Marcinkaus ir ltn. J. Paliulionio būriai, vydamiesi lenkus, 18 jų paėmė nelaisvėn. Buvo užimti Magūnų ir Juodiškių kaimai. II pėst. pulkas apsistojo Giedraičių–Pašilių–Magūnų–Juodiškių linijoje⁶⁸⁴.

Tai įvyko apie 16 val., o pulkas buvo gavęs iš divizijos štabo įsakymą sustabdyti aktyvius kovos veiksmus tos dienos 9 val. ryto.

Užėmęs Giedraičius II pėst. pulkas dar tikėjosi galimo lenkų operatyvinės grupės, į kurią įėjo Kauno, Lydos, Minsko ir Gardino pulkai, vadovaujamos gen. J. Baranausko (Baranovskio), priešpuolio. Nors šie lenkų pulkai kautynių ties Giedraičiais metu ir buvo gerokai apšaudyti, tačiau jų kiekybinis pranašumas, palyginti su lietuvių pajėgomis, tebebuvo akivaizdus. Mūsų II pėst. pulko jėgos jau buvo visai menkos. Esantis kairėje IX pėst. pulko batalionas visą kautynių laiką ėjo lygiagrečiai su II pėst. pulku ir, neturėdamas priekyje priešo, galėjo užėiti lenkams į užnugarį ir tuo pulkui padėti. Tačiau to nebuvo padaryta.

Tą pat lapkričio 21 d. apie 17 val. I bataliono vadas kpt. A. Kynas per vieną gyventoją valstietį nusiuntė raštelį lenkų baro viršininkui, kuriame pranešė, jog grupė yra gavusi įsakymą sustabdyti kovos veiksmus ir paklausė, ar lenkai gavę tokią įsakymą.

Lenkai pranešė, jog tokio įsakymo nėra gavę ir prašė atsiųsti pasitarti karininką, kurio neliečiamumą garantavo pats jų operatyvinės grupės viršininkas gen. J. Baranauskas. Pas lenkus į Paberžėje buvusį štabą išvyko vyr. ltn. A. Butkevičius. Jo pokalbio su lenkų gen. Baranausku metu pastarasis pareikalavo, kad lietuviai pasitrauktų į pozicijas, kuriose buvo lapkričio 21 d. 9 val. Vyr. ltn. A. Butkevičius atsakė, jog negalys duoti tokio pažado, nes tai yra grupės vado kompetencija. Visgi lenkų raštišką atsakymą pulko vadui atvežė. Jame gen. Baranauskas pakartotinai pareikalavo iš Giedraičių grupės viršininko mjr. J. Petruičio apleisti po lapkričio 20 d. 18 val. užimtas vietas – Didįjį Dvarą–Vadorius–Juozapavą–Seirūnus–Bekupę–Dūdėnus–Orliškius–Gaidelius–Vaičionius–Šešuolius. Priešingu atveju nelaikė savęs atsakingu už visa, kas galėjo įvykti⁶⁸⁵.

Šis gen. Baranausko raštas buvo pasiųstas I pėst. divizijos štabui. O pėst. pulko vadas mjr. J. Petraitis 1920 m. lapkričio 22 d. taip atsakė gen. J. Baranauskui: „Ką kovodamas paėmiau, tą tik kovodamas ir atiduosiu“⁶⁸⁶.

Nors po kovų su lenkais II pėst. pulko kariai ir buvo labai išvargę, tačiau, tikėdamiesi galimo jų puolimo, visą naktį budėjo. Pulkui kėlė nerimą ir ta aplinkybė, jog po kautynių daug lenkų kareivių buvo pasislėpę miškuose ir ieškojo kelio grįžti į savo dalinius. Šios nuo 20 iki 30 vyrų likusios užnugaryje lenkų grupės kėlė nemažą pavojų.

Lapkričio 17–21 d. vykusių kautynių metu lenkų nuostoliai: sudaužytas šarvuotas automobilis, paimti 2 kulkosvaidžiai, apie 20000 šovinių šautuvams, keletas vežimų artilerijos sviedinių, 60 belaisvių, daug baro užnugaryje išsklaidytų priešo karių, kuriems surinkti neturėta laisvų žmonių. Giedraičių apylinkėse suskaičiuota apie 30 priešo lavonų ir daug dar buvo neišaiškinta. Neišaiškintas ir sužeistų priešo karių skaičius. Į lietuvių rankas pateko 11 sunkiai sužeistų lenkų karių⁶⁸⁷.

Lietuvių nuostoliai: žuvo I kuopos vadas ltn. V. Gvildys, ėjęs mokomosios kuopos vado pareigas ltn. P. Telksnys, I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis; sunkiai sužeisti: III bataliono vadas kpt. E. Noreika, ltn. J. Mačiukas (pateko į nelaisvę), VII kuopos vadas vyr. ltn. S. Musatovas, jaun. karin. Mačiulevičius. Užmušta 15 kareivių, sužeistų apie 60 ir dingusių be žinios apie 70⁶⁸⁸.

Mūšiuose ypač pasižymėjo III bataliono vadas kpt. E. Noreika, pats asmeniškai veddamas anpuolius ir visą laiką būdamas priešakyje, III kulkosvaidžių kuopos ltn. J. Mačiukas, einąs III bataliono vado pareigas vyr. ltn. A. Butkevičius, po kpt. E. No-

reikos sužeidimo ėmęs vadovauti šiam batalionui; I bataliono vadas kpt. A. Kynas ypatingu mokėjimu kariauti ir narsumu, VII kuopos vadas vyr. ltn. S. Musatovas nepaprastu savo narsumu, tos pat kuopos karin. Mačiulevičius, kuris sunkiai sužeistas iki mūšio pabaigos liko rikiuotėje, I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis (užmuštas), mokomosios kuopos vadas ltn. P. Telksnys (užmuštas), IX kuopos vadas ltn. M. Jakobsonas, II kuopos vadas ltn. K. Ališauskas, mokomosios kuopos vadas ltn. M. Kareiva ir jaunesnysis pulko gyd. Jurgelionis, kuris, visą laiką apšaudomas šautuvų ugnimi, lakstė, vienoj rankoj laikydamas šautuvą, o kitoje tvarstomąją medžiagą, nuo vieno mūšio sparno prie kito, teikdamas kuo greičiausiai pagalbą sužeistiesiems, tuo būdu išgelbėdamas daug gyvybių nuo mirties⁶⁸⁹.

Nukauti lenkų kariai lapkričio 23 d. buvo palaidoti Giedraičių kapinėse, o lietuviai – Giedraičių, Želvos ir Ukmergės kapinėse⁶⁹⁰.

Lenkų kavalerijos brigados reidas. Lapkričio 17 d. pradėto paskutinio puolimo metu lenkų plk. M. Butkevičiaus (M. Butkiewicz) vadovaujama kavalerijos brigada (11 eskadronų) iš Paberžės apylinkių išžygiavo šiaurės kryptimi. Lenkų karinė vadovybė šiai brigadai kėlė kelis uždavinius. Pirma, tvirtai įsitikinus, jog puolimo metu aukščiau minėtos gausios pėstininkų pajėgos nesutiksiančios rimtesnio lietuvių pasipriešinimo ir greit pasiekiančios Kauną, kavalerijos daliniai turėjo dezorganizuoti mūsų kariuomenės užnugarį ir politiškai paveikti krašto visuomenę. Todėl, giliai įsiveržusi į lietuvių kariuomenės užnugarį, ši brigada net nematė prasmės ir būtinumo remti savo puolančių pėstininkų. Antra, kavalerijos brigados veiksmai turėjo sukliudyti užnugaryje veikusioms lietuvių pajėgoms susitelkti. Trečia, būdama giliame mūsų kariuomenės užnugaryje, minėta brigada turėjo imtis ir aktyvios diversinės veiklos: sprogdinti geležinkelius, gadinti susisiekimo priemones, tiltus ir pan.⁶⁹¹

Lapkričio 17 d. ši brigada prasiveržė pro II pėst. pulko kairiajame sparne buvusios baltgudžių kuopos ginamą ruožą prie Aleksandriškių dvaro į pietryčius nuo Giedraičių ir apsinakvojo Videniškių–Balninkų rajone. Kitą dieną apie 17 val. lenkų rataliai perkirto Utenos–Ukmergės plentą ir, apiplėšę Kurklių miestelio gyventojus, išvyko Kavarsko–Taujėnų link⁶⁹².

I pėst. divizijos vadas plk. ltn. E. Adamkavičius ir jo štabas Ukmergėje lapkričio 18 d. sprendė sunkų uždavinį – kaip sulaukyti lenkų puolimą ir likviduoti jų kavalerijos brigados prasiveržimą. Didžiausią rūpestį kėlė divizijos kairysis sparnas, kur veikė II ir IX pėst. pulkai. Buvo nutarta prieš jėgoms, įsiveržusioms į Kurklių apylinkes ir žygiuojančioms Kavarsko link, atkirsti kelią užnugaryje ir bandyti jas likviduoti. Šis uždavinys buvo patikėtas tą dieną iš Jonavos į Ukmergę atvykusio VIII pėst. pulko, vadovaujamo mjr. A. Liutermozos, II ir III batalionams bei Ukmergėje buvusiai tiesiogiai I pėst. divizijos vadui pavaldžiai VII pėst. pulko mokomajai kuopai⁶⁹³.

Lapkričio 19 d. VIII pėst. pulko III batalionui buvo įsakyta vykti į Vidiškes, užimti tiltus per Šventąją plentę Ukmergė–Utena ir kelyje Vidiškės–Žemaitkiemis ir veikti drauge su II pėst. pulku. Sužinojus iš vietinių gyventojų, jog lenkų rataliai iš Kurklių nujojo Kavarsko link, ten buvo pasiūsta žvalgyba su kulkosvaidžiais. Tačiau ši, lenkų apšaudyta, išbėgiojo. Grįžę 4 eiliniai kariai 22 val. pranešė, jog lenkai

jau Kavarske. Tada buvo išsiųsta žvalgyba Taujėnų link sužinoti ar ten yra mūsų kariuomenės dalis ir susisiekti su VII pėst. pulko mokomąja kuopa, kuri, pasiūsta iš Ukmergės į Kurėnus, taip pat vykdė žvalgybą Taujėnų kryptimi⁶⁹⁴.

I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu tos pat dienos 8 val. 30 min. VII pėst. pulko mokomosios komandos būrys, vadovaujamas ltn. Ig. Viršilos, buvo pasiūstas iš Ukmergės į Kurėnų kaimą, kur sudarė lauko užtvaram. Būrio uždavinys buvo ieškoti priešų brigados, o ją suradus – stebėti jos veiksmus neišitraukiant į kautynes ir siųsti informaciją į divizijos štabą Ukmergėje⁶⁹⁵. Būrio vadas nedelsdamas iš Kurėnų kaimo pasiuntė 3 žvalgomuosius patrulius, pajėgumo po vieną viršininką ir po 5 jaunos kareivius (auklėtinius): 1. Kavarsko link – viršininko skyriaus pavaduotoją J. Plungę ir 5 jaunos kovotojus; 2. Gilučių–Statkūniškio–Žibučių kaimų link iki vieškelio Kavarskas–Taujėnai – viršininko skyrininko pavaduotoją L. Jonaitį su 5 jaunais kovotojais; 3. Taujėnų link iki pat miestelio – viršininko skyrininko pavaduotoją Cimulianską ir 5 jaunos kovotojus. Sudarydamas atskirą lauko užtvaram, būrys turėjo užkirsti kelią priešų smulkiems kavalerijos daliniams Ukmergės link ir stebėti priešų kavalerijos veiksmus fronto Kavarskas–Taujėnai ruože. Patruliai turėjo ieškoti priešų tomis kryptimis ir į kautynes nesivelti⁶⁹⁶.

Apie 10 val. kuopos būrys, gavęs panašų uždavinį, iš Kurėnų kaimo buvo perkeltas į Padvariškes. Į Kurėnų kaimą divizijos vado įsakymu netrukus buvo atsiūsta visa VII pėst. pulko mokomoji kuopa, nes sužinota, jog stiprios priešų raitelių jėgos jau buvo užėmusios Kavarską ir traukė Taujėnų link. Atvykus kuopai į Kurėnus, Jasiuliškių dvare buvo išstatyta užtvaram su viršininku ltn. Ig. Viršila, o likusieji du būriai tvirtinosi Kurėnų kaime, sudarydami pagrindinę užtvaram. Netrukus Taujėnų link buvo išsiūstas sustiprinta žvalgų būrys, vadovaujamas viršilos Pivoro, sustiprintas vienu kulkosvaidžiu. Apie 16 val. žvalgų patrulis Nr. 2 pasiekė Taujėnus. Miestelyje buvo turgaus diena, prekiaavo daug aplinkinių kaimų ūkininkų. Iš kitos pusės (nuo Kavarsko) pasirodė lenkų kavalerijos joja (žvalgomoji ar žygio saugos). Patrulio Nr. 3 viršininkas, pastebėjęs atjojančius lenkus, nutarė trauktis atgal Ukmergės link. Lenkai, pastebėję besitraukiantį mūsų patrulį Nr. 3, metėsi atakon. Patrulio viršininkui įsakius, į juos pradėta šaudyti. Kiekvienas šūvis buvo taiklus. Lenkai, turėdami nuostolių, patrulio nepasiekę pasuko atgal. Susišaudymo pasekmės: 1 lenkas buvo nukautas, 3 sužeisti, iš kurių 2 sugebėjo pabėgti, 1 sunkiai sužeistas pateko lietuviams ir nelaisvę. Be to, nukauti 3 lenkų arkliai, mums atiteko 3 lenkų balnai⁶⁹⁷.

Tos dienos vakare lenkų brigada, perėjusi Taujėnus, iš Vaškonių dvaro nužygiavo į Lėną. Mūsų išsiūstas žvalgų būrelis Mažeikių kaime susišaudė su lenkų raiteliais žvalgais. 1 lenkas buvo nukautas. Iš rastų dokumentų paaiškėjo, jog tai buvo 13 ulonų pulko raitelis. 22 val. Taujėnai buvo užimti.

Tą patį vakarą į Kurėnų kaimą atvyko VIII pėst. pulko VII kuopa, kuri veikė bendrai su VII pėst. pulko mokomąja kuopa, tęsdama žvalgybą. Lapkričio 20 d. ltn. Ig. Viršila užtvaram Nr. 1 iš Jasiuliškių dvaro perkėlė į vakarus nuo Kurėnų esantį Kunigiškių kaimą, palaikydamas ryšį su Buzų kaime stovėjusiu VIII pėst. pulko mokomosios kuopos būriu. Bendromis jėgomis vyko žvalgyba į vakarus – Varžų bei Mikėnų kaimų link. Tą dieną iš šaulių ir žvalgų buvo sužinota, jog lenkai iš Lėno išžygiavo Pagirių miestelio link⁶⁹⁸.

Lapkričio 20 d. I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu VIII pėst. pulko II batalionas su V baterijos būriu buvo pasiūstas į Deltuvą, iš kur vykdė žvalgybą Siesikų bei Bukonių link. Lapkričio 21 d. to pat pulko III batalionas su kitu V baterijos būriu ir puse raitelių eskadrono iš Vidiškių buvo perkeltas į Ukmergę⁶⁹⁹.

Tuo metu lenkų kavalerijos brigada žygiavo per Lėną ir Pagirius. Lietuvių lėktuvas sekė žygiavimą ir netoli nuo Pagirių numetė bombą, užmušdamas 4 ulonus ir 6 arklius. Nuo tol iki lapkričio 21 d. lietuvių lėktuvai nuolatos stebėjo brigados judėjimą⁷⁰⁰.

Lenkų brigados raiteliams pasirodžius Pagirių, Lėno ir Vadoklių apylinkėse, Generalinis štabas lapkričio 20 d. nurodė Kėdainiuose buvusio I pasienio pulko vadui plk. ltn. P. Kubiliūnui imtis reikiamų gynimosi priemonių. Tą pat dieną pulko vadovybė ant Nevėžio ir Obelės upių tiltų pastatė sustiprintas sargybas. 17 val. ltn. A. Laugalys su 30 pulko raitelių būriu pradėjo energingą žvalgybą Pagirių ir Siesikų link. 23 val., žvalgydamas Šėtos apylinkes, susirėmė su nemažomis lenkų pajėgomis, žygiuojančiomis iš Pagirių Šėtos link. Pulko žvalgų apšaudyti, lenkai metėsi Okainių link. Lapkričio 21 d. 1 val. nakties įvyko susirėmimas su lenkų žvalgiais prie Užvalkių. Iš vietinių šaulių sužinota, jog per Okainius Kėdainių link nužygiavo trys lenkų raitelių eskadronai. Pulko vadas plk. ltn. P. Kubiliūnas, patikslinęs gautą informaciją apie lenkų raitelių susisprietimą miške tarp Užvalkių ir Kėdainių ir, turėdamas omenyje tiltų per Nevėžį ir Obelę svarbą ir reikšmę, be to, sužinojęs, jog vietiniai dvarininkai lenkams parodo kelius ir teikia jiems smulkiusias žinias apie mūsų kariuomenę, teturėdamas tik 200 menkai aprūpintų ir apginkluotų kareivių (neturėta net nei vieno kulkosvaidžio!), nutarė minėtame miške lenkų neatakuoti, nes Kėdainių tiltai ir miestas būtų likę be rimtesnės apsaugos. Lenkų raiteliai, užeidami iš kitos pusės, tuo galėjo lengvai pasinaudoti ir sudaryti Kėdainiams didelį pavojų. Dėl to vietoje antpuolio buvo dar labiau sustiprinta miesto ir tiltų gynimas. 4 val. per 1,5 km nuo tiltų Užvalkių link prie Nevėžio ir Obelės upių išstatytos parengtos kovai papildomos sargybos. Dviems pasilikusioms kuopoms ir raitelių būriui įsakyta iš Šėtos prasimušti į Kėdainius, nes, lenkų atkirsti, jie galėjo likti nepanaudoti. Be to, vachmistro Dubinskio vadovaujami 7 raiteliai buvo išsiųsti žvalgybon Kalnaberžės ir Surviliškio link, o 12 šaulių būrelis su vyr. pusk. Mikšiu priešakyje – į Sirutiškio dvarą⁷⁰¹.

6 val. apie 200 lenkų raitelių prisiartino prie lietuvių sargybos Vilainių dvare (1,5 km nuo Nevėžio tilto), o apie 80 jų, pasinaudoję didele tamsa, prasiveržė pro sargybą geležinio tilto link. Sargyba apie tai laiku pranešė vadovybei. Bendromis pasienio pulko ir Kėdainių komendantūros jėgomis priešas buvo staigiai atakuotas. Lenkai, netoli tilto numetę 12 pūdų dinamito, metėsi bėgti. Atakuojančios lietuvių kuopos persekiojo juos 5 km nuo Kėdainių Užvalkių link. Kadangi apie 6 val. 30 min. pasigirdo smarkus dinamito sprogdimas Dotnuvos link, minėtoms kuopoms buvo įsakyta tuojau grįžti į senas pozicijas.

Surviliškio kryptimi išvykęs raitelių būrelis jokių žinių nesuteikė, nes prie Kalnaberžės buvo lenkų nuo Kėdainių atkirstas. Šioje vietovėje apie 150 lenkų raitelių ties Ginaičiais perėjo per Nevėžį, prie Doškonių susprogdino geležinkelį ir, šaulių apšaudyti, iš Sirutiškio grįžo atgal tuo pačiu keliu į Užvalkių mišką. Raitelių būrys iš Šėtos, vykdęs žvalgybą ir nustūmęs lenkų sargybą prie Kaplių, 9 val. grįžo į Kėdainius⁷⁰².

Tokiu būdu lapkričio 21 d. rytą Kėdainiams ginti buvo sutrauktos visos turėtos pulko pajėgos. Karinė vadovybė pulko vado žinion atsiuntė šarvuotą traukinį „Gediminas“. Be to, atvyko dar XI pėst. pulko dvi kuopos, Kauno šaulių būrys ir I raitelių pulko mokomoji komanda su 6 kulkosvaidžiais. Po pietų į Kėdainius atvyko ir pats krašto apsaugos ministras plk. lt. K. Žukas. Atvykus reikalingam kariuomenės skaičiui, lapkričio 22 d. vakare buvo numatyta žygiuoti pirmyn tokia tvarka:

1. Pasienio pulko vyr. lt. E. Gorno vadovaujama VIII kuopa (80 pėstininkų) turėjo likti įgulos sargybose ir sustiprintomis sargybomis saugoti tiltus, palikus vieną būrį atsargoje Kėdainiuose.

2. To pat pulko vyr. lt. M. Rutkausko vadovaujama III kuopa (78 pėstininkai) turėjo užimti pozicijas ties tiltais ir, prasiveržus lenkų raiteliams iš bet kokios pusės, iki paskutiniųjų jėgų ginti tiltus.

3. I raitelių pulko mokomoji komanda (40 raitelių) ir pasienio pulko 40 pėstininkų su 2 kulkosvaidžiais, vadovaujami lt. P. Senkevičiaus, turėjo 4 val., susodinę į vežimus pasieniečius su kulkosvaidžiais, skubiai per Šėtą bei Taujėnus vykti į Truskavą, atkirsti kelią ir atakuoti besitraukiančius lenkus iš sparno.

4. Pasienio pulko mokomoji komanda (46 raiteliai) ir to pat pulko 40 pėstininkų su 2 kulkosvaidžiais, vadovaujami lt. A. Laugalio ir lt. P. Valaičio, susodinus į vežimus pėsčiuosius su kulkosvaidžiais, turėjo 4 val. per Surviliškį skubiai vykti į Truskavą ir ten užkirsti kelią arba atakuoti besitraukiančius lenkus iš sparno.

5. XI pėst. pulko dvi kuopos, vadovaujamos kpt. K. Dragunevičiaus ir kpt. V. Prostio turėjo: viena kuopa per Apytalaukę žygiuoti į Petkūnus, o antra – per Lančunavos dvarą ir Užvalkius į Truskavą ir, sutikusios priešą, jį atakuoti. Šios kuopos žygį turėjo pradėti 6 val. 30 min.

6. Karin. P. Klimaičio vadovaujamas šaulių būrys buvo kuopos, žygiuojančios per Lančunavą, atsargoje.

7. Plk. lt. J. Kraucevičiaus vadovaujamas šarvuotas traukinys „Gediminas“ turėjo prireikus apšaudyti mišką ir Apytalaukės, Ginaičių bei Bičkų kaimus⁷⁰³.

Šarvuotam traukiniui apšaudžius Ginaičius, Apytalaukę ir Pridotkus (paleista 30 sviedinių), o atakuojantieji grupei pradėjus žygiuoti pirmyn, prieš raitelių apsaugą, iš lenkų dvarininkų sužinojusi, kad ją supa, pasileido bėgti Truskavos link. Atakuojančios grupės dalys, atlikusios savo užduotį, lapkričio 22 d. 16 val. susirinko Truskavoje. Lenkų apiplėšti gyventojai pranešė, jog apie 500 lenkų raitelių naktį iš lapkričio 21 į 22 d., šaulių apšaudyti ir palikę nukautus arklius, skubiai pasitraukė Kuršių, Vadoklių link.

Plk. lt. P. Kubiliūnas skyrė 80 raitelių ir tiek pat pėstininkų su 4 kulkosvaidžiais, kurie, susėdę į vežimus, vijosi besitraukiančius lenkus. XI pėst. pulko dvi kuopos lydėjo juos iš paskos.

Labai tamsios naktys, tirštas rūkas ir nuolatinis besitraukiančių lenkų žygiavimo krypties keitimas visai paralyžiavo žvalgybą. Jai nepasisekė nuspėti lenkų žygiavimo krypties. Iš Ramygalos apylinkėje šaulių paimto į nelaisvę lenkų raitelio parodymo aiškėjo, jog prieš užduotis buvo susprogdinti prie Kėdainių tiltus, nutraukti susisiekimą su Kaunu ir, puolant lenkams iš fronto pirmyn, sukelti paniką, per Kėdainius užpuolant Kauną. Susiklosčius minėtoms aplinkybėms, lenkų kavalerijos

brigada, nesutikusi niekur pasipriešinimo, lapkričio 22 d. pražygiavo pro Vadoklius, Šilus, Levaniškį, nutraukdama telefono liniją į Troškūnus.

Plk. ltn. P. Kubiliūnas apie tai pranešti Generaliniam štabui negalėjo, nes arčiausiai buvusiu vieninteliu telefonu iš Raguvos galėjo susikalbėti tik su Utenoje esančiu IX pėst. pulko štabu. Kitur telefonai neveikė.

Lenkų raitelių nepasisėkė pavyti, nes jie, atremti nuo Kėdainių, niekur nesutikdami rimtesnio pasipriešinimo, išskyrus tik vietinius šaulių apšaudymus, be poilsio, palikdami nusilpusius arklius ir juos pakeisdami iš ūkininkų atimtais gerais arkliais, priešui parsidavusių vietinių dvarponių vedami, skubiai traukėsi. Mūsų pėstininkų daliniams kovojant Giedraičių–Musninkų ruože, į priešo raitelių gaudymą buvo organizuotai įtraukti tik Panevėžio, Ukmergės, Anykščių ir kitų skyrių šauliai⁷⁰⁴.

Lenkų kavalerijos brigadai traukiantis nuo Kėdainių, į Kavarską buvo pasiųsta Utenos karo komendanto kpt. J. Vėgėlio žinioje buvusi drausmės kuopa, turėjusi apie 100 kovotojų. Lapkričio 22 d. pavakary palei Balelių kaimą ji susirėmė su lenkų raitelių grupe ir privertė ją trauktis Troškūnų link. Kitos dienos 5 val. ryto kuopa Troškūnus užėmė, lenkams traukiantis Anykščių kryptimi⁷⁰⁵.

Tą pat dieną VIII pėst. pulko vadas mjr. A. Liutermoza pasiuntė VII kuopą, kad ji, veikdama drauge su drausmės kuopa, atkirstų lenkams kelią į Anykščius. Tačiau tai padaryti nespėta, ir lenkai nužygiavo Andrioniškio link. Tada VIII kuopa buvo pasiųsta į Kavarską. Baterijos būrys su priedanga buvo pastatytas Kurklių–Didžiakaimio kelių sankryžoje. III bataliono vado mjr. Br. Vasiliausko žinion buvo perduota sudėtinė kuopa, vadovaujama vyr. ltn. A. Kmieliausko, ir šarvuotas automobilis⁷⁰⁶.

Lenkų brigadai nuo Troškūnų žygiuojant Andrioniškio link, Svėdasų kryptimi, Utenos karo komendantas kpt. J. Vėgėlis su Rokiškio komendantu kpt. P. Giedravičiumi aptarė veikimo planą. Netrukus pastarojo nurodymu skubos keliu į Svėdasus iš Rokiškio atvyko komendantūros kuopos kareivių būrys, kuris su Kamajū ir Svėdasų šauliais ten užstojo lenkams kelius ir užėmė Šalteksnės ir Šventosios upių tiltus. Prie Andrioniškio lenkai, iš jiems talkininkavusių sulenkėjusių bajorų sužinoję, jog miškinga Svėdasų kryptis lietuvių užblokuota, pasuko atgal, aplenkė Anykščius ir patraukė Leliūnų link⁷⁰⁷.

Tai sužinojęs, Utenos komendantas kpt. J. Vėgėlis tuoj susisiekė su mieste buvusio IX pėst. pulko vadu mjr. A. Paškovičiumi ir pasiūlė jam pulko bataliono jėgomis pastoti lenkams kelią Leliūnų ar Pakalnių rajone. Tačiau mjr. A. Paškovičius aiškinosi, jog veikimui prieš lenkų brigadą turis mažai jėgų ir ilgai ieškojo telefono ryšio su I pėst. divizijos štabu Ukmergėje. Jis prašė štabo viršininką iš Kurklių pasiųsti vieną kuopą Anykščių ir dvi kuopas – Leliūnų link⁷⁰⁸.

Tuomet Utenos komendantas kpt. J. Vėgėlis savo nuožiūra Anykščių link pasiuntė keleto vagonų traukinį su kulkosvaidžių būriu ir šauliais pažvalgyti. Tačiau traukinys greit sugrižo, nes sužinota, jog lenkų brigada tik ką praėjusi Leliūnų link. Kpt. J. Vėgėlis apie tai greit painformavo mjr. A. Paškovičių. Šio įsakymu lapkričio 23 d. 2 val. IX pėst. pulko III ir IV kuopos iš Videnišio–Molėtų rajono buvo perkeltos į Uteną. Manyta, jog lenkai žygiuosią Salako link. O lenkai nutarė per Leliūnus žygiuoti Molėtų link. Tai darydami, jie pertraukė Utenos–Ukmergės telefono liniją.

Keičiantis situacijai, IX pėst. pulko vadas mjr. A. Paškovičius įsakė ltn. A. Gaidžio vadovaujamai III kuopai užkirsti lenkams kelią Pakalnių bažnytkaimio kryžkelėje, o IV kuopai užimti barą pagal kelią Mažeikiai–Suginčiai, organizuoti žvalgybą Molėtų kryptimi ir palaikyti ryšį su III kuopa. Susidūrus su lenkais stengtis juos išblaškyti, jokiū būdu nepraleidžiant į kairę nuo Molėtų kelio, o kitoms kuopoms persekioti priešą iš užnugario⁷⁰⁹.

Apie 18 val. pagrindinės lenkų jėgos su gurguole perkirto Ukmergės–Utenos plentą už 3 km nuo Leliūnų ir nužygiavo Suginčių link. Jų žvalgų būriai po 30–40 raitelių per Leliūnus–Skudutiškį taip pat patraukė Suginčių link.

IX pėst. pulko III kuopa, vadovaujama ltn. A. Gaidžio, į Pakalnius vyko labai skubiai, komendantūros patiektomis pastotėmis. Atvykusi į nurodytą Pakalnių kryžkelę, rado ten tik keletą šaulių, kurie sakėsi apšaudę lenkus iš pamiškės ir rodė lenkų žygio žymes vieškelyje: sulaužytą vežimą bei daugybę tamsoje išbarstytų šovinių⁷¹⁰.

Mjr. A. Paškovičius traukiniu iš Utenos į Kuktiškes dar pasiuntė V kuopą, kurios vienas būrys su kulkosvaidžiu turėjo skubiai pasiekti Suginčius, o kitas būrys – Opolę, kad užstotų lenkams kelią. Tuo metu III kuopos žvalgai Raguškių kaime užklupo lenkų žvalgus, kuriuos išblaškė, paimdami 2 vežimus ir keletą arklių⁷¹¹.

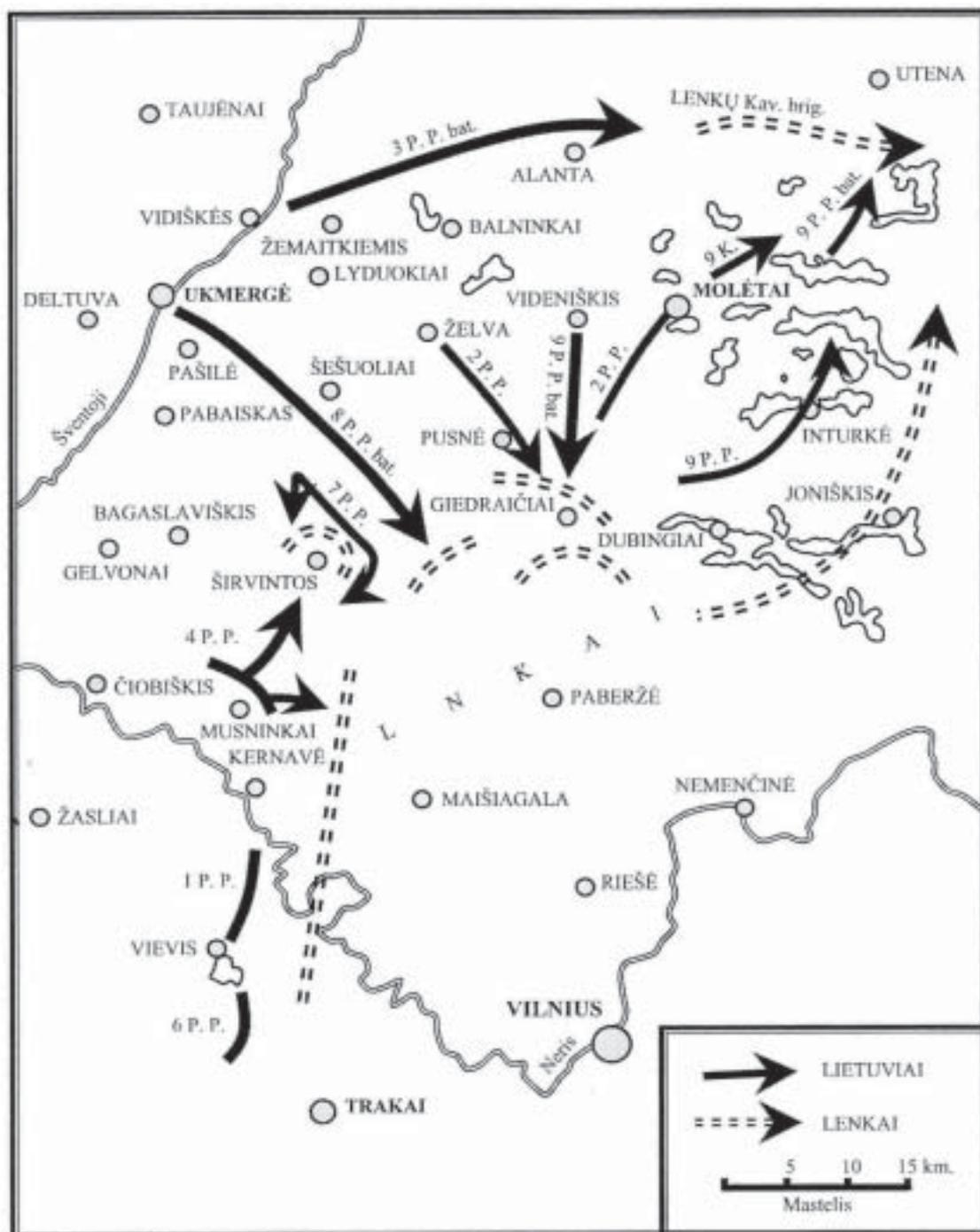
Lapkričio 24 d. V kuopos būrys Opolės apylinkėse bandė pastoti lenkams kelią ir juos apšaudė. Tačiau lenkai perėjo atakon ir būrį išblaškė. Suginčiuose lenkai užklupo IX pėst. pulko I bataliono gurguolę, paėmė 6 arklius, 3 porinius vežimus ir I, II bei I kulkosvaidžių kuopų raštines. Iš Suginčių lenkų kavalerijos brigada, išbuvusi mūsų fronto užnugaryje 7,5 dienos, per Opolę–Labanorą peržengė naująją neutralią juostą ir susisiekė su savosios kariuomenės daliniais⁷¹².

Ir taip dėl čia tam tikslui atsiųsto IX pėst. pulko neveiklumo buvo pavėluota ir lenkai laisvai grįžo atgal, nusivarydami per 100 ūkininkų pastočių su prisiplėštu maistu. O šis pulkas ir Utenos komendantūros kuopa, be abejo, galėjo čia lenkų brigadą išblaškyti ir iš jos grobį atimti.

Mūsų kariuomenės daliniams nepasisekė šios lenkų brigados nuginkluoti visų pirma todėl, kad neturėta savosios kavalerijos. Jeigu paskutiniojo lenkų puolimo metu ši brigada būtų iš užnugario smogusi į kuri nors lietuvių fronto barą, jų negausios išskaidytos kariuomenės dalys galėjo patirti neišvengiamą katastrofą. Tačiau šiuo atveju brigada lietuviams didesnių nuostolių ir nepadarė. Ji neatliko jokio taktinio uždavinio. Svarbiausia tai, jog lenkų kavalerijos brigadai, prasiveržusiai į tolimą užnugarį, nepavyko išsklaidyti lietuvių jėgų ir susilpninti jų ginamo Musninkų–Giedraičių baro.

Kovos su želigovskininkais Musninkų ruože. Didžiosios lenkų ofenzyvos metu želigovskininkai nepaliko ramybėje ir IV pėst. pulko, gynusio barą tarp VII pėst. pulko ir Neries–Musninkų ir jų apylinkių. Lenkai, verždamiesi Širvintų kryptimi, daug kartų bandė pralaužti frontą tarp IV pėst. pulko kairiojo ir VII pėst. pulko dešiniojo sparno – ties Užušilių kaimu.

Pradėję didžiąją ofenzyvą Širvintų–Giedraičių kryptimi, lenkai lapkričio 17 d. 9 val. smarkia artilerijos ugnimi apšaudė ir Ramoniškių–Musninkų–Taučiulių–Levainių liniją užėmusį IV pėst. pulką. Apie 11 val. jie puolė Sketerius, bet artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi buvo atmušti.

45 schema
 Širvintų – Giedraičių – Musninkų kautynės 1920 m. lapkričio 19–21 d.

Kitos dienos 9 val. lenkai puolimą pakartojo. Kadangi nebuvo spėta gerai apsikasti, mūsiškiai perėjo į kontrpuolimą ir, padedant artilerijai, lenkus vėl nuvijo. 19 val. naujas priešo puolimas buvo atremtas. Lenkai visą naktį iš artilerijos apšaudė Musninkus, neleidami kareiviams kasti apkasų⁷¹³ (žr. 45 schemą).

Lapkričio 19 d., gavę pastiprinimą, lenkai pradėjo smarkų puolimą. Atmušti nuo Musninkų ir Taučiulių, jie metėsi į Michailiškiuose stovinčią užtvaram. Maždaug du batalionai pėstininkų, o už jų ir raitelių eskadronas, susikonsolidavo prie Užušilių kaimo. Jų artilerija smarkia ugnimi apšaudė visą pulko barą, bet ypač Paširvinčius, kur stovėjo bataliono štabas ir baterija. Nepasisekus keliose vietose prasiveržti, dideles jėgas ėmė koncentruoti ties Taučiulių kaimu, kur miškinga vietovė ir tinkama vieta pasislėpti. Mūsų artilerija visą laiką smarkia ir taiklia ugnimi apšaudė lenkus ir tuo padėjo pėstininkams gintis. 11 val. vėl prasidėjo smarkus Musninkų, o netrukus Kunigiškių kaimo puolimas. Po valandos pasirodė 3 lenkų lėktuvai, kurie metė bombas, bet nuostolių nepadarė. Po to lenkai smarkiai apšaudė mūsų bateriją. Teko ją perkelti į kitą vietą. Mūsiškiams nustačius, jog prie Užušilių kaimo stovi lenkų baterija, buvo įsakyta ją apšaudyti⁷¹⁴.

16 val. 3 kuopos lenkų, išsisklaidžiusios grandinėmis, pradėjo pulti Taučiulius. Į kaimą šaudyta iš 2 sunkiųjų ir 4 lengvųjų kulkosvaidžių. Padėtis susidarė labai rimta, juo labiau kad kairysis sparnas buvo visai atidengtas ir apie VII pėst. pulką nieko nebuvo girdėti. Lenkų artilerija taip smarkiai šaudė, jog per pakilusias prieš apkasus dulkes ir dūmus net nesimatė lenkų grandinių. Taučiuliuose tebuvo iš viso 37 IV pėst. pulko kariai su 2 kulkosvaidžiais. Vieną iš jų sudaužė prieš artilerijos sviedinys, o kitam nuo per didelio veikimo perdegė vamzdis. Tuo būdu puolant lenkams nebeturėta nei vieno kulkosvaidžio. Pasibaigė ir karių šoviniai. Iš pradžių gynėjai mėgino atmušti lenkus rankinėmis granatomis, bet ir tų pristigta. Neturint kitos išeities teko pasitraukti. Lenkai Taučiulius užėmė⁷¹⁵.

Nors Širvintos lietuvių ir buvo užimtose, tačiau IV pėst. pulko padėtis nuo to nė kiek nepagerėjo – lenkai toliau tęsė puolimą. Pulko vadovybė, pasinaudodama tuo, jog ties Musninkais lenkų puolimas šiek tiek aprimo, vieną kuopą iš miestelio, o kitą iš atsargos pasiuntė atkurti padėtis Taučiuliuose. 17 val. 30 min. VII pėst. pulko vadas pranešė, jog iš lenkų belaisvių sužinota apie prieš sumanymą prieš IV pėst. pulką pasiūsti dar 7 kuopas. Pasiūstos į Taučiulius mūsų kuopos iš dviejų pusių apsupo kaimą ir, pasinaudojusios tamsa, priėjo prie jo ir atakavo rankinėmis granatomis. Lenkai, nesitikėdami tokio greito kontrpuolimo, paniškai išsibėgiojo, palikę daug šautuvų ir amunicijos. Į nelaisvę buvo paimta 14 kareivių ir nemažai grobio. Pulkas patyrė šiuos nuostolius: atsitraukiant iš Taučiulių 5 kareiviai pateko nelaisvėn, užmuštas arklys ir netekta 2 kulkosvaidžių⁷¹⁶.

Lapkričio 20 d. vyko tik maži žvalgų susirėmimai. Pulkui buvo įsakyta pasirėngti puolimui ir atsiimti senąją Ramoniškių–Sketerių liniją. Puolimui pulkas buvo padalytas į dvi voras. Kpt. J. Vidugirio vadovaujama kairioji vora (I, II, III ir IX kuopos 14 kulkosvaidžių, X baterijos būrys) turėjo kitos dienos ankstyvą rytą susitelkti Taučiulių kaimo apylinkėse, išmušti lenkus iš Užušilių bei Sketerių kaimų ir užimti kairiąją senos apkasų linijos sparną. Kpt. J. Andrašiuo vadovaujama dešinioji vora (V, VI, VII ir VIII kuopos, 15 kulkosvaidžių, X baterijos būrys ir 13 raitelių) turėjo tuo pačiu laiku susirinkti Kunigiškių kaimo apylinkėse ir, reikalui esant, pa-

gelbėti kairiajai vora išmušti lenkus iš Sketerių kaimo, kur jie buvo labiausiai įsistiprinę. Užėmus minėtąją liniją, įsakyta būti pasirengusiems pulti toliau⁷¹⁷.

Lapkričio 21 d. 6 val. kairioji vora iš Taučiulių išvyko Užušilių link. Lenkai didesnio pasipriešinimo neparodė ir Užušiliai greit buvo užimti. Su lenkais susiremta ant 128 aukštumos. Energingu antpuoliu vora lenkus iš šios aukštumos išmušė, o 7 val. 15 min. buvo užimta ir 123 aukštuma Sketeriuose lenkai atkakliai priešinosi, bet, mūsiškiams pradėjus juos apeiti iš sparnų, panikoje paliko šį bei Kaimynų kaimus. Minėtos vietovės buvo užimtos 9 val.

Dešinioji kolona tuo pat laiku energingai puolė 150 aukštumą ir greit ją užėmė. Pasiuntus žvalgus Kernavės link, viena kuopa liko apkasuose, o dvi kuopos iš Kunigiškių puolė Viciūnus. Juos užėmus buvo puolami Kryžiaukos, Pajuodžių ir Vaitkūnų kaimai. Nors priešas iš pradžių labai atkakliai gynėsi, mūsiškiai po valandos minėtus punktus užėmė ir be perstojo vijo lenkus, neatsižvelgdami į jokias kliūtis. Nors daug pulko karių buvo sužeista, bet jie lenkais buvo taip pasipiktinę, jog, nereaguodami į jų šaudymą, vijo priešą tol, kol uždusę parkrisdavo, nebegalėdami toliau bėgti. Iki 9 val. pulkas užėmė visą senąją apkasų liniją. Galutinai sumušti lenkus sutrukdė Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija, reikalaujama nutraukti kovas. Tai ir buvo įvykdyta⁷¹⁸.

Kovų metu paimti 29 belaisviai ir daug grobio. Pulko nuostoliai: 2 kareiviai užmušti, sužeistas 1 karininkas ir 17 kareivių⁷¹⁹.

Tuo būdu IV pėst. pulkas ties Musninkais ne tik atlaikė didelį priešų jėgų spaudimą, bet labai daug prisidėjo prie gen. L. Želigovskio kariuomenės pralaimėjimo. Todėl šias paskutiniąsias lemiamas karines operacijas tikslinga vadinti Širvintų–Giedraičių–Musernų operacijomis. Jas labai teigiamai įvertino Lietuvos aukščiausioji vadovybė bei visa tauta⁷²⁰ (*plačiau žr. 19 priedą*).

Lietuvos kariuomenė kovojo ryžtingai, nes gerai žinojo, už ką ir dėl ko kovoja. Žinojo gerai, kad iš kitos pusės taip pat kovojama ir kad jie nėra palikti savo pačių likimui. Nors priešas buvo keleriopai gausesnis, tačiau aršioje kovoje lenkų grobuoniška galybė buvo palaužta.

K a r o p a l i a u b ū s u t a r t i s. Nepavykęs lenkų gen. L. Želigovskio puolimas Giedraičių, Širvintų ir Musninkų kryptimi, prastėjanti jo kariuomenės padėtis, Antantės ir Tautų Sąjungos spaudimas bei kt. veiksniai privertė gen. L. Želigovskį susilaikyti nuo tolesnių karo veiksmų su Lietuva. 1920 m. lapkričio 19 d. jis Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos pirmininkui plk. A. Chardigny pareiškė susilaikysiąs nuo bet kurių puolamųjų veiksmų su sąlyga, jeigu ir lietuviai išsipareigosią tai daryti, atitraukdami savo kariuomenę į 1920 m. birželio mėn. lenkų laikytas pozicijas. Tačiau karinė kontrolės komisija siūlė gen. L. Želigovskiui atitraukti savo ginkluotąsias pajėgas į tų metų lapkričio 15 d. lenkų kariuomenės laikytąją liniją. Abiem valstybėms buvo pasiūlyta susilaikyti nuo tolesnių karo veiksmų. Viena iš pirmųjų Lietuvos vyriausybės keliamų sąlygų buvo reikalavimas, kad Lenkija priverstų gen. L. Želigovskį paklusti Lenkijos įsakymams ir paliaubų sutartis būtų pasirašyta su Lenkijos vyriausybės įgaliotiniu. Plk. A. Chardigny garantavo lietuviams, kad gen. L. Želigovskio kariuomenė laikysis paliaubų susitarimų. Kartu jis išpėjo lietuvius, jog, šiems nesilaikant susitarimų, gen. L. Želigovskiui į pagalbą atei-

sianti reguliarioji lenkų kariuomenė. Tokia plk. A. Chardigny pozicija aiškiai rodė, jog Karinė kontrolės komisija remia gen. L. Želigovskį bei Lenkiją⁷²¹.

1920 m. lapkričio 27 d. Tautų Sąjungos kontrolės komisija su Lenkijos vyriausybės atstovu M. Kosakovskiu atvyko į Kauną. Derybos vyko Kauno geležinkelio traukinio vagonė. Paliaubų sutarties protokolas buvo pasirašytas lapkričio 29 d. 14 val. Lenkijos vyriausybės vardu paliaubų sutartį pasirašė įgaliotinis M. Kosakovskis, o Lietuvos vardu – įgaliotinis Ig. Jonynas ir Generalinio štabo viršininkas plk. K. Kleščinskas. Minėtą sutartį taip pat pasirašė ir derybose dalyvavę keturi Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariai. Ji buvo patvirtinta Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos antspaudu⁷²².

Paliaubų sutartį sudarė 3 punktai: 1. Karo veiksmai tarp Lietuvos ir gen. L. Želigovskio kariuomenių nutraukiami nuo 1920 m. lapkričio 30 d. 24 d.; 2. Karo veiksams pasibaigus, Karinės kontrolės komisija vykdo apsikeitimą karo belaisviais; 3. Karinė kontrolės komisija tarp abiejų kariuomenių nustato neutralią zoną⁷²³ (*plačiau žr. 20 priedą*).

Tą pačią dieną armijos vadas gen. S. Žukauskas įsakė visų divizijų vadams, pasiliekančioms užimtose vietose, tuoju sustabdyti karo veiksmus ir nesiųsti į priešų pusę nei žvalgų, nei pasienio kareivių ruožė nuo Valkininkų geležinkelio stoties iki Jonišio imtinai⁷²⁴.

Remdamasi 1920 m. lapkričio 29 d. pasirašyto paliaubų sutarties protokolo § 3 turiniu, Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija ir nustatė neutralią zoną. Abi pusės turėjo pasitraukti po 3 km. Tuo būdu susidarė 6 km pločio neutrali zona. Lietuvių ir lenkų valdžioms kontrolės komisija pasiuntė vienodo turinio notas, kuriomis abi šalys buvo įpareigosios iki 1920 m. gruodžio 3 d. 12 val. pasitraukti iš nustatytosios zonos ir kitą dieną pranešti komisijai apie susitarimo įvykdymą⁷²⁵ (*žr. 21 priedą*). Nustatytu laiku abiejų pusių kariuomenės buvo atitrauktos.

To meto spaudoje Lietuvos vadovybei buvo priekaištaujama, kad po Širvintų–Giedraičių–Musninkų kautynių laimėjimo ji neturėjusi paisyti Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos reikalavimų nutraukti karo veiksmus, bet žygiuoti pirmyn ir atsiimti gen. L. Želigovskio kariuomenės okupuotą Vilnių ir Vilniaus kraštą. Tuo metu ėjęs II pėst. pulko vado pareigas mjr. J. Petraitis, išreikšdamas daugelio karininkų bei kareivių nuotaikas, vėliau savo prisiminimų knygoje taip rašė: „...ties Giedraičiais ir Širvintais mes priešą sumušėm, bet pasinaudoti mūsų kautynių laimėjimo vaisiais mums nebedavė. Išėjo taip, kad sumušėm priešą, o kautynes visgi pralaimėjom... Giedraičių ir Širvintų kautynės jau buvo išsprendusios Vilniaus likimą, bet mūsų vadovybė mūsų kautynių vaisiais nemokėjo pasinaudoti“⁷²⁶.

Tačiau Lietuvos vyriausybė buvo įsitikinusi, jog, žygiuojant į Vilnių, gen. L. Želigovskiui tučtuojau ateitų pagalbon reguliariosios lenkų armijos dalys. Todėl ji ir pakluso Karinės kontrolės komisijos reikalavimams.

Reikia pridurti, jog lietuvių fronte lenkai turėjo nemažų nuostolių. Iš jų karininkų Liberto ir Rožickio žurnale „Przegląd Piechoty“ pateiktų statistinių duomenų, kurie 1934 m. buvo perspausdinti mūsų „Karyje“, matyti, jog 1918–1920 m. vykusių kovų dėl Vilniaus ir jo krašto metu lenkai neteko arti 19 000 karių, iš jų apie 15 000 pėstininkų⁷²⁷. Manytume, jog šie skaičiai yra perdėti. „Savanorių žygių“ I tome teigiama, jog karuose dėl Lietuvos nepriklausomybės žuvo 1444 lietuvių ka-

riai, šauliai bei partizanai, o drauge su mirusiais nuo įvairių ligų – 4256 asmenys ir maždaug tiek pat priešų karių. Tuo būdu Lietuvos nepriklausomybės atgavimas atsiėjęs apie 8000–9000 žmonių gyvybių⁷²⁸. Tačiau ir šios žinios dar nėra visiškai tikros ir reikalauja patikslinimo.

Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija, versdama abi puses nutraukti karo veiksmus, vykdė jai iškeltą uždavinį – parengti sąlygas spręsti gen. L. Želigovskio užimtos teritorijos politinę priklausomybę pačių vietos gyventojų apsisprendimu. Todėl, sudarius tarp abiejų kovojančių šalių paliaubas, Tautų Sąjungos taryba vėl pradėjo rūpintis plebiscitu. 1920 m. gruodžio 13 d. Lietuva ir Lenkija Varšuvoje tiesiogiai pradėjo derėtis dėl plebiscito procedūros.

Netrukus paaiškėjo, jog abi šalys – Lietuva ir Lenkija – plebiscito nenorėjo, nes ir viena, ir kita bijojo jį pralaimėti. Lietuvos spauda griežtai pasisakė prieš plebiscitą, nes lenkų okupacija ir sostinės garbė neleidžianti lietuviams priimti plebiscito sprendimo.

1920 m. gruodžio 20 d. Lietuvos delegacija pasiūlė Lenkijos vyriausybei atsisakyti plebiscito Vilniuje ir Vilniaus krašte, pripažinti Lietuvai 1920 m. liepos 12 d. sutarties su Sovietų Rusija sienas, kurias Lietuvos valdžia sutiko koreguoti, Vilnių pripažinti Lietuvos sostine, išvesti iš Lietuvos teritorijos Lenkijos kariuomenę ir ją demobilizuoti⁷²⁹. Tačiau iš šių derybų nieko neišėjo, nes Lenkija nesutiko atsisakyti pretenzijų į Vilnių ir jo sritį. Pamažu abi šalys ėmė nuo siūlomo plebiscito trauktis.

Vilniaus ir Vilniaus krašto atplėšimas nuo Lietuvos buvo skaudus smūgis Lietuvos valstybei, visai lietuvių tautai. Kartu pažymėtina, jog, imdamasi tvarkyti Lietuvos sienų reikalus su Lenkija, Tautų Sąjunga įteisino Lietuvos valstybės egzistenciją tarp kitų valstybių. 1921 m. rugsėjo mėn. Lietuva buvo priimta į Tautų Sąjungos gretas, užėmė savo vietą tarp pasaulio valstybių ir įgijo galimybę savarankiškai tvarkyti savo ateitį.

Svarbiausias pagrindas egzistuoti Lietuvos valstybei buvo visos tautos noras ir ryžtas bei jos ginkluotosios pajėgos, ištengusios atremti trijų galingų priešų agresyvas užmačias mūsų krašto atžvilgiu.

- ¹ E. Aleksandravičius, *XIX amžiaus profiliai*, V., 1993, p. 137.
- ² Blinda (Višinskis P.), „Credo“. *Kilk ir kelk!*, *Varpas*, 1901, Nr. 5, p. 50–51.
- ³ E. Aleksandravičius, *XIX amžiaus profiliai*, p. 144.
- ⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, Klivlendas, 1981, p. 60.
- ⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, Niujorkas, 1964, p. 183.
- ⁶ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, Bostonas, 1964, p. 91.
- ⁷ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, V., 1990, p. 85–86.
- ⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 178.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, V., 1992, p. 39.
- ¹¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 133–135.
- ¹² B. Waligora, *Dzieje 85 pulku strzelców Wilenskich*, Warszawa, 1928, p. 12.
- ¹³ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 400.
- ¹⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 143–144.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ B. Waligora, *Dzieje 85 pulku...*, p. 154.
- ¹⁷ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, V., 1980, p. 37.
- ¹⁸ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 52.
- ¹⁹ *Laikinosios vyriausybės žinios*, K., 1919, Nr. 2–3.
- ²⁰ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 38.
- ²¹ Savanoris. Lietuvos kariuomenės užuomazga Vilniuje, *Karys*, K., 1928, Nr. 8, p. 160; K. Škirpa, Savanorių pašaukimas, *Sėja*, Čikaga, 1968, Nr. 1, p. 5.
- ²² P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, V., 1979, p. 235; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, Londonas, 1960, p. 43–44.
- ²³ *Laikinosios vyriausybės žinios*, K., 1919, Nr. 2–3; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 61–62.
- ²⁴ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 87.
- ²⁵ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai, *Mūsų žinynas*, t. 19, K., 1930, p. 261.
- ²⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 84–85.
- ²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 191.
- ²⁸ Ten pat, p. 192.
- ²⁹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 86–87.
- ³⁰ V. Lesčius, *Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 metais*, V., 1992, p. 24–25.
- ³¹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 444.
- ³² Ten pat, p. 448.
- ³³ Ten pat, p. 456.
- ³⁴ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 74.
- ³⁵ Z. Jundzill, *Niefortunna wyprawa Kowienska*, t. 5, 1955, p. 206.
- ³⁶ L. G. Kautynės už Vilnių 1919 m. sausio mėn. 6 d. ir balandžio 19 d., *Karys*, K., 1928, Nr. 30, p. 571.
- ³⁷ P. Žilys, Vilniaus operacijos 1919 metų balandžio–gegužės mėnesiais, *Karys*, Niujorkas, 1964, Nr. 9, p. 260.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Ten pat, p. 261.
- ⁴⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 82–83.
- ⁴¹ J. Šaulio 1919 m. balandžio 23 d. pranešimas, *LVCA*, f. 923, ap. 1, b. 12, l. 142–144.
- ⁴² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 189.
- ⁴³ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 89.
- ⁴⁴ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 19, p. 264–265.
- ⁴⁵ Ten pat.
- ⁴⁶ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 62.
- ⁴⁷ Trumpa Nepriklausomybės karo veiksmų apžvalga, *Karys*, K., 1938, Nr. 9, p. 268.
- ⁴⁸ Lietuvos vyriausybės Vyriausiojo įgaliotinio sekretoriaus St. Lozoraičio 1919 m. balandžio 29 d. pranešimas Krašto apsaugos ministrui, *LVCA*, f. 384, ap. 2, b. 4, l. 467.
- ⁴⁹ Dim. plk. ltn. E. Gaidukevičius, Atsiminimai iš tarnybos I gūdų pėst. pulke, *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 226.
- ⁵⁰ L. e. I pėst. baltgudžių pulko vado p. karin. E. Gaidukevičiaus 1919 m. birželio 12 d. raportas Nr. 1008 Gardino tvirtovės komendantui, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 4, l. 530.

- ⁵¹ *Dziennik Wilenski*, 1919 m. balandžio 30 d.; *Nasz Kraj*, 1919 m. gegužės 13 d.; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 187.
- ⁵² Lenkai Lietuvoje, *Kariškių žodis*, 1919 m. birželio 19 d.
- ⁵³ Ten pat.
- ⁵⁴ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 189–190.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 281.
- ⁵⁶ Žr. P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 168–169.
- ⁵⁷ Prancūzų karinės misijos Lietuvoje pirmininko plk. ltn. C. K. Reboulio 1919 m. birželio 18 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 8.
- ⁵⁸ Plk. ltn. V. Steponaitis, *Demarkacinė linija*, K., 1937, p. 1.
- ⁵⁹ Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 07 01–08), *Kariškių žodis*, 1919 07 10.
- ⁶⁰ Atskiro bataliono vado karin. K. Škirpos 1919 m. liepos 5 d. slaptas pareiškimas Nr. 2349 Atskiros brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 38.
- ⁶¹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. liepos 7 d. telefonograma Nr. 54 lenkų gen. S. Šeptickiui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 15.
- ⁶² Gen. št. plk. Lanskoronskis, Apžvalga mūsų politinės kovos dėl Vilniaus, *Mūsų žinynas*, t. 29, K., 1935, p. 373.
- ⁶³ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 269.
- ⁶⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 217.
- ⁶⁵ Ten pat.
- ⁶⁶ Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 24.
- ⁶⁷ Br. Balčiūnas, Kaip 1919 metais lenkai paėmė Merkinę, *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 194–195.
- ⁶⁸ Ten pat, p. 202–206; Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 31.
- ⁶⁹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 101.
- ⁷⁰ Ten pat, p. 101–102.
- ⁷¹ Plk. ltn. V. Steponaitis, *Demarkacinė linija*, p. 2.
- ⁷² Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 31.
- ⁷³ Lenkų armijos I divizijos vadovybės 1919 m. liepos 26 d. pasiūlytos sutarties Lietuvos kariuomenės generaliniam štabui projektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 65, l. 32.
- ⁷⁴ Lietuvos kariuomenės generalinio štabo viršininko 1919 m. liepos 27 d. atsakymas lenkų I divizijos vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 31.
- ⁷⁵ Santykiai su lenkais, *Kariškių žodis*, 1919 08 07.
- ⁷⁶ Santykiai su lenkais, *Kariškių žodis*, 1919 08 14.
- ⁷⁷ *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 24, l. 15.
- ⁷⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 395.
- ⁷⁹ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 5, p. 6.
- ⁸⁰ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 2, p. 4–6.
- ⁸¹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, K., 1936, p. 65–68.
- ⁸² Ten pat, p. 68–74.
- ⁸³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 120.
- ⁸⁴ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 399.
- ⁸⁵ St. Varanka, Lenkų praeities intrygos ir samokslas Lietuvoje, *Karys*, Brukllynas, 1978, Nr. 7 (1544), p. 291.
- ⁸⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 111.
- ⁸⁷ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 266.
- ⁸⁸ Ten pat.
- ⁸⁹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 17.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 27.
- ⁹¹ G. Surgailis, Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais, *Karo archyvas*, t. 15, V., 1998, p. 107.
- ⁹² V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...*, p. 116.
- ⁹³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 121.
- ⁹⁴ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 2, p. 6.
- ⁹⁵ Ten pat, p. 7.
- ⁹⁶ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 44.
- ⁹⁷ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 5, p. 8.

- ⁹⁸ Ten pat, p. 9.
- ⁹⁹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 49.
- ¹⁰⁰ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 231–232.
- ¹⁰¹ M. Šalčius, *Lenkų sąmokslas Lietuvoje*, Čikaga, 1921, p. 25–26
- ¹⁰² P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija, K.*, 1925, Nr. 3, p. 12.
- ¹⁰³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 124.
- ¹⁰⁴ Ten pat, p. 124–125.
- ¹⁰⁵ Ten pat, p. 126.
- ¹⁰⁶ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija, K.*, 1925, Nr. 4, p. 11.
- ¹⁰⁷ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 401.
- ¹⁰⁸ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 127.
- ¹⁰⁹ Ten pat, p. 128.
- ¹¹⁰ Ten pat.
- ¹¹¹ St. Varanka, Sąmokslas Lietuvoje ir lenkų praeities intrygos, *Karys*, Bruklinas, 1978, Nr. 8, p. 325; P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 134.
- ¹¹² Ten pat.
- ¹¹³ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 95.
- ¹¹⁴ Ten pat.
- ¹¹⁵ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 407.
- ¹¹⁶ M. Šalčius, *Lenkų sąmokslas Lietuvoje*, p. 35.
- ¹¹⁷ *Savanorių žygiai*, t. 1, sud. P. Ruseckas, V., 1991, p. 258–259.
- ¹¹⁸ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 240–241.
- ¹¹⁹ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 259–260.
- ¹²⁰ Generalinio štabo viršininko karin. M. Velykio 1919 m. rugpjūčio 29 d. įsakymas Nr. 100 I brigados vadui karin. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 65, l. 29.
- ¹²¹ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 139.
- ¹²² J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 113–114.
- ¹²³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 409.
- ¹²⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 251–252.
- ¹²⁵ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 409.
- ¹²⁶ *LE*, t. 23, Bostonas, 1961, p. 254–255.
- ¹²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 312.
- ¹²⁸ S. Zaskevičius, Kelią istorijos teisingumui (1919 metų kovas dėl Seinų prisiminus), *Mūsų žinynas*, t. 19, K., 1930, p. 359.
- ¹²⁹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 29; Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika, ten pat, ap. 3, b. 534, l. 107.
- ¹³⁰ 1919 m. įsakymai Seinų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 1565, ap. 2, b. 76, l. 1.
- ¹³¹ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 3, Bostonas, 1966, p. 494; *LE*, t. 10, Bostonas, 1957, p. 97.
- ¹³² *LE*, t. 4, Bostonas, 1954, p. 454; J. Ramanauskas, 1918–1920 metai Seinų krašte, *Karo archyvas*, t. 12, K., 1940, p. 212; ten pat, p. 225.
- ¹³³ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 30.
- ¹³⁴ 1919 m. įsakymai Seinų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 1565, ap. 2, b. 76, l. 19.
- ¹³⁵ Seinų m. ir apskr. komendantūros žinios 1919 m. gegužės 7–13 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 62, l. 76–77.
- ¹³⁶ S. Zaskevičius, Kelią istorijos teisingumui..., p. 359–360.
- ¹³⁷ Ten pat.
- ¹³⁸ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 96.
- ¹³⁹ 1919 m. įsakymai Suvalkų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 178, l. 1.
- ¹⁴⁰ Suvalkų m. ir apskr. komendanto 1919 m. birželio 23 d. pranešimas Nr. 149 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 7.
- ¹⁴¹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 11, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 27.
- ¹⁴² Ten pat, b. 178, l. 13–17.
- ¹⁴³ Suvalkų m. ir apskr. komendantūros žinios 1919 m. liepos 25 d., ten pat, b. 181, l. 42–43.
- ¹⁴⁴ Suvalkų m. ir apskr. komendanto karin. J. Perekšlio 1919 m. liepos 26 d. raštas Nr. 688 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, ten pat, l. 16.

- ¹⁴⁵ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 362.
- ¹⁴⁶ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 130.
- ¹⁴⁷ KAM rikiuotės skyriaus 1919 m. rugpjūčio mėn. (diena nenurodyta) įsakymas nr. 3377 Suvalkų komendantui, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 26a.
- ¹⁴⁸ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 363.
- ¹⁴⁹ Ten pat, p. 364.
- ¹⁵⁰ Ministerių pirmininkas Seinuose, *Lietuva*, Nr. 185, 1919 08 24.
- ¹⁵¹ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 66.
- ¹⁵² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 328.
- ¹⁵³ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 66.
- ¹⁵⁴ Kovos su lenkais Suvalkijoje (1919 08 22–23 ir 28 d.), *Kariškių žodis*, Nr. 17, 1919 rugsėjo 11.
- ¹⁵⁵ Naujas lenkų iš pasalų puolimas, *Lietuva*, Nr. 187, 1919 08 27.
- ¹⁵⁶ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 67.
- ¹⁵⁷ Ten pat, l. 68.
- ¹⁵⁸ Ten pat, l. 69.
- ¹⁵⁹ Ten pat.
- ¹⁶⁰ Seinų lenkų sukilimas, *Lietuva*, Nr. 188, 1919 08 28.
- ¹⁶¹ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 69–70.
- ¹⁶² Ten pat.
- ¹⁶³ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 370–371.
- ¹⁶⁴ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 71–72.
- ¹⁶⁵ Ten pat.
- ¹⁶⁶ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Čikaga, 1959, p. 198.
- ¹⁶⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos (1919–1920 m.), *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 232.
- ¹⁶⁸ Fronto vado Suvalkijoje karin. K. Žuko 1919 m. rugsėjo 1 d. telefonograma Nr. 33 KAM generalinio štabo operatyvinio skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 182–183.
- ¹⁶⁹ Ten pat, l. 183–184.
- ¹⁷⁰ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 233.
- ¹⁷¹ Ten pat.
- ¹⁷² K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 233.
- ¹⁷³ Dr. K. Graužinis, Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių, *Rytų Lietuva*, Čikaga, 1980, p. 450–451.
- ¹⁷⁴ Marijampolės bataliono vado 1919 m. rugsėjo 21 d. pareiškimas Nr. 947 II brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 230; II baterijos vado 1919 m. rugsėjo 21 d. pareiškimas Nr. 721 Panevėžio grupės vadui, ten pat, l. 232; II brigados vado karin. St. Nastopkos 1919 m. rugsėjo 23 d. pareiškimas Nr. 1201 Vyr. kariuomenės vadui, ten pat, l. 231.
- ¹⁷⁵ Steigiamojo Seimo darbai. 1920 m. birželio 18 d. I sesijos 17 posėdis.
- ¹⁷⁶ Santykiai su lenkais (1919 09 09–09 20), *Kariškių žodis*, 1919 09 25, Nr. 19, p. 149.
- ¹⁷⁷ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 3, p. 457.
- ¹⁷⁸ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 261–262.
- ¹⁷⁹ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 198.
- ¹⁸⁰ Širvintų m. ir apskr. komendantūros sudėtis 1919 m. liepos 30 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 63, l. 67.
- ¹⁸¹ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 282.
- ¹⁸² Ten pat, p. 361.
- ¹⁸³ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 198.
- ¹⁸⁴ Ukmergės m. ir apskr. komandanto karin. K. Vilimo 1919 m. rugsėjo 1 d. telefonograma Nr. 32 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 40, l. 186.
- ¹⁸⁵ Karin. A. Pošiūno 1919 m. rugsėjo 2 d. telefonograma Nr. 37 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 188.
- ¹⁸⁶ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 269–270; P. Gudelis, Širvintų miesto ir apskr. karo komendantūra, *Karys*, Brukllynas, 1967, Nr. 1, p. 42.
- ¹⁸⁷ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 271–272.
- ¹⁸⁸ Santykiai su lenkais (1919 09 20–10 14), *Kariškių žodis*, 1919 10 17, Nr. 22, p. 165.
- ¹⁸⁹ Ten pat.
- ¹⁹⁰ Ten pat, p. 165–174.

- ¹⁹¹ 1919 m. įsakymai I pėst. brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 89, l. 68.
- ¹⁹² KAM generalinio štabo žvalgų dalies savaitinė (1919 12 21–12 31) santrauka apie lenkų frontą, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 41–42.
- ¹⁹³ Ten pat.
- ¹⁹⁴ Santykiai su lenkais (1920 01 13–01 20), *Kariškių žodis*, K., 1920 01 22, Nr. 4, p. 25–26.
- ¹⁹⁵ Santykiai su lenkais (1920 01 28–02 08), *Kariškių žodis*, K., 1920 02 12, Nr. 7, p. 49–50.
- ¹⁹⁶ Lenkų pajėgos Lietuvoje 1920 m. sausio 25 d., *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 98, l. 129–130.
- ¹⁹⁷ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1920 m. vasario 7 d. slapta direktyva Nr. 1 brigadų vadams, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 28.
- ¹⁹⁸ KAM generalinio štabo viršininko padėjėjo plk. K. Kleščinsko 1920 m. sausio 28 d. slaptas raštas Nr. 302 K/78 Krašto apsaugos viceministrui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 26–27.
- ¹⁹⁹ Generalinio štabo padėjėjo plk. K. Kleščinsko 1920 m. sausio 28 d. slaptas raštas (pasiūlymas) Nr. 304 K/77 generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 164, l. 1.
- ²⁰⁰ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1920 m. vasario 7 d. slapta direktyva Nr. 1 brigadų vadams, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 28.
- ²⁰¹ Ten pat, l. 28–29.
- ²⁰² Ten pat.
- ²⁰³ Santykiai su lenkais (1920 03 14–03 22), *Kariškių žodis*, K., 1920 03 25, Nr. 13, p. 111.
- ²⁰⁴ Ten pat; Santykiai su lenkais (1920 03 25–03 29), *Kariškių žodis*, K., 1920 04 01, Nr. 14, p. 121–122.
- ²⁰⁵ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 367.
- ²⁰⁶ Ten pat, p. 368.
- ²⁰⁷ KAM generalinio štabo žvalgų dalies savaitinė suvestinė apie lenkų kariuomenės skaičių Lietuvoje nuo 1920 m. balandžio 27 d. iki gegužės 2 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 125.
- ²⁰⁸ Santykiai su lenkais (1920 04 13–05 18), *Kariškių žodis*, K., 1920 05 13, Nr. 20, p. 185–186.
- ²⁰⁹ Bendros žinios apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1920 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 214, l. 1.
- ²¹⁰ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 38–39.
- ²¹¹ Ten pat.
- ²¹² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 13, l. 2.
- ²¹³ Ten pat, l. 4.
- ²¹⁴ Plk. H. Robinsono 1920 m. vasario 20 d. raštas-pasiūlymas Lietuvos Respublikos Prezidentui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 354, l. 209.
- ²¹⁵ Ten pat.
- ²¹⁶ Ten pat.
- ²¹⁷ Lentelė sudaryta, remiantis bendromis žiniomis apie kariuomenės sudėtį 1920 m. liepos 1–gruodžio 22 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 214, l. 1; b. 19, l. 12, 22; ap. 3, b. 165, l. 58.
- ²¹⁸ Žinios apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1920 m. gruodžio 15 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 119, l. 41.
- ²¹⁹ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 44.
- ²²⁰ Ten pat, l. 47.
- ²²¹ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 166, 207.
- ²²² Ten pat, p. 207–208.
- ²²³ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 270–271.
- ²²⁴ Ten pat, p. 271–272.
- ²²⁵ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 161.
- ²²⁶ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 210–211.
- ²²⁷ Ten pat, p. 211.
- ²²⁸ M. Nowak-Kielbikowa, *Polska–Wielka Brytania w latach 1918–1923*, Warszawa, 1975, p. 216.
- ²²⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 584.
- ²³⁰ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 542.
- ²³¹ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 49.
- ²³² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 586.
- ²³³ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 35.
- ²³⁴ Ten pat.
- ²³⁵ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 221.

- ²³⁶ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 35–37; Armijos rezervo viršininko 1920 m. liepos 13 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 1, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 27–28; 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 221.
- ²³⁷ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 542.
- ²³⁸ Vyr. ltn. Leknickas, V pėst. DLK Kęstučio pulkas, *Karys*, K., 1927, Nr. 28, p. 254–255; V. V., Vilniaus miesto komendantūra, *Kardas*, K., 1937, Nr. 3, p. 63.
- ²³⁹ J. Petruitis, *Laisvę ginant*, Čikaga, 1952, p. 36.
- ²⁴⁰ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 283–284.
- ²⁴¹ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, K., 1937, p. 37.
- ²⁴² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 447–449.
- ²⁴³ J. Petruitis, *Laisvę ginant*, p. 45, 47.
- ²⁴⁴ K. Ališauskas, Istorinės pastabos, *Karys*, Bruklinas, 1974, Nr. 2, p. 54.
- ²⁴⁵ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 452.
- ²⁴⁶ Armijos vado gen. ltn. S. Nastopkos 1920 m. liepos 16 d. telefonograma Nr. 666 II divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 218, l. 1.
- ²⁴⁷ K. Ališauskas, Istorinės pastabos..., p. 54.
- ²⁴⁸ Atskiro brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 46.
- ²⁴⁹ Lenkų brigados nuginklavimas 1920 m. liepos 18 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 66, l. 111.
- ²⁵⁰ Ten pat, l. 147–153.
- ²⁵¹ K. Ališauskas, Istorinės pastabos..., p. 54.
- ²⁵² *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 1, V., 1971, p. 484.
- ²⁵³ Ten pat, p. 484–486.
- ²⁵⁴ Vilniaus m. komendanto 1920 m. liepos 29 d. telefonograma Nr. 6 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 8.
- ²⁵⁵ I. Danilovas, Vilniuje prie bolševikų, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 180–181.
- ²⁵⁶ Lietuvos armijos vado gen. ltn. St. Nastopkos 1920 m. liepos 22 d. raštas Lietuvos teritorijoje laikinai buvusios Rusijos kariuomenės vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 181.
- ²⁵⁷ Ežerėnų grupės štabo viršininko 1920 m. liepos 25 d. skubus operatyvinis pranešimas Nr. 86 Rusijos kariuomenės Švenčionių grupės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 182.
- ²⁵⁸ III pėst. brigados (divizijos) karo dienynas (1919 12 15–1920 10 17), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 85, l. 19.
- ²⁵⁹ 1920 m. liepos 23 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 2 Lietuvos armijai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 78–79.
- ²⁶⁰ 1920 m. liepos 25 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 10 III pėst. divizijai (Ežerėnų grupės kariuomenei), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 20, l. 29–30; III pėst. brigados (divizijos) karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 85, l. 17.
- ²⁶¹ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 1, V., 1962, p. 222–223.
- ²⁶² Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965, p. 153.
- ²⁶³ Vilniaus karinio-revoliucinio komiteto pirmininko R. Muklevičiaus 1920 m. liepos 31 d. slaptas aplinkraštis Nr. 3 miesto sovieto darbo skyriui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 11a.
- ²⁶⁴ Ten pat, l. 11.
- ²⁶⁵ L. e. Vilniaus m. ir apskr. komendanto p. ltn. Vl. Petronaičio 1920 m. liepos 27 d. pareiškimas Nr. 4 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 3.
- ²⁶⁶ Armijos vado gen. ltn. St. Nastopkos 1920 m. liepos 28 d. telefonograma Nr. 492 Vilniaus m. ir apskr. komendantui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 6.
- ²⁶⁷ Vilniaus m. ir apskr. komendanto 1920 m. liepos 29 d. telefonograma Nr. 5 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 7.
- ²⁶⁸ Ten pat, l. 10.
- ²⁶⁹ 1920 m. rugpjūčio 6 d. konvencija tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 183–185.
- ²⁷⁰ Ten pat.
- ²⁷¹ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, Londonas, 1962, p. 198.
- ²⁷² Ten pat, p. 200.
- ²⁷³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 590.
- ²⁷⁴ Ten pat.

- ²⁷⁵ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 562.
- ²⁷⁶ Santykiai su lenkais (1920 07 17–24), *Kariškių žodis*, 1920 07 29, Nr. 31, p. 293; Santykiai su lenkais (1920 07 24–07 31), *Kariškių žodis*, 1920 08 05, Nr. 32, p. 305; Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 562.
- ²⁷⁷ Santykiai su lenkais (1920 07 24–07 31), *Kariškių žodis*, 1920 08 05, Nr. 32, p. 305.
- ²⁷⁸ Ten pat.
- ²⁷⁹ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 32, p. 622.
- ²⁸⁰ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 246.
- ²⁸¹ Lietuvos kariuomenės generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės telefonograma Nr. 814 bolševikų IV armijos revoliucinės karinės tarybos nariui J. Mežlaukiui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 779, l. 10.
- ²⁸² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 246.
- ²⁸³ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 32, p. 622.
- ²⁸⁴ Žinios apie lenkų karo belaisvius 1920 m. rugpjūčio 10 d., *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 138, l. 4.
- ²⁸⁵ Iš lenkų paimtas karo grobis, apskaičiuotas ir įvertintas specialios komisijos 1920 m. liepos 27 – rugpjūčio 6 d., *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 38–46.
- ²⁸⁶ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, p. 210.
- ²⁸⁷ K. Sabalys, Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *MACB RS*, f. 205–231, l. 5.
- ²⁸⁸ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 49, l. 51, 58–60.
- ²⁸⁹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 17–18.
- ²⁹¹ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 256.
- ²⁹² Ten pat, l. 253.
- ²⁹³ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 266.
- ²⁹⁴ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 253.
- ²⁹⁵ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 266.
- ²⁹⁶ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 253.
- ²⁹⁷ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 23 d. telefonograma Nr. 876 Marijampolės grupės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 103.
- ²⁹⁸ Plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. skubi telefonograma Nr. 883 I divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 955, l. 104.
- ²⁹⁹ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. telefonograma Nr. 891 I, II ir III divizijų vadams, ten pat, l. 108–109.
- ³⁰⁰ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. telefonograma Nr. 883, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 215, l. 32.
- ³⁰¹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 9–10.
- ³⁰² Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 48.
- ³⁰³ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 65.
- ³⁰⁴ K. Ališauskas, *Istorinės pastabos...*, p. 55.
- ³⁰⁵ Ten pat.
- ³⁰⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 13.
- ³⁰⁷ Ten pat, l. 13–14.
- ³⁰⁸ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 71.
- ³⁰⁹ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 19, p. 266–267.
- ³¹⁰ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 594.
- ³¹¹ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 97–98.
- ³¹² J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 19, p. 268.
- ³¹³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 595.
- ³¹⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 473–474.
- ³¹⁵ Ten pat, p. 476.
- ³¹⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 13–14.
- ³¹⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos (1919–1920), *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 237.
- ³¹⁸ Lietuvių nota lenkams, *Kariškių žodis*, K., 1920 09 02, Nr. 36, p. 346.
- ³¹⁹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 49.
- ³²⁰ Ten pat.

- ³²¹ Ten pat, l. 50.
- ³²² II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1 – rugsėjo 15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 9, l. 50.
- ³²³ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 50.
- ³²⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 74.
- ³²⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 238.
- ³²⁶ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 294–295.
- ³²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybė*, t. 3, Klivlendas, 1982, p. 8.
- ³²⁸ Žinios apie Lietuvos kariuomenę 1920 m. rugsėjo 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 119, l. 22.
- ³²⁹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 17.
- ³³⁰ Ten pat, l. 17–18.
- ³³¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 52.
- ³³² Ten pat.
- ³³³ Ten pat.
- ³³⁴ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³³⁵ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 52.
- ³³⁶ Ten pat, l. 53.
- ³³⁷ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³³⁸ K. Ališauskas, Seinų–Augustavo karo operacijos, *LE*, t. XXVII, Bostonas, 1962, p. 187.
- ³³⁹ II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1–15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 22.
- ³⁴⁰ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 244–245.
- ³⁴¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 53–54; II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1–15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 22.
- ³⁴² KAM generalinio štabo viršininko plk. K. Kleščinsko 1920 m. rugsėjo 3 d. slaptas raštas Nr. 12 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 41.
- ³⁴³ Santykiai su lenkais (1920 09 01–09 08), *Kariškių žodis*, K. 1920 09 10, Nr. 37, p. 349.
- ³⁴⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 90–91.
- ³⁴⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 246.
- ³⁴⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 25.
- ³⁴⁷ Ten pat.
- ³⁴⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 3, p. 75.
- ³⁴⁹ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 245.
- ³⁵⁰ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 101.
- ³⁵¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵² III pėst. divizijos žinios 1920 m. rugsėjo 7 d., *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 13, l. 120.
- ³⁵³ 1920 m. armijos vado įsakymai, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 81, l. 29.
- ³⁵⁴ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³⁵⁶ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 4, p. 113.
- ³⁵⁷ Ten pat, p. 114.
- ³⁵⁸ Ten pat, p. 114–115; Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵⁹ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugsėjo 11 d. telefonograma Nr. 1075 II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 1.
- ³⁶⁰ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 283.

- ³⁶¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55–56.
- ³⁶² Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 284; 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 45.
- ³⁶³ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 4, p. 115–116.
- ³⁶⁴ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 56.
- ³⁶⁵ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 285.
- ³⁶⁶ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 250.
- ³⁶⁷ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 285.
- ³⁶⁸ 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 46.
- ³⁶⁹ Ten pat.
- ³⁷⁰ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 107–110; Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 5, p. 156–157, 160–161.
- ³⁷¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 81.
- ³⁷² Lenkų nota Lietuvos vyriausybei ir atsakymas į ją, *Lietuva*, 1920 09 12; J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija, *Mūsų žinynas*, t. 21, K., 1931, p. 274.
- ³⁷³ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 274.
- ³⁷⁴ Ten pat.
- ³⁷⁵ Ten pat.
- ³⁷⁶ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 611.
- ³⁷⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 85–86.
- ³⁷⁸ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos Kalvarijoje ir Suvalkuose 1920 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, t. 4(61), V., 1977, p. 122–123.
- ³⁷⁹ Ten pat.
- ³⁸⁰ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 278.
- ³⁸¹ Ten pat, p. 280.
- ³⁸² Ten pat.
- ³⁸³ Ten pat, p. 283–284.
- ³⁸⁴ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos..., p. 124.
- ³⁸⁵ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 104.
- ³⁸⁶ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 284.
- ³⁸⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 97–98.
- ³⁸⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 5, p. 161.
- ³⁸⁹ 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 48.
- ³⁹⁰ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 120.
- ³⁹¹ Ten pat, p. 121.
- ³⁹² Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 5, p. 163.
- ³⁹³ K. Ališauskas, Seinų–Augustavo operacijos, *LE*, t. 26, Bostonas, 1962, p. 188.
- ³⁹⁴ Ten pat, p. 189.
- ³⁹⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 34.
- ³⁹⁶ Ten pat.
- ³⁹⁷ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 57.
- ³⁹⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 7(1474), p. 219–220.
- ³⁹⁹ Ten pat.
- ⁴⁰⁰ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 58.
- ⁴⁰¹ 5 pėst. pulko jaun. karin. ltn. Petras Saldukas, *LCVA*, f. 518, ap. 1, b. 3, l. 83.
- ⁴⁰² Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 255; Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 57–58.

- ⁴⁰³ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 8(1475), p. 257.
- ⁴⁰⁴ II pėst. pulko mūšio 1920 m. rugsėjo 22 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 24.
- ⁴⁰⁵ Ten pat.
- ⁴⁰⁶ Ten pat.
- ⁴⁰⁷ J. Smolenski, *Walki Polsko-Litewskie...*, p. 401.
- ⁴⁰⁸ Plk. ltn. V. Vitkauskas, Mūsų pėstininkai, *Mūsų žinynas*, t. 15, K., 1928, p. 254.
- ⁴⁰⁹ *LE*, t. 27, Bostonas, 1962, p. 189.
- ⁴¹⁰ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253; 1920 m. įsakymai artilerijos pulkui, *LCVA*, f. 527, ap. 1, b. 64, l. 529–533.
- ⁴¹¹ 1920 m. įsakymai VIII pėst. pulkui, *LCVA*, f. 521, ap. 1, b. 10, l. 402–410
- ⁴¹² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 312.
- ⁴¹³ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 166–170; VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253.
- ⁴¹⁴ P. Žilio teigimu, per Nemuną ties Druskininkais persikėlė apie 40000 lenkų karių su 30 artilerijos baterijų. Žr. P. Žilys, Kiek lenkų kariuomenės persikėlė per Nemuną ties Druskininkais, *Karys*, Brukllynas, 1963, Nr. 8, p. 237.
- ⁴¹⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 256.
- ⁴¹⁶ 1920 m. rugsėjo 22–23 d. kautynėse Suvalkų fronte žuvusios mūsų dalys, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 32, l. 1.
- ⁴¹⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 256.
- ⁴¹⁸ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 139.
- ⁴¹⁹ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 65.
- ⁴²⁰ VII pėst. pulko I bataliono mūšių su lenkais 1920 09 23–09 25 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 1.
- ⁴²¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 188.
- ⁴²² VII pėst. pulko I bataliono mūšių su lenkais 1920 09 23–09 25 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 1.
- ⁴²³ Ten pat.
- ⁴²⁴ Ten pat, l. 2.
- ⁴²⁵ Ten pat, l. 3.
- ⁴²⁶ Ten pat.
- ⁴²⁷ Ten pat, l. 3–4.
- ⁴²⁸ Mjr. J. Černius, Šešiolika dienų užfrontėje, *Karys*, Brukllynas, 1975, Nr. 3, p. 88.
- ⁴²⁹ Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 159–167.
- ⁴³⁰ Tarp kūjo ir priekalo, *Karys*, 1939, Nr. 26, p. 774.
- ⁴³¹ Mjr. J. Černius, Šešiolika dienų užfrontėje..., p. 90–91.
- ⁴³² Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty..., p. 175.
- ⁴³³ Ten pat, p. 175–177.
- ⁴³⁴ Ten pat, p. 178.
- ⁴³⁵ Butegeidietis. VII p. Ž. k. B. p. istoriška apžvalga, *Karys*, K., 1929, Nr. 32, p. 536.
- ⁴³⁶ Ltn. Namajūnas, Butegeidininkų III bataliono didvyriškas žygis, *Karys*, K., 1938, Nr. 26, p. 739.
- ⁴³⁷ Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty..., p. 183.
- ⁴³⁸ K. Ališauskas, Želigovskiada, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 2, p. 40.
- ⁴³⁹ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24–spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 10.
- ⁴⁴⁰ Ten pat.
- ⁴⁴¹ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo, *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 952.
- ⁴⁴² K. Ališauskas, Želigovskiada..., p. 40.
- ⁴⁴³ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 952.
- ⁴⁴⁴ Vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko 1920 m. rugsėjo 28 d. telefonograma Nr. 1204 I, II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 162.
- ⁴⁴⁵ KAM generalinio štabo viršininko plk. K. Kleščinsko 1920 m. rugsėjo 29 d. telefonograma Nr. 1208 I, II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 183.
- ⁴⁴⁶ Šarvuoto traukinio "Gediminas" dalyvavimo mūšyje 1920 m. rugsėjo 25 d. prie Marcinkonių geležinkelio stoties reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 140, l. 147.
- ⁴⁴⁷ 1920 m. įsakymai šarvuotam traukiniui "Gediminas", *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 4, l. 50.
- ⁴⁴⁸ KAM generalinio štabo 1920 m. rugsėjo 30 d. telefonograma Nr. 1219 šarvuoto traukinio vadui, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 18.

- ⁴⁴⁹ Šarvuoto traukinio "Gediminas" dalyvavimo mūšiuose 1920 m. spalio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 27.
- ⁴⁵⁰ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 952.
- ⁴⁵¹ Šarvuoto traukinio "Gediminas" dalyvavimo mūšiuose 1920 m. spalio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 27.
- ⁴⁵² Šarvuoto traukinio "Gediminas" 1920 m. spalio 3 d. mūšio prie Varėnos stoties reliacija, *LCVA*, f. 838, ap. 1, b. 7, l. 28–29.
- ⁴⁵³ Ten pat.
- ⁴⁵⁴ Šarvuoto traukinio "Gediminas" lauko kovos užrašai, *LCVA*, f. 838, ap. 1, b. 8, l. 23.
- ⁴⁵⁵ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 953.
- ⁴⁵⁶ Ten pat, p. 953–954.
- ⁴⁵⁷ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24 d. – spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 11.
- ⁴⁵⁸ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 291.
- ⁴⁵⁹ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 3 d. telefonograma Nr. 1243 III pėst. divizijos vadui mjr. Ig. Musteikiui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 47.
- ⁴⁶⁰ III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 99.
- ⁴⁶¹ III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 4 d. telefonograma Nr. 1490 armijos vadui gen. S. Žukaukui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 36.
- ⁴⁶² III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 4 d. 23 val. telefonograma Nr. 1493 armijos vadui gen. S. Žukaukui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 33.
- ⁴⁶³ VII pėst. pulko II bataliono vado mjr. A. Kerbelio 1920 m. spalio 4 d. telefonograma Nr. 29 III pėst. divizijos vadui mjr. I. Musteikiui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 41.
- ⁴⁶⁴ Mūsų aviacijos kūrimosi bruožai (Aviacijos šventės proga), *Karys*, K., 1937, Nr. 14, p. 337.
- ⁴⁶⁵ III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 101.
- ⁴⁶⁶ Ten pat.
- ⁴⁶⁷ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24 – spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 11.
- ⁴⁶⁸ Iš III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 6 d. telefonogramos Nr. 1453 dalių vadams, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 20.
- ⁴⁶⁹ Lenkų fronto štabo 1920 m. rugsėjo 23 d. telefonograma Nr. 77 armijos vadui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 43.
- ⁴⁷⁰ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 168.
- ⁴⁷¹ *LE*, t. 35, Bostonas, 1966, p. 421.
- ⁴⁷² Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 172.
- ⁴⁷³ K. Ališauskas, Žvilgsnis į lietuvių–lenkų karą 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1970, Nr. 10, p. 297.
- ⁴⁷⁴ *SSD*, 1920 m. rugsėjo 25 d. I sesijos Nepaprastasis posėdis, p. 400–413.
- ⁴⁷⁵ Steigiamojo Seimo 1920 m. rugsėjo 25 d. I sesijos nepaprastojo posėdžio dalyvių atsišaukimas "Piliečiai", *Kariškių žodis*, K., 1920 10 02, Nr. 39, p. 373.
- ⁴⁷⁶ Steigiamojo Seimo Prezidiumo 1920 m. rugsėjo 27 d. slaptas raštas Nr. 1954 ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 40.
- ⁴⁷⁷ Lietuvos gynimo komiteto pirmininko M. Krupavičiaus 1920 m. spalio 1 d. raštas Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 504, ap. 1, b. 14, l. 56.
- ⁴⁷⁸ *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, Niujorkas, 1975, p. 119.
- ⁴⁷⁹ Krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko 1920 m. spalio 2 d. atsišaukimas "Lietuvos vyrai!", *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 50, l. 53.
- ⁴⁸⁰ Krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko 1920 m. spalio 2 d. atsišaukimas "Mokytinė mūsų jaunuomenė!", *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 50, l. 54.
- ⁴⁸¹ *SSD*, 1921 m. gegužės 13 d. I sesijos 92 posėdis, p. 27.
- ⁴⁸² Ten pat, p. 28.
- ⁴⁸³ Įstatymas Suvalkų fronto atsitikimų tardymo komisijai sudaryti, *Vyriausybės žinios*, K., 1921 m. liepos 20 d., Nr. 68, p. 4.
- ⁴⁸⁴ 1921 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 37, l. 321.
- ⁴⁸⁵ Ten pat, l. 301.
- ⁴⁸⁶ Suvalkų fronto 1920 m. atsitikimams ištirti tardymo komisijos veikimo planas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 287–288.
- ⁴⁸⁷ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 284–285.
- ⁴⁸⁸ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 227

- ⁴⁸⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 611.
- ⁴⁹⁰ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 21, p. 285–286.
- ⁴⁹¹ SSD, 1920 m. spalio 15 d. I sesijos 51 posėdis, p. 474.
- ⁴⁹² J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 21, p. 286.
- ⁴⁹³ G. Kilikevičienė, *Lietuvos ir Lenkijos derybos...*, p. 125.
- ⁴⁹⁴ Ten pat, p. 126.
- ⁴⁹⁵ LCVA, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 1.
- ⁴⁹⁶ Suvalkų sutartis su Lenkija, *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, t. 1 (1919–1929), surinko ir sutvarkė Pranas Dailidė, K., 1930, p. 58–61.
- ⁴⁹⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 239.
- ⁴⁹⁸ A. Budreckis, *Želigovskiada, Karys*, Brukllynas, 1960, Nr. 8, p. 235.
- ⁴⁹⁹ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, p. 237–238.
- ⁵⁰⁰ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių, *Mūsų žinynas*, t. 21, K. 1931, p. 327.
- ⁵⁰¹ Ten pat, p. 328.
- ⁵⁰² Ten pat, p. 328–329.
- ⁵⁰³ KAM generalinio štabo žvalgybos skyriaus 1920 m. spalio 5–16 d. savaitinė santrauka Nr. 37, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 426.
- ⁵⁰⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 245.
- ⁵⁰⁵ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 300.
- ⁵⁰⁶ Ten pat, l. 312.
- ⁵⁰⁷ Ten pat, l. 319.
- ⁵⁰⁸ Ten pat, l. 328.
- ⁵⁰⁹ K. Ališauskas, *Želigovskiada, Karys*, Brukllynas, 1971, nr. 2, p. 43.
- ⁵¹⁰ V. Širvydas, *Bronius Kazys Balutis*, Sodus (Mich.): Backunas, 1951, p. 62.
- ⁵¹¹ K. Ališauskas, *Želigovskiada...*, p. 44.
- ⁵¹² Ten pat, p. 42.
- ⁵¹³ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 331–333.
- ⁵¹⁴ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 616.
- ⁵¹⁵ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 336–338.
- ⁵¹⁶ Ten pat.
- ⁵¹⁷ IV pėst. pulko mūšių 1920 m. spalio 6–9 d. aprašymas, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 51.
- ⁵¹⁸ Ten pat, l. 52.
- ⁵¹⁹ Ten pat, l. 53.
- ⁵²⁰ K. Ališauskas, *Želigovskiada...*, p. 44.
- ⁵²¹ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. telefonograma Nr. 1290 I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai ir III pėst. divizijos vadui mjr. Ig. Musteikiui, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 163.
- ⁵²² Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. telefonograma Nr. 1291 I ir III pėst. divizijų vadams gen. ltn. St. Nastopkai ir mjr. Ig. Musteikiui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 16.
- ⁵²³ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 263–264.
- ⁵²⁴ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas Nr. 6937 III pėst. divizijos vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50.
- ⁵²⁵ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 191.
- ⁵²⁶ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas..., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50.
- ⁵²⁷ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 354.
- ⁵²⁸ V. Šliogeris, Karo mokykla Kaune ir Vilniuje 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1964, Nr. 8, p. 234.
- ⁵²⁹ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 310.
- ⁵³⁰ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 9 d. telefonograma Nr. 1293 I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 166.
- ⁵³¹ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas..., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 51.
- ⁵³² Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 9 d. telefonograma..., LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 166.
- ⁵³³ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 75.
- ⁵³⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 310.
- ⁵³⁵ Vyriausiojo vyriausybės įgaliotinio Vilniuje ir atvaduotuose iš okupacijos kraštuose Igno Jonyno pranešimas spaudoje, kaip gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių, *Lietuva*, 1920 10 17, Nr. 226.

- ⁵³⁶ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 351.
- ⁵³⁷ S. Vansevičius, *Teisinis režimas Vilniaus krašte 1920–1939 metais*, V., 1973, p. 11.
- ⁵³⁸ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 192–193.
- ⁵³⁹ A. Budreckis, *Želigovskiada...*, p. 237.
- ⁵⁴⁰ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 617.
- ⁵⁴¹ Dr. J. Purickis, Seimų laikai, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, K., 1990, p. 105.
- ⁵⁴² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 619.
- ⁵⁴³ Dr. J. Purickis, Seimų laikai..., p. 105.
- ⁵⁴⁴ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 187–188.
- ⁵⁴⁵ Ten pat, p. 189–191.
- ⁵⁴⁶ V. Šliogeris, Karo mokykla Kaune ir Vilniuje 1920 metais..., p. 234.
- ⁵⁴⁷ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 309, 311.
- ⁵⁴⁸ *LE*, t. 34, Bostonas, 1966, p. 197.
- ⁵⁴⁹ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 328–329.
- ⁵⁵⁰ Protestai prieš lenkus, *Karys*, K., 1920 10 14, Nr. 40, p. 386.
- ⁵⁵¹ Kaip yra ir kaip bus, *Karys*, K., 1920 10 18, Nr. 41, p. 387.
- ⁵⁵² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 270.
- ⁵⁵³ Žinios apie 1894, 1895 ir 1901 m. gimusius naujokus, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 143.
- ⁵⁵⁴ Steigiamojo Seimo 1920 m. spalio 15 d. nutarimas dėl puskarininkių mobilizacijos, *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 37, l. 42.
- ⁵⁵⁵ Kauno etapo skirstymo punkto 1920 m. gruodžio 20 d. raštas Nr. 20019 mobilizacijos skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 147–150.
- ⁵⁵⁶ *Vyriausybės žinios*, K., 1920, Nr. 49.
- ⁵⁵⁷ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 297.
- ⁵⁵⁸ Ten pat, l. 352.
- ⁵⁵⁹ Ten pat, b. 18, l. 12; b. 23, l. 320.
- ⁵⁶⁰ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 303.
- ⁵⁶¹ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 302.
- ⁵⁶² Ten pat, b. 23, l. 300.
- ⁵⁶³ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 302, 309.
- ⁵⁶⁴ Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1929, Nr. 26, p. 822.
- ⁵⁶⁵ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 194.
- ⁵⁶⁶ V pėst. DLK Kęstučio pulko mūšių su želigovskininkais nuo 1920 m. spalio 22 iki lapkričio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 112, l. 48–50.
- ⁵⁶⁷ K. Sabalys, trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *MACB RS*, f. 205–231, l. 12.
- ⁵⁶⁸ Iš algirdiečių (II pėst. pulko) istorijos, *MACB RS*, f. 96–33, l. 5.
- ⁵⁶⁹ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253–254.
- ⁵⁷⁰ Atskiros brigados (II pėst. divizijos) dienynas, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 69–70, 85.
- ⁵⁷¹ KAM operatyvinės dalies 1920 m. gruodžio 12 d. slaptas raštas apie kariuomenės dalių išskirstymą, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 81, l. 54.
- ⁵⁷² Kpt. V. Vitkausko 1920 m. spalio 27 d. pareiškimas Nr. 15 VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 8.
- ⁵⁷³ Ten pat.
- ⁵⁷⁴ Ten pat.
- ⁵⁷⁵ Ten pat.
- ⁵⁷⁶ Ten pat, l. 9.
- ⁵⁷⁷ Ten pat.
- ⁵⁷⁸ Ten pat; Butegeidietis. VII p. Ž. k. B. p. istoriška apžvalga..., p. 537.
- ⁵⁷⁹ IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių aprašymas laikotarpyje nuo 1920 m. spalio 13 d. iki lapkričio 21 d. imtinai, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 54–55.
- ⁵⁸⁰ Ten pat, l. 55–56.
- ⁵⁸¹ IX pėst. LK Vytenio p. vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas Nr. 6937 III pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50–51.
- ⁵⁸² III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 103.
- ⁵⁸³ III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.

- 584 III pėst. divizijos štabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 104.
- 585 III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.
- 586 III pėst. divizijos štabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 104–105.
- 587 III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.
- 588 Ten pat.
- 589 Ten pat.
- 590 III pėst. DLK Vytauto pulko karių, 1920 m. spalio 15–16 d. nukentėjusių ties Rykantais, sąrašas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 74.
- 591 III pėst. divizijos štabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 106.
- 592 Ten pat, l. 108.
- 593 Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 199.
- 594 Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 308–309.
- 595 1920 m. įsakymai artilerijos pulkui, *LCVA*, f. 527, ap. 1, b. 64, l. 139.
- 596 1920 m. įsakymai I pėst. divizijos štabui, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 16, l. 100–102.
- 597 Ten pat, b. 2, l. 52.
- 598 Armijos inspektoriaus gen. ltn. V. Ramanausko pareiškimas Nr. 282 Vyr. kariuomenės vadui plk. ltn. K. Žukui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 184, l. 117–118.
- 599 Ten pat.
- 600 VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 80–81.
- 601 1920 m. įsakymai I pėst. divizijai, *LCVA*, f. 909, ap. 1, b. 12, l. 1.
- 602 VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 80–81.
- 603 Ten pat, l. 81–82.
- 604 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 70.
- 605 Ten pat.
- 606 Iš ltn. A. Šovos kovų su lenkais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 32.
- 607 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 608 VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 83.
- 609 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 72.
- 610 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 611 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 73.
- 612 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 613 Ten pat.
- 614 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 73.
- 615 Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 222–223.
- 616 IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių aprašymas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 56–57.
- 617 I pėst. divizijos štabo viršininko 1920 m. lapkričio 1 d. telefonograma Nr. 40 generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 189, l. 383.
- 618 IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių aprašymas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 59.
- 619 Ten pat.
- 620 Ten pat, l. 60.
- 621 1920 m. įsakymai I pėst. divizijai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 33.
- 622 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 624.
- 623 Ten pat, p. 621.
- 624 Ten pat.
- 625 A. Budreckis, *Želigovskiada...*, p. 238.
- 626 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 622.
- 627 P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 317.
- 628 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 625.
- 629 Ten pat, p. 627.
- 630 Dr. K. Graužinis, Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių, *Rytų Lietuva*, Čikaga, 1980, p. 457.
- 631 Ten pat, p. 458.
- 632 P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 338–340.
- 633 Ten pat, p. 353.
- 634 Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 332–336.

- ⁶³⁵ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais, *Karys*, K., 1928, Nr. 26, p. 499; Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 231.
- ⁶³⁶ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 230–232.
- ⁶³⁷ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse..., p. 500.
- ⁶³⁸ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶³⁹ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 75.
- ⁶⁴⁰ Ten pat.
- ⁶⁴¹ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴² Lt. Mečislovas Kareiva (iš kovų su lenkais), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 31.
- ⁶⁴³ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴⁴ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 245.
- ⁶⁴⁵ Ten pat, p. 248–249; II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴⁶ Ten pat.
- ⁶⁴⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 85.
- ⁶⁴⁸ Ten pat, l. 87.
- ⁶⁴⁹ Ten pat.
- ⁶⁵⁰ Ten pat.
- ⁶⁵¹ Aprašymas mūšių 3 b-no 7 pėst. Ž. k. Butegidžio pulko laike Širvintų paėmimo 1920 m. lapkričio 19 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 31.
- ⁶⁵² Ten pat.
- ⁶⁵³ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 87.
- ⁶⁵⁴ Ten pat.
- ⁶⁵⁵ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais, 7 pėst. *Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pulkas*. Kartinis "Kario" priedas, K. 1928 m. rugpjūčio 5 d., p. 9.
- ⁶⁵⁶ Aprašymas mūšių 3 b-no 7 pėst. Ž. k. Butegidžio pulko..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 31.
- ⁶⁵⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 87.
- ⁶⁵⁸ Ten pat.
- ⁶⁵⁹ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais..., p. 9–10.
- ⁶⁶⁰ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 88.
- ⁶⁶¹ Ten pat.
- ⁶⁶² Ten pat.
- ⁶⁶³ Ten pat, l. 89.
- ⁶⁶⁴ Ten pat.
- ⁶⁶⁵ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais..., p. 10–11.
- ⁶⁶⁶ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 89.
- ⁶⁶⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko žygiai ir svarbesni mūšiai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 128.
- ⁶⁶⁸ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 88.
- ⁶⁶⁹ Dim. plk. Šakmanas, Atsiminimų nuotrupos, *Karys*, K., 1939, Nr. 29, p. 846.
- ⁶⁷⁰ J. lt. Bardzilauskas, Vaidotėnų pirmosios dienos ir kovų žygiai, *Karys*, K., 1935, Nr. 29, p. 843.
- ⁶⁷¹ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais..., p. 504; VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 34.
- ⁶⁷² Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 76.
- ⁶⁷³ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁷⁴ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 77.
- ⁶⁷⁵ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 259.
- ⁶⁷⁶ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 77.
- ⁶⁷⁷ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁷⁸ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 78.
- ⁶⁷⁹ Ten pat.
- ⁶⁸⁰ Vyr. lt. Sergejus Musatovas (Iš kovų su lenkais), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 32.
- ⁶⁸¹ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais..., p. 507; II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸² Lt. A. Šova, Iš kovų su lenkais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 32.
- ⁶⁸³ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 79.

- ⁶⁸⁴ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸⁵ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 271–272.
- ⁶⁸⁶ Ten pat.
- ⁶⁸⁷ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸⁸ Ten pat, l. 30–31.
- ⁶⁸⁹ Ten pat.
- ⁶⁹⁰ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 79.
- ⁶⁹¹ Rotmistras M. Michniewicz-Hetman, Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi, *Mūsų žinynas*, t. 10, K. 1926, p. 48–49.
- ⁶⁹² IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas Nr. 8500 I pėst. divizijos vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 65.
- ⁶⁹³ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 254.
- ⁶⁹⁴ Ten pat.
- ⁶⁹⁵ VII pėst. Ž. k. Butegeidžio pulko Mokomosios kuopos veikimo Kurėnų kaimo–Videnišio ruože 1920 m. lapkričio 19–26 d. reliacija Nr. 1, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 47.
- ⁶⁹⁶ Butegeidietis. Epizodas iš Lietuvos Nepriklausomybės kovų su mūsų pietų kaimynu, *Karys*, Brukllynas, 1965, Nr. 9, p. 272–273.
- ⁶⁹⁷ VII pėst. Ž. k. Butegeidžio pulko Mokomosios kuopos veikimo..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 47.
- ⁶⁹⁸ Ten pat.
- ⁶⁹⁹ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko 1920 m. lapkričio 17–26 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 27.
- ⁷⁰⁰ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 383–384.
- ⁷⁰¹ I pasienio pulko vado plk. ltn. P. Kubiliūno 1920 m. lapkričio 28 d. pareiškimas Nr. 2551 KAM generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 184, l. 1.
- ⁷⁰² Ten pat.
- ⁷⁰³ Ten pat.
- ⁷⁰⁴ Ten pat.
- ⁷⁰⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko 1920 m. lapkričio 17–26 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 27.
- ⁷⁰⁶ Ten pat, l. 28.
- ⁷⁰⁷ J. Vėgėlis, Širvintų kautynių prošvaistės, *Karys*, Brukllynas, 1962, Nr. 3, p. 67.
- ⁷⁰⁸ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 65.
- ⁷⁰⁹ Ten pat, l. 66.
- ⁷¹⁰ J. Vėgėlis, Širvintų kautynių prošvaistės..., p. 67.
- ⁷¹¹ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 66.
- ⁷¹² Ten pat.
- ⁷¹³ IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių laikotarpyje nuo 1920 m. spalio 13 d. iki lapkričio 21 d. imtinai aprašymas, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 61.
- ⁷¹⁴ Ten pat.
- ⁷¹⁵ Ten pat, l. 62.
- ⁷¹⁶ Ten pat.
- ⁷¹⁷ Ten pat, l. 63.
- ⁷¹⁸ S. Dykūnas, Paskutinės kautynės su lenkais 1920 metais, *Karys*, K., 1928, Nr. 24, p. 455–456.
- ⁷¹⁹ Ten pat.
- ⁷²⁰ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 335.
- ⁷²¹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 637.
- ⁷²² Karo paliaubų protokolai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 212, l. 9.
- ⁷²³ Ten pat.
- ⁷²⁴ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. lapkričio 29 d. telefonograma I–IV divizijų vadams, *LCVA*, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 2.
- ⁷²⁵ Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos notos Lietuvių ir Lenkų valdžioms, *LCVA*, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 8.
- ⁷²⁶ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 288.
- ⁷²⁷ Lenkų pėstininkų nuostoliai 1918–1920 metų karuose, *Karys*, 1934, Nr. 35, p. 715.
- ⁷²⁸ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 54–55.
- ⁷²⁹ Dr. J. Purickis, *Seimų laikai...*, p. 106.